

57.013

LXXIV. ÉVF. 4. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM 1958. OKTÓBER—DECEMBER

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1958

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: KERESZTURY DEZSŐ, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TOMBOR TIBOR, az Országos Műszaki Könyvtár osztályvezetője, CSAPODINÉ GARDONYI KLÁRA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, JAKÓ ZSIGMOND egyetemi tanár, Kolozsvár, DURZSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, PÁLVÖLGYI ENDRE, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, TORDAYNÉ PÁTER ERZSÉBET, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár munkatársa, MARKOS BÉLA ny. könyvtáros, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, WALLESHAUSEN GYULA, az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, Gödöllő, P. LAKATOS ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TERBE LAJOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NIEDERHAUSER EMIL, a Történettudományi Intézet munkatársa, BENDA KÁLMÁN, a Történettudományi Intézet munkatársa BÉLLEY PÁL, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BALÁZS SÁNDOR, az Országos Műszaki Könyvtár munkatársa, BABICZKY BÉLA egyetemi tanársegéd, VARGA ENDRE, az Országos Levéltár h. igazgatója. H. IZSÓ LIVIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa.

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400
Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

Horváth János nyolcvanadik születésnapjára

A nyolcvanéves HORVÁTH János élete, munkája nagyrészt a könyvek világában folyt le. A magyar könyv minden munkása köszönettel tartozik neki. Így is állnak be — hálás szívvel — a mestert köszöntők sorába.

Elsőéves tanítványait számtalanszor figyelmeztette a könyvtárlátogatás fontosságára. „Az irodalomtörténész könyvtár nélkül olyan, mint az iparos műhely, a paraszt föld nélkül”: ilyenformán lehetne figyelmeztetéseiének lényegét összefoglalni. Megkívánta, hogy a gólyák ismerkedjenek meg legalább a nagy közkönyvtárakkal. Az Eötvös-Kollégium házi-könyvtára már az ő tanársága idején is gazdag volt. Horváth tanár úr azonban mindig olyan feladatokat adott a növendékeknek, amelyeket nem lehetett csak otthon megoldani. Dolgoztatás közben el kellett járni a Széchényibe, az Egyetemibe vagy az Akadémiára is, oda, ahol a forrásokat lehetett megtalálni.

Ezekben a nagykönyvtárakban nemegyszer találkozunk vele magával is. Tisztelettel néztük, amint könyvei fölé hajolva jegyez s megfigyeltük: legtöbbször nem az „irodalmat” vette át, hanem az eredeti szövegeket olvasta; az „ősforrásokból” merített — régi könyvekből, amelyeket mások nem igen vettek elő. Irodalomtörténeti gyakorlatain ezekre figyelmeztetett; rendszeren idézve is a hiányolt szövegekből; — páratlan emlékezete mindenből őrzött legalább valami kóistolót, s ahogy idézte, megkóstoltatta ezeket tanítványai-val is, hogy rákapassa őket a holtnak hitt régiség olvasására.

A könyvekkel nemcsak a tudós kutató érdeklődése s gondossága kötötte össze, hanem az életet kereső élet szomjúsága, a teremtő képzelet örömteli kielégülése is. Megfigyelte a kéziratok, nyomtatványok külső formáját is; mindig számbavette — hogy egyik kedves szavával éljünk — ezeket az „alakíságokat” is; kitűnő szakértője az írás- és nyomtatástörténetnek; de igazán mégis a szöveg érdekelte a maga végtelenül sokréti alakváltozásaival. Ki figyelte meg például nála szenvedélyesebb figyelemmel a folyamatot, ahogy az élő nyelvből szöveg lesz? Ki mondott többet nála a magyar ritmus s a magyar próza kialakulásáról, törvényszerűségeiről?! Hadd utaljunk itt csupán egyetlen idevágó tanulmányára, amely éppen a *Magyar Könyvszemle*-ben jelent meg (*Próféták által szólt régen...* 1943, 231—244. l.), s amelyben szinte tettenérte a magyar hexameter megszületését.

A kutatás számára hozzáférhető irodalomtörténeti „anyag” ritka teljességű és mélységű ismerete ezért párosul műveiben az élet gazdagságát a fejlődés összefüggéseiben felismerő és ábrázoló szintézis nagyvonalúságával.

Hosszan sorolhatnók itt fel HORVÁTH János munkáit — tanulmányokat és forgácsokat, könyveket és arcképvázlatokat, antológiákat és bírálatokat. Mindez már irodalomtudományunk értéke; ott áll azokon a polcokon, amelyek-

nek őrzése könyvtárosaink dolga. Őrzése persze olymódon, ahogy szellemi értékek megőrzését tőle tanultuk, — hogy élő, termékenyítő hatás legyen. Mert HORVÁTH János életművének csak egyik részét őrizzük könyveibe zártan. Másik, s nem kevésbé fontos része köztünk él, tanítványaiban, akik hallgathattuk tiszta, szép, a bihari magyarság telt ízeit őrző beszédét, láthattuk kedves, emberi melegséggel, derűs humorral s okos fegyelemmel világító szemeit, akik átélhettük, mint születik újra érintésére a múlt, mint tűnik el az idő pora régi könyvek kopott fedeléről, sárgult lapjairól. Mesternek is nem csupán azért volt nagy, mert sokat tudott s tiszta munkát végzett, hanem mert szavait egyéniségével, életével, emberségével hitelesítette, s úgy gondoljuk, főképpen azért, mert nem kényszerített senkit, hanem úgy hatott, mint a nap, az eső, a szél — a természet egyszerűségével és magátólértetődésével.

Mi marad meg? — kérdezte ő is, mint minden igazi történész. Ez irányban nem voltak nagy illúziói. Saját munkájáról valahogy úgy vélekedett, mint ARANY: sokkal mulandóbbnak ítélte, mint amilyen igazán. Az irodalomtörténet — hallottuk tőle nemegyszer — különösképpen mulékony tudomány, hiszen mulékony emberi művek magyarázata, értelmezése csupán. De éppen az ő művei bizonyítják, hogy a maga területén s a maga módszerével az irodalomtörténeti mű is alkotás, amely megállja az idők próbáját. A tanítványok közt sokan vannak olyanok, akiknek munkája szorosan kapcsolódik a könyvekhez. Ezek abban őrzik s ápolják példaadását, ami munkájukat igazán széppé és gazdaggá teheti, — abban, hogy életként élik át és idézik fel újra a könyvekben megőrzött valóságot.

Szeretettel és tisztelettel köszöntjük HORVÁTH Jánost, akiben sohasem lehetett s ma sem lehet elválasztani a tudóst a személyiségtől, a kutatót a mestertől, a könyv emberét az élet emberétől. Kívánjuk — neki is, de magunknak is — hogy sokáig éljen még köztünk jó egészségben, örökifjú alkotó kedvben.

KERESZTURY DEZSŐ

Egy főúri palota átépítése az Országos Műszaki Könyvtár számára

I.

Az Országos Műszaki Könyvtár alapításának 75. évfordulóján a Múzeum utca 17. számú egykori főúri palotába költözik három jellegzetesen könyvtári osztályával (feldolgozó, olvasószolgálati és folyóiratosztály), valamint Szabadalmi Tárával. A könyvtár műszaki dokumentációs, nemkülönben fordítási osztálya a mikrofilm- és fotolaboratóriummal, továbbá a gazdasági osztály, a módszertani csoport és a könyvtár vezetője a titkársággal már hosszabb-rövidebb idő óta (egyes részlegek már több mint két év óta) az új épületben működnek.

A könyvtár elődjét, a *Technológiai Iparmúzeum Könyvtárát* TREFORT Ágoston kultuszminiszter, a múlt század nagy reformnemzedékének egyik jeles képviselője alapította 1883-ban „az iparfejlesztés céljaira, az iparosok oktatására, okulására, tanulásának előmozdítására”. Az Iparmúzeum s annak könyvtára a Kerepesi út 9. sz. alatti ún. „Beleznay-kert” épületében kapott szállást.¹

Alig két évvel az Iparmúzeum alapítása után TREFORT a József körút, Népszínház utca és Csokonai utca által határolt telket jelölte ki az Iparmúzeum s a vele egyesített Állami Közép-Ipartanoda új székházának céljaira, s az épület tervezésével HAUZSMANN Alajos műegyetemi tanárt, műépítést bízta meg.

Az új épület puritán egyszerűségű nyers téglafal-homlokzattal, olasz renaissance ízlésben, gazdag terrakotta dísszel és szép loggiákkal 1889-ben készült el. A könyvtár az épület földszintjén kapott szállást.

Háromnegyed évszázados fennállása során a könyvtár kérlelhetetlen következetességgel, szervezeti és állománybeli növekedésének, valamint látogatottságának arányában egyre több területet foglalt el. Birtokába vette fokozatosan az épület József körúti szárnya egész első emeletének utcai és udvari helyiségeit. Mégis állandó területi válságokkal küzdött. Ez a válság már a harmincas évek első felében súlyos jelenséggé gátolta a könyvtár munkája, társadalmi feladata jó végzésében.

Különösen nehezzé vált a könyvtár helyzete a felszabadulást követő években. Állománya és olvasóforgalma igen nagy mértékben megnövekedett :

¹ Az épület a mai Rákóczi út 5. sz. (volt Pannonia Szálló) helyén állt, az egykori Nemzeti Színház mögött. A Beleznay-kert a múlt század hatvanas éveiben s azt követőleg „afféle falusi kúria volt, a kastélyszerű ház előtt rácsos udvarral, mely a Kerepesi-útra nézett”. (*Thespis kordéja Pest-Budán. A régi Pest-Buda. Hasznos mulatságok.* 4. Bp. 1957. Bibliotheca.) Megemlékezik róla JÓKAI is *Rab Ráby* c. regényében.

a második világháború előtti idők csúcsforgalmának több mint a háromszorosára! A legnagyobb forgalmú januári—februári hónapokban mérnökök, technikusok és ipari szakmunkások, nemkülönben műszaki egyetemi hallgatók hosszú sora állt a ruhatár előtt, felszabaduló olvasótermi ülőhelyre várva. A helyszűke nehézségeit csak tetézte a Technológiai Könyvtárnak önálló (a Technológiai Anyagvizsgáló Intézettől független) kulturális intézménnyé válása. A válság teljessé vált, midőn a könyvtár és a Műszaki Dokumentációs Központ „Országos Műszaki Könyvtár” elnevezéssel egyetlen szervezetté, a műszaki tudományok nyilvános jellegű tudományos alapkönyvtárává, műszaki dokumentációs központtá s a vállalati műszaki könyvtárak hálózati központjává alakult. A szervezetileg könyvtári „nagyüzemmé” alakult intézmény nem kevesebb, mint négy, egymástól nagyobb távolságban levő épületben helyezkedett el².

A területi szétesettség hovatovább bénítólag hatott az ország egyik legnagyobb műszaki könyvtárára és műszaki dokumentációs központjára. Ez a jelenség azért volt nagyonis figyelemre méltó éppen hazai iparunk műszaki fejlesztésének időszakában, mert a könyvtár feladata, hogy gazdag hazai és külföldi műszaki könyvvállományával, értékes és rohamos mértékben gyarapodó folyóirattárával, műszaki folyóiratcikk-fordítási gyűjteményével, több mint 5 millió hazai és külföldi szabadalmi leírásból álló Szabadalmi Tárával, széleskörű műszaki dokumentációs tevékenységével (lapszemlék, figyelőszolgálat, műszaki bibliográfiák, fordítási munka, mikrofilm- és fotolaboratórium stb.) hatásosan támogassa a magyar műszaki fejlesztés egyik legfontosabb bázisaként mind az üzemek termelését, mind pedig a műszaki kutatóintézetek, nemkülönben az érdeklődők, önálló kutatók stb. munkáját. Ezenkívül széleskörű tevételes részvevője legyen a politechnikai műveltség elterjedésének.

E fontos, országos jellegű feladatok előmozdítása érdekében elkerülhetetlen szükségyszerűséggént jelentkezett a könyvtár és műszaki dokumentációs központ egységes elhelyezése, a könyvtár funkcióit jól szolgáló, megfelelő épületben.

A szervezési, elhelyezési szétesettséghez 1955 elején újabb bajok járultak. A József körüti központi épületben a könyvolvasóterem salakbetonfödémje megrepedezett, újabb nagymennyiségű könyv- és folyóiratanyagot kellett kihelyezni.

Szóba került ebben az időben a könyvtárnak a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségével együtt a „Technika Háza”-ban való elhelyezése is. Ebben a kérdésben azonban nehezen született meg a döntés, az OMK elhelyezését viszont most már sürgősen meg kellett oldani. Az érdekesség kedvéért megjegyezzük, hogy 1955 tavaszán szóba került a Pannónia Szálló épülete teljes birtokbavételének lehetősége is³. A kérdésnek ily módon való rendezési lehetőségét azonban az arra illetékes szervek közelebből soha meg sem vizsgálták.

² A könyvtár olvasószolgálat, feldolgozó osztálya, vezetése és a gazdasági osztály a VIII., József körút 6. sz., a dokumentációs osztályok (műszaki tájékoztatás, figyelőszolgálat, lapszemlék, fordítási osztály, mikrofilm- és fotolaboratórium, sokszorosító üzem stb.) a VIII., Rákóczi út 5. sz., a fordításnyilvántartási csoport az V., Petőfi Sándor utca 9. sz. alatt, közel 50 000 könyvet és folyóiratot a könyvtár a VI., Bajnok utca 1. sz. ház pincéjében tárolt.

³ OMK. 3851. sz. ügypirat, 1955. V. 4.

Ez irányú kezdeti lépések után, az akkori Népművelési Minisztérium kérésére a KÖZELBIZ (Közületeket Elhelyező Bizottság) a könyvtár egységes elhelyezésére a Budapest, VIII., Múzeum utca 17. sz. és a vele közvetlen kapcsolatos VIII., Reviczky utca 6. sz. alatt fekvő épületeket jelölte ki, s egyúttal azonnali hatállyal határozatilag⁴ kimondta az épületek igénybevételét (1955. november 2.) annak figyelembevételével, hogy az OMK szakaszokban való átköltözködése után az eddig elfoglalt (és az előzőkben felsorolt) helyiségeket a KÖZELBIZ-nek köteles szakaszokban rendelkezésére bocsátani. A könyvtár az új épületet 1955. november 18-án birtokba vette. Ugyanez év december első felében megtörtént a Rákóczi úti épület III. és IV. emeletén levő egyes könyvtári részek, elsősorban az odatelepített könyv- és folyóírat-raktárak kiürítése, s megkezdődött az új épület Reviczky utcai szárnyának a könyvtár részéről történő „megszállása”.

Az OMK 1956. január 6-i kelettel megbízást adott az Építésügyi Minisztérium Középülettervező Vállalatának (KÖZTI) az épület átalakításával kapcsolatos műszaki tervek elkészítésére. A vonatkozó beruházási és programjavaslatot a Népművelési Minisztérium könyvtári főosztálya január 31-én jóváhagyta. A műszaki kiviteli tervek jóváhagyására április 19-én került sor.

Az új épület beruházási programjához készített, 1955. november 23-án kelt „Irányelvek” I. pontja részletesen indokolta a beruházás szükségességét és gazdaságosságát, s rámutatott arra, hogy „az átvett épület-komplexum a benne helyetfoglaló nagyméretű termek és kellően tágas közlekedőterek folytán az Országos Műszaki Könyvtár céljainak annál is inkább megfelel, miután ezen intézmény jelentős műszaki irodalmat feldolgozó hivatali részlegeinek elhelyezését is biztosítja, sőt fejlődési lehetőségeket is tartalmaz.” „A tervezett kisebb átalakítások, továbbá a lebombázott udvari szárnyépület I. emeletének újra való felépítése esetén is a beruházás gazdaságosnak mondható, mivel az eddig négy különböző helyen és épületben való üzemeltetés egy épülettömbben történhet; továbbá mind külső, mind belső kialakításában egy reprezentatív és a célnak megfelelő épület-komplexum áll rendelkezésre.”

Az „Irányelvek” II. pontja az építkezés jellegét illetőleg azt „átalakításnak” minősítette, az épület II. o. műemlékké nyilvánított részeinek hű meghagyásával.

II.

Az épület, amely ily módon az OMK birtokába jutott, Budapest egyik érdekes történetű palotája. A múlt század második felében a Nemzeti Múzeum környékén, az ún. „mágnás-fertályban” több értékes főúri palota épült. Ezek közül már építése után kivált gróf KÁROLYI Istvánné palotája, melynek telke átnyúlt a Múzeum utcából az annak idején József utcának nevezett mai Reviczky utcába.

A barokk palotát az osztrák KELLNER Ferdinánd (1847—1916) és a német HELMER Hermann (1849—1919) építészek tervezték (1881). Ez a két

⁴ Ü. i. száma: 869/422/1955., ezt a határozatát a KÖZELBIZ a Minisztertanács elnökhelyettesének a 12070/1951 O. T. sz. rendelet 6. §-a értelmében hozott döntése alapján hozta.

műépítész a maga korában európai hírnévnek örvendett, s 1873 óta különösen színházak építésével foglalkozott. A két műépítész neves alkotásait Európa számos városában ma is megtekinthetjük. Alkotásaik közé tartozik a bécsi Városi Színház (1872), a budapesti egykori „Népszínház” (1874—75) és a Vígyszínház (Néphadsereg Színháza) (1896) épülete.

A Múzeum utcai grófi palota egyik múlt századbéli leírója, RADISICS Jenő az épületnek különösen a belső, udvari részét tartotta értékesnek.⁵

„Az udvar valóságos Cour d'honneur — írja RADISICS — jól megválasztott arányaival, változatos, helyesen taglalt architektúrájával, ez a palotának, belsejéről nem beszélve, kétségtelenül legsikerültebb része.” RADISICS még a tölgyfából való, angolos hallt emeli ki, mely a kiváló magyar asztalosmestert, THEK Endrét dicséri, az emeletre vivő „nagy és pompás” falépcsővel együtt, mely ugyancsak mindenestől tölgyfából való, s a hall „dekoratív súlypontja.”

Az épület állaga azonban az OMK által történt átvétel időpontjában eléggé siralmasnak bizonyult. Az egykori fényűzően megépített és belsőleg kiképzett főúri palota az évtizedek viszonyosságai során sok változáson ment át. A könyvtár egyik birtokos elődje, a Baross Szövetség a maga sajátos céljainak megfelelően átépítette, illetve átalakította (1938), majd a felszabadulás után a Pedagógus Szakszervezet építkezései jártak jelentős átalakítással. Az átépítők sorában a Lenin Intézet, majd ennek birtokos utódja, a Diákotthon következett. Tetézte a bajokat az a sajnálatos tény is, hogy az 1944. évi légitámadások során az épület Reviczky utcai belső, jobboldali emeleti szárnya bombatalálat következtében leomlott. Az újjáépítés során ennek az épületszárnynak csak földszinti részét állították helyre.

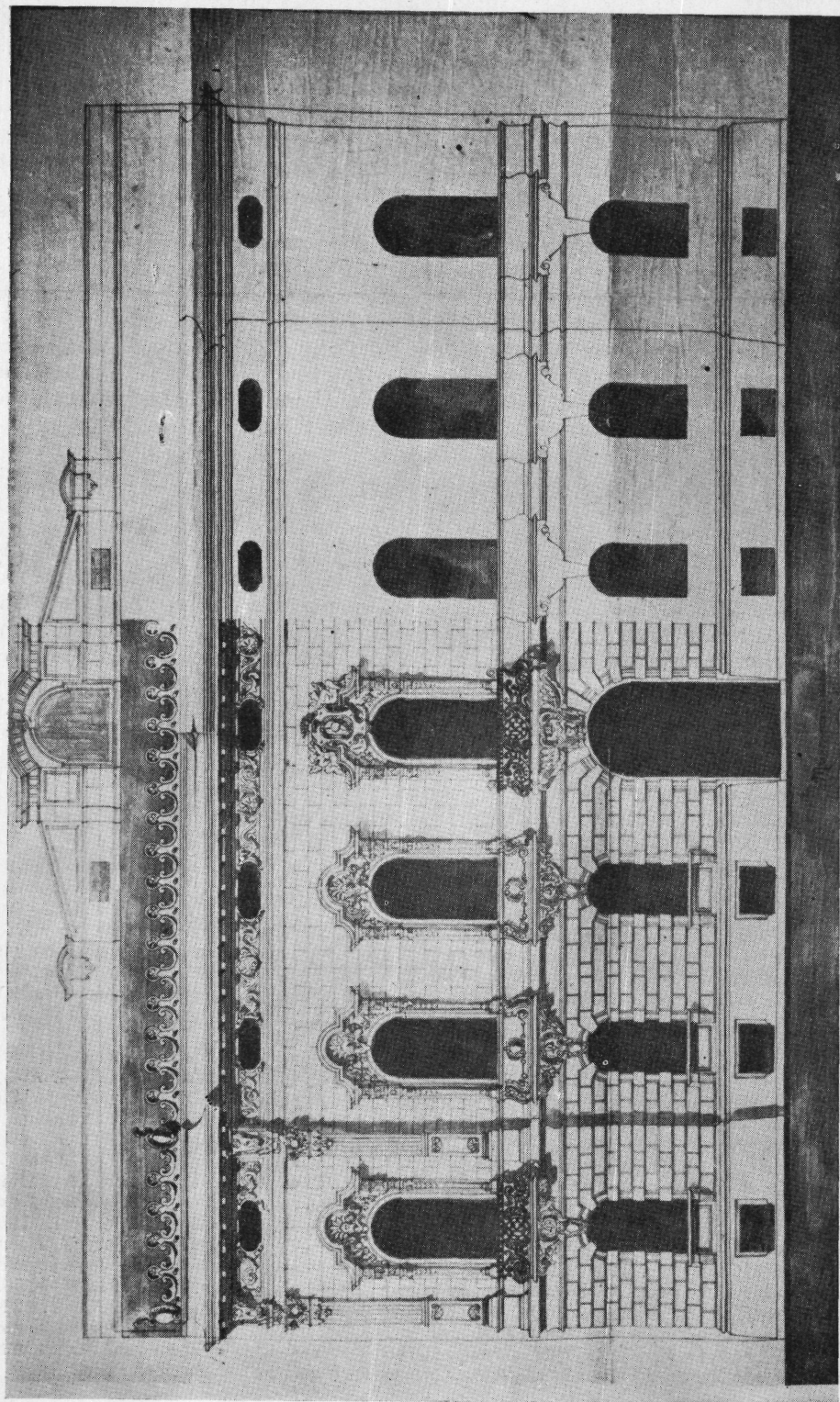
Az egymást váltó gazdák az épület állagmegóvását nem látták el, megtűrtek súlyos beázásokat.⁶

Kétségtelen volt azonban mindazok számára, akik az épületnek könyvtári célokra való átépítésével foglalkoztak, hogy a volt grófi palota épülete nagy értékű és kifejezetten reprezentatív közintézmény használatára való. Alkalmas arra, hogy a könyvtár benne helyet foglaljon. Ezen túlmenően az épület fekvése, topográfiai elhelyezése is megfelelőnek, sok tekintetben jónak volt tekinthető. A főváros egyik jellegzetesen nagy forgalmú gócéból, a Kálvin térből nyílik a Múzeum utca, tehát könnyen megközelíthető, de az épület maga már a főútvonal zajától távol áll, tehát fővárosi környezetben viszonylag csendes utcákra néznek ablakai. Közel van a Baross utcához és viszonylag közel a József körúthoz. Jellegzetesen kulturális központban fekszik, az Országos Széchényi Könyvtár és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár közé ékelve, viszonylag közel a Műszaki Egyetemhez s a többi, nem műszaki jellegű egyetemekhez.

Az épület Múzeum utcára néző szárnya, tehát ahol a könyvtár nyilvános forgalma (olvasóterem, tájékoztató, kölcsönzés stb.) lebonyolódik, homlokzati részében északi irányú, a Múzeum utca ugyanis majdnem teljesen

⁵ *Művészi Ipar*, 1892. 123—135. 1. Tanulmányában a szerző a palotáról autotípiával készült látképet és fototípiával készült alaprajzot, valamint épületkeresztmetsetet is közöl. Az udvari rész látképét s a korabeli épület földszinti és emeleti alaprajzát közli még: DIVALD: *Budapest építményei*. Bp. (é. n.), VIII. f. 72., 73., 74. 1.

⁶ Vö. KÖZTI I. Irodájának iratát: *Szakvélemény a Budapest VIII. Múzeum utca 17.—Reviczky u. 6. sz. épületek állagáról*. (1955. IX. 9.)

kelet-nyugati irányban húzódik. A közvetlen környezet (városrész) könyvtári telepítés szempontjából fontos „klimatikus” jellege kedvező. Nincs a közelben nagyobb víz (folyó vagy tó), nagyobb mennyiségű dús növényzet (nedves erdő stb.). A környező házak nem túl magasak. Nincsenek gyárak, üzemek a közelben, tehát a levegő szennyeződésével különösebb mértékben nem kell számolni.

Miután a reprezentatív jellegű épületrész az északi, Múzeum utcai, kétségtelen volt az első perctől kezdve, hogy a könyvtár olvasótermeit ezekben kell elhelyezni. Erre vonatkozólag a tervezgetések, felmérések a könyvtár vezetésége részéről azonnal meg is kezdődtek.

Kétségtelen volt az is, hogy a déli, Reviczky utcai szárny a maga kisebb helyiségeivel válhatik majd megfelelő átépítés után alkalmassá a jellegzetesen dokumentációs feladatokat ellátó osztályok, valamint a gazdasági osztály és a mikrofilm-, valamint a fotolaboratórium elhelyezésére.

III.

Mind a könyvtárosok, mind a tervezők részéről mindjárt az átépítéshez szükséges tervek elkészítésének kezdetén felmerült a kérdés: *milyen dokumentációs segítséget tud nyújtani az elvégzésre váró tervező és kivitelező munkához a szakirodalom?* A kérdés vizsgálata érdekes, ha nem is mindenben kielégítő eredménnyel járt.

A könyvtáráépítéssel foglalkozó külföldi szakirodalom igen nagy. Az eredetileg is könyvtári célokra készült épületek helyreállításával s bizonyos fokú átépítésével ugyancsak számos tanulmány foglalkozik. A második világháború utáni szakirodalom ezen e téren viszonylag gazdag elvi vonatkozásokot ismertet és eléggé bő tapasztalati adatokat is közöl.⁷

⁷ Fontosabb folyóiratcikkek és tanulmányok: BECKERS, G.: *Der Wiederaufbau der Stadtbibliothek Hanau*. Bücherei u. Bildung, 1955. 1/2. 14—17. 1. BLACK, M.—DIAMOND, J.: *Library for the National Institute of Economic and Social Research*. Architect. Building News, 1952. 4348. 458. 1. BONSER, W.: *University Library buildings*. University Library planning. ASLIB Proceedings, 1951. 5. k. 2. 59—62. 1. CAIN, J.: *La Bibliothèque Nationale pendant les années 1945 à 1951*. Paris 1954. (III.: „La transformation des bâtiments et les aménagements nouveaux, 42—52. 1.) Фирсов, Т.: *Разширение площади Государственной публичной библиотеки им. Салтыкова Шедрина*. Библиотекарь, 1951. 3. 39—41. 1. GRÜNWALD, W.: *Der Wiederaufbau der Bibliothek der Technischen Hochschule Hannover*. Nachr. wissenschaftl. Bibl., 1952. 5. 242—248. 1. HEPENSTALL, A.—BROWN, C.: *Reconstruction of the Central Library Macclesfield*. Architect. & Building News, 1950. 4273. 506—509. 1. HOFFMANN, G.: *Wiederaufbauprobleme der Bayer. Staatsbibliothek München*. Nachr. wissenschaftl. Bibl. 1952. 4. 156—167. 1. КАРАН, А.: *Киевская Государственная Областная библиотека им. КПСС*. Библиотекарь, 1955. 3. 31—36. 1. KEIL, K.: *Der Neubau der Wetterdienstbibliothek in Offenbach am Main*. Dokumentation-Fachbibliothek-Werksbücherei, 1956. 5/6. 71—74. 1. *Neubau der Bibliothek einer alten französischen Universität*. Dokumentation-Fachbibliothek-Werksbücherei, 1957. 7/8. 129—132. 1. KREUER, W.: *Der Wiederaufbau der Technischen Universität Berlin*. Bauwelt, 1954. apr. 12. 283—288. 1. KUNZE, H.: *Die öffentliche Wissenschaftliche Bibliothek zu Berlin. Der Neuaufbau der Bibliothek*. Bibliothekar, 1953. 2. 144—155. 1. PACHNICKE, G.: *Neues Leben in alter Bibliothek*. Bibliothekar, 1955. 1. 21—23. 1. (Ez a tanulmány a gothai Landesbibliothek helyreállításának eredményeit ismerteti. E kérdéssel a *Zentralbl. Bibliotheksw.* 1955. 1—2. 41—42. 1. is foglalkozik.) PREDEEK, A.: *Aus englischen Bibliotheken. Beobachtungen auf einer Studienreise*. Libri, 1955. 3.

Nem könyvtári célra emelt épületnek *könyvtári célépületté* való át alakításával kapcsolatban a külföldi szakirodalomban sem találunk, sajnos, bővebb adatokat. Éppen ezért figyelemre méltónak tekintjük SCHRÖTER kritikai jellegű tanulmányát a dessau-i könyvtár rendelkezésére bocsátott, műemléknek nyilvánított romépület könyvtári célokra való átalakításának terveiről.⁸

Tájékoztató jellegű PENROSE rövid beszámolója egy gimnáziumi épületnek könyvtárrá való átalakításáról az Egyesült Államokban.⁹

Hazai vonatkozású könyvtárépítési szakirodalmunk alig van, hiszen a könyvtárak építésének több mint „egy évszázada kiforrott és világszerte alkalmazott elvei csak három, eredetileg is könyvtárnak szánt épületünk tervezésében érvényesültek. Ezek: a pesti Egyetemi Könyvtár, a Műegyetem Könyvtára és a debreceni Egyetemi Könyvtár. Ezeken kívül a szegedi Kultúrpalotába és a Parlament épületébe belettervezték a könyvtárat. *A többi tudományos könyvtár más célra emelt épületek alkalmazása vagy belső átalakítása révén kapott hajlékot.*”¹⁰

A legjelentősebb épületátalakítás hazánkban a Fővárosi Nyilvános Könyvtár (mai Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) esetében 1929—31-ben történt, midőn az 1887—1890-ben a Baross utca és a Reviczky utca találkozásánál a gróf WENCKHEIM-család részére épített palotát, melyet a német MEINING Artur (1853—1904) tervezett, átalakították könyvtári célokra.

Ennek az eredetileg grófi lakás számára készült épületnek az építész a maga egészében reprezentatív külsőt adott. Az átalakításról három érdekes forrás áll rendelkezésünkre.¹¹

Az épület fekvését kétségtelenül szerencsésnek ítélték az átalakításával annak idején foglalkozó könyvtárosok. Nagy termei is alkalmasnak látszottak olvasótermek, kölcsönző, katalógusterem és a legfontosabb különgyűjtemények céljaira. A dekoratív hatás azonban erőteljesen befolyásolta a könyvtárosokat

201—212. I. SCHERRER, P.: *Der Umbau der ETH-Bibliothek in den Jahren 1948 bis 1951*. Schweizer. Bauzeit. 1952. ápr. 5. 199—203. I. SCHMIDT, W.: *Die Berliner Bibliotheksneubauten*. Nachr. wissenschaftl. Bibl. 1952. 4. 148—156. I. СУРГЕ, А.: *Залы Библиотеки им. В. И. Ленина*. (Архитектура и Строительство, 1954. ápr. 25—28. I.) ZIMMERMANN, E.: *Der Umbau des Gebäudes der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg*. Nachr. wissenschaftl. Bibl. 1952. 4. 168—179. I. A kérdéssel foglalkozó kisebb tanulmányokat közölnek a következő folyóiratok is: *Architecture d'Aujourd'hui*, 1954. 54. 91. I.; *Builder*, 1952. 5707. 15. I.; *Ossature Métallique*, 1951. 7—8. 373. I.

⁸ SCHRÖTER, E.: *Das Bauprojekt der Allgemeinen Öffentlichen Bibliothek Dessau. Ein Auftakt für weitere Planungen*. Bibliothekar. 1955. 6. 353—360. I. A tanulmány közli az épület alaprajzát, homlokzati rajzát, közlekedési sémáját, a különböző helyiségek rendeltetésének leírását.

⁹ PENROSE, CH.: *Gymnasium becomes library*. Library J. 1957. 11. 1437—1438. I. A Harriet Call Burnap Memorial Library (Clarkson College of Technology, Potsdam, New York) épületének átépítését ismerteti röviden.

¹⁰ SALLAI I.—SEBESTYÉN G.: *A könyvtáros kézikönyve*. Bp. 1956, 576. l. (Kiemelés tölem. T. T.)

¹¹ *A Fővárosi Könyvtár évkönyve*. I. 1931. Bp. 1932. Bpest Székesfőváros házi ny. 207 l. (Az épületátalakításról szóló közlések: *A Fővárosi Könyvtár története*. 35—55. l. c. tanulmányban található, 51—53. l.) — JAJCZAY János: *Az új Fővárosi Könyvtár palotája*. Képzőművészet. 1931. 108—112. l. — *A Fővárosi Könyvtár bútortervei*, téka a Szabó Ervin Könyvtárban. (Pályázati anyag, 1929.) Bf 022/12. raktári jelzet alatt. A téka a THEK és a LINGL cégek iparművészeinek eredeti bútor- és berendezési rajzait tartalmazza, melyek javarészt kiviteleztek is.

és az építészeket.¹² Az épület műemlék-jellege szinte megkötötte kezüket a könyvtári funkciónak megfelelőbb átalakításban. A könyvtárosok és az építészek részéről tehát megítélésünk szerint bizonyos megalkuvással történt az épület elfogadása. A könyvtár, mely először a Városházában, majd 1914 óta a Károlyi utcában kapott szállást, súlyos elhelyezési gondokkal küzdött. A könyvtárosoknak választaniuk kellett: vagy maradnak régi helyükön, szűkös, mostoha elhelyezésben, vagy választják a kétségtelenül fényes, ékes, de nem könyvtárnak épített, műemlék-jellegű épületet. *A könyvtári funkcionális elveket* az átalakítás során alig vehették figyelembe. Éppen a legfontosabb helyiségek (olvasótermek és raktárak) esetében a szoros kapcsolatot biztosítani nem lehetett.

„A palota berendezési terveinek elkészítésénél az az elv volt irányadó — olvashatjuk az *Évkönyvben*¹³ —, hogy a dísztermek a maguk érintetlen szépségükben maradjanak meg és az olvasótermek, valamint az ezekhez kapcsolódó helyiségek, továbbá a legfontosabb különgyűjtemények elhelyezésére szolgáljanak.”

A könyvtárosok annak idején a megoldást „szerencsésnek” minősítették. A Fővárosi Könyvtár átépítését a funkcionális elvek figyelembevételével ma korántsem tekinthetjük annak. A könyvraktár az épület hátsó, belső részébe került, eléggé távol az olvasóteremtől és a kölcsönzéstől. Ez a tény azóta is hátrányosan befolyásolja a könyvtár működését. Nem gondoskodtak megfelelően a könyvtári dolgozók munkahelyeiről s a különgyűjtemények jó elhelyezéséről sem.

A bútorok s a berendezés tervezésekor a termék eredeti stílusának utánzására törekedtek, túlzott pompa nélkül. Technikai újításként bevezették a központi fűtést. Világítástechnikai szempontból a könyvtár dolgozói és a tervezők, valamint a világítástechnikusok beleestek a „csillárok bűvöletébe”. Meghagyták a régi csillárokat, amelyek a könyvtár világítási igényeit sem az átalakítás idején, sem azóta korszerű módon kielégíteni természetesen nem tudták s nem tudják.

Ennek a jelentős könyvtári célra történt épületátalakításnak a körülményeit vizsgálva elgondolkozhatunk azon, amit WHEELER és GITENS a figyelmünkbe ajánl:¹⁴ „Az esztétikáról kevés értékeset lehet írni. Minden eset a maga megoldását követeli. A jó tulajdonságokat el kell fogadni és ezeket hangsúlyozni kell, a hibákat viszont rejteni kell.”

Mind az átalakításnál, mind az újjáépítéseknél azt a józan, helyes elvet kell követnünk, amelynek központjában a könyvtári funkció szolgálatának kérdése áll. Bármely épület csak akkor alkalmas könyvtári átalakításra, ha a lényeges könyvtári feladatok kielégítését *jól szolgálja*. Az átépített részekben *emellett* természetesen a legnagyobb tiszteletben kell tartani az esztétikai elemeket. Meg kell őriznünk minden művészi értéket, s hacsak lehet, a történelmi vagy művészi szempontból értékes, régi, műemlék-jellegű épületek esetében esetleg *többszöri átalakítások során megmászított épületrészeket, helyi-*

¹² „E helyiségek berendezése és dekoratív hatása annyira egyedülálló, hogy a főváros legnagyobb kultúrintézete számára méltóbb hely el sem képzelhető.” *A Fővárosi Könyvtár évkönyve* 51. l.

¹³ 52—53. l.

¹⁴ WHEELER, J. L.—GITENS, A. M.: *The American Public Library building*. Chicago, 1941. 484 l.

ségeket, berendezéseket stb. lehetőleg eredeti stílusukban, eredeti szépségükben kell helyreállítani, esetenként, anélkül azonban, hogy ez a helyreállítás szolgai reprodukciává alakulna.¹⁵

Az előadottakból is nyilvánvaló, hogy, mint ugyancsak WHEELER és GITENS megjegyzik¹⁶: „Az átalakítás nagyobb zsenialitást kíván, mint az új épület felépítése. Ha a változások behatóak s az épület szerkezetét is érintik, az építkezés költsége a tervezettnél könnyen több lehet, és az eredmény nem kielégítő kompromisszum (an unsatisfactory compromise)”.

A második világháborút követő évek nagy hazai könyvtári létesítménye, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára is épületátépítés során kapott elhelyezést a Dimitrov téri volt Fővám-palotában. Az új egyetemi könyvtár, melynek tervezési munkálatai 1949/50 telén indultak meg, az YBL Miklós építette hatalmas dunaparti palota emeleti, déli szárnyán kapott helyiségeket. Az átépítésről HARASZTY Gyula számolt be.¹⁷

Az egyetem vezetősége által adott utasítások szerint arra kellett törekedni, hogy kb. 300 személyes olvasóterem álljon rendelkezésre, a raktár pedig kb. 200 000 kötet befogadására legyen alkalmas.

„A tervezők és a kivitelezők kezét két dolog kötötte meg, ami különösen a könyvtár vonalán igen erőteljesen jelentkezett: — írja HARASZTY, — egyrészt a régi épület ún. 'adottságai', másrészt a neo-rennaissance Ybl-palota műemlék-volta s e műemlék stílhangeléséhez való kötelező ragaszkodás. Különösen az adottságok, a régi épületből keletkező új könyvtárak e réme okozott súlyos gondot tervezőknek és kivitelezőknek egyaránt (oszlopos, igen hosszú olvasóterem; boltíves raktár, mely nem engedte meg a raktári etage-ok beépítését.”

A 762 m² alapterületű hatalmas déli és nyugati fekvésű, 317 olvasó befogadására alkalmas olvasóterem alatt van a 756 m² alapterületű, boltíves kiképzésű raktár, melynek felső polcsorait csak létrával lehet elérni, mert e terem magassága raktári funkcionális vasszerkezetű emeletekre felosztható nem volt.

Hasonló kényszermegoldást jelentett a dolgozó-helyiségek megosztott elhelyezése az épület I. és II. emeletén.

Az átépítés tehát az épület adottságai miatt néhány fontos területen itt is szükségyszerű kompromisszummal járt.

IV.

Valamely épületnek könyvtári célokra való alkalmazása esetében a már többször idézett két amerikai könyvtárépítési szakértő, WHEELER és GITENS az alábbi három főszabályra hívta fel figyelmünket:¹⁸

¹⁵ Vö. APOLLONJ, E.: *Problemi estetici nella ricostruzione di biblioteche sinistrate dalla guerra*. (Tanulmány a „Miscellanea di scritti vari in memoria di Alfonso Gallo” c. kötetben. Firenze, 1956. 79—85. l.)

¹⁶ I. m. 355. l.

¹⁷ A Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára. Könyvtárü. Beszám. 1951. 3/4. 7—18. l.

¹⁸ Uo. 355. l.

„1. Vedd számba mindazokat a területeket, amelyek egy jól működő könyvtárban szükségesek, mintha az adott könyvtár új épületet szándékozna emelni. Változtass a régi épületen, és tedd hozzá mindazt a régihez, ami csak szükséges ahhoz, hogy a szükségleteknek eleget tehess”.

„2. Mennél kevesebbet változtass, és mennél többet tégy hozzá, mert a hozzáépítés olcsóbb, mint a változtatás.”

„3. Bontsd le a régit, és kezd előlről az építkezést, ha a változtatás közel annyiba kerülne, mint egy új épület; mert az átalakítás kompromisszum, és a javítási és karbantartási költségek magasabbak, mint az új épületé.”

A könyvtár arra illetékes munkatársai tehát a tervezést megelőzőleg széleskörű szakirodalmi dokumentációval közelítették meg a kérdést, éppen a legfontosabb alapelvek tisztázására. Nyomon követték a *könyvtárépítés fejlődését* a „raktárkönyvtári elv” kialakulása óta.

Tudomásul vették e vizsgálódások nyomán, hogy normák alakultak a könyvtári építkezésekre. A könyvtári épület modern értelmében is *célépületté* vált, s mint FRIZ József megállapítja¹⁹: „A könyvtár uniformisba öltözik, üzeme olyan lesz, mint a gyáré”.

Figyelembe vették azt a tanácsot is, amit egy kiváló néhai magyar könyvtáros, ERDÉLYI Pál (a róla elnevezett vasszerkezetű raktári állványzat és berendezés feltalálója) írt le 1912-ben²⁰ „A könyvtárt építőnek legelőször azzal kell tisztában lennie, hogy épületét a saját könyvtára egyénisége szerint kell terveznie.” (Abban az időben a szakirodalom még nem igen emlegette a „funkció” elnevezést.)

Egy másik, külföldi, korunkbeli könyvtáros²¹ lényegében ugyanezt a gondolatot a következőképpen fejezi ki: „Minden építészeti terv saját probléma-komplexumát adja, és mindegyiket a maga útján kell megoldani.”

V.

E gondolatok jegyében kezdték el az OMK illetékes vezetői az építész számára készítendő „*könyvtári építési program*” kidolgozását. Az egyes osztályok s a fontosabb, függetlenített csoportok vezetőiből a könyvtáron belül egy „*könyvtárépítési szakbizottság*” alakult, mely a legszorosabban együttműködött mindvégig a tervező-építéssel. Munkája nyomán elkészült az építési program. Összeállították ezenkívül mindazoknak a tevékenységeknek pontos leírását is, amelyek céljaira a tervezett épület készült. (Feladatok, funkcionális összefüggések meghatározása, forgalom, szervezet, személyzeti létszám, helyiség, bútorzat stb., valamint világítási és fűtési szükségletek.) Ez az építési program tehát lényegében a „megrendelő” kívánalmait tartalmazta, s az átalakítási terv elkészítésének alapjául szolgált. Az alapprogramot előszóval kiegészítették, folyamatosan, a szükségletnek megfelelően. Ezt a programot az osztályvezetők minden osztályon *megbeszélték a dolgozókkal*.

¹⁹ *A könyvtár gyűjtőköre*. (Könyv. a Magyar Könyvszle. 1937. 4. számából. Bp. é. n. 27. l.)

²⁰ *A kolozsvári Egyetemi Könyvtár*. Uránia, 1912. febr. 49—54. l.

²¹ BUREN, M.: *Főiskolai és egyetemi könyvtárak belső tervezése*. College and Research Libr. 1956. 3. 231—235., 238. l. (OSzK. 1752. sz. ford.)

Az együttműködés tervező-építész és e bizottság között mindvégig jó volt. A könyvtárépítési szakbizottság és a tervezők között nemegyszer kialakult viták mindig a funkciók figyelembevételével dőltek el.

VI.

Az É. M. Középülettervező Vállalata az épület tervezési munkáit BÉLA Antal építészre bízta, aki az építési program birtokában és a könyvtár osztályvezetőivel folytatott tárgyalások után elkészítette az *előzetes terveket*. Az építési program főbb irányelveinek megfelelően a létesítendő könyvtár főbejáratát a Múzeum utcai oldalon jelölte meg.

Az alaprajzi elrendezés a „*Műleírás*” (a tervrajzok magyarázata) szerint a következő:

Pince: A Reviczky utcai szárnyban kerül elhelyezésre a kazánház és a szénraktár, valamint a salakraktár. A kapubejáratí rész alatt új pince létesül.

Alagsor: Itt helyezik el a postaátvételt, melegítő konyhát, házi műhelyt, takarítónői szobát, férfi és női személyzeti öltözőket a hozzátartozó mellékhelyiségekkel. A szellőző gépház, valamint a 150 főre szóló személyzeti és a 240 személyt befogadó olvasószolgálati óvóhely, s annak szellőzőgépei ugyancsak itt kaptak helyet. Az egész épületet, annak összes emeleit bekötő könyvszállító (500 kg teherbírású) lift és a folyóiratolvasót az alatta levő raktáraival összekötő 50 kg-os gyors teherlift alsó végállomásának helyét is itt jelölte meg a tervező.

Földszint: Az épületnek erre a szintjére esik a Múzeum utcai főbejárat. Itt helyezték el a hallt, a ruhatárt, mögötte a büfét, a társalgót és a dohányzót. A bejáratától balra kapott helyet az intézet vezetője titkárságával és a módszertani csoporttal. A bejáratától jobbra a kutatószoba, a dohányzó két oldalán a sajtószolgálat, szakszervezet kapott szobát. Az épület jobboldali földszinti szárnyán biztosított helyet a tervezés a telefonközpontnak, a Szabadalmi Társaság olvasótermének, feldolgozó helyiségeinek és a félemeletig felnyúló raktárainak. — A földszinti rész Múzeum utcai balszárnyán a folyóiratolvasóterem raktára kapott még helyet. A Reviczky utcai szárnyban a gondnoki lakás, könyvkötészet, sokszorosító, porta, étterem, figyelőszolgálat s néhány mellékhelyiség elhelyezését lehetett biztosítani.

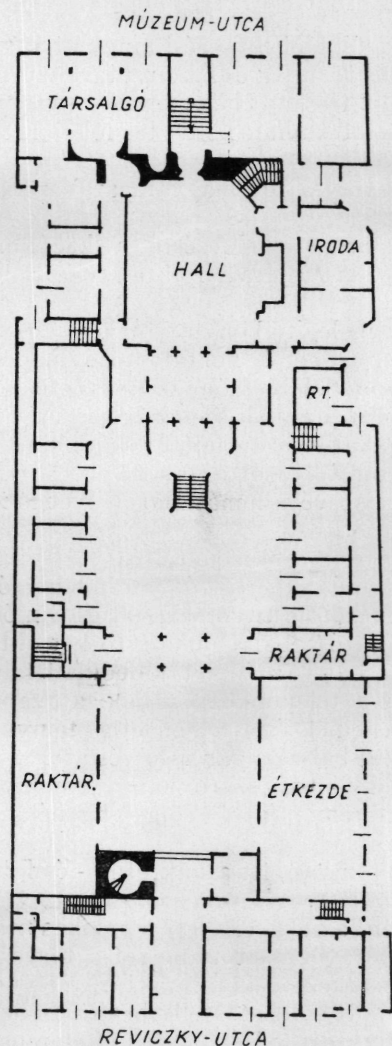
Félemelet: csak a Reviczky utcai szárnyon van, itt a mikrofilm- és fotolaboratórium és a fordítási osztály kapott szállást.

I. emelet: A Múzeum utcai épületrészen, az első emeleti homlokzat teljes hosszúságában a könyvolvasóterem számára biztosított helyet a tervező. Közvetlen szomszédságában a 4 szintes vasszerkezetű könyvraktár, melynek átellenes, túlsó oldalán a kölcsönzőhelyiség kapott szállást. Mellette a kölcsönzőhelyiségtől jobbra a katalógusok és a könyvtári tájékoztatás (reference) terme következik. Ehhez csatlakozik a bibliográfiai csoport figyelőszolgálati katalógus-rendszere, majd e csoport munkaszobáinak sora (most már az épület jobbszárnyára jutva). Ugyanezen az emeleten, az épület balszárnyán, a kölcsönzőhöz csatlakozik a folyóiratolvasóterem, mögötte a folyóiratosztály feldolgozó helyiségei vannak. A folyóiratraktár a folyóiratolvasó alá került, két emeletet szintjével lenyúlik egészen az alagsorig. A folyóiratolvasóterem mögött, a Reviczky utcai rész felé haladva, de még az épület balszárnyában kapott

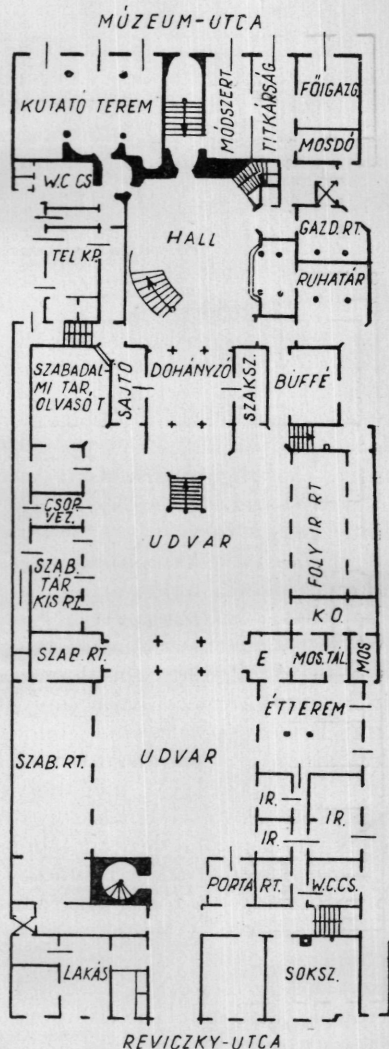
helyet a kultúrterem, pártiroda, valamint itt vannak a műszaki tájékoztatási osztály és a gazdasági osztály munkahelyei.

II. emelet: csak a Múzeum utcai részen van. Az egykori személyzeti lakoszobákban a feldolgozó osztály kapott szállást.

FÖLDSZÍNT

Átépítés előtt

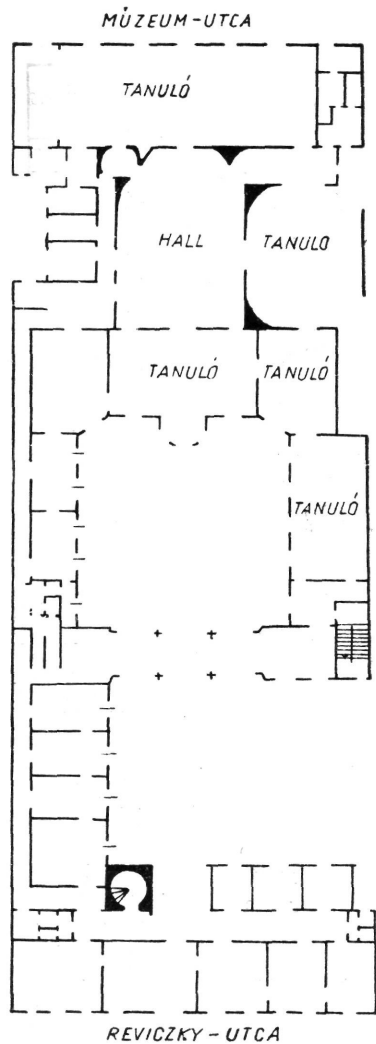
Átépítés után

Mosdókat, folyosókat a szükségleteknek megfelelően az összes emeleten, épületszinteken helyezett el a tervező.

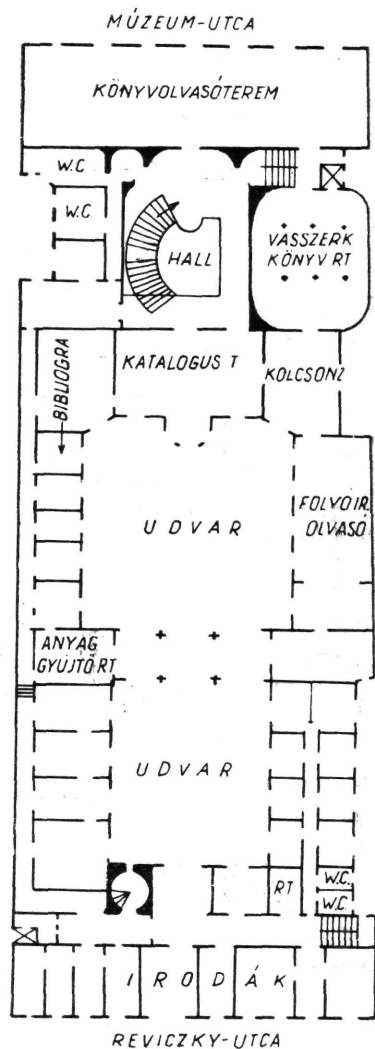
A homlokzatképzést illetően (az épület II. osztályú műemlék-jellegére való tekintettel) mindkét utcai homlokzat változtatás nélküli helyreállítását vették fel a tervbe.

E teljességre való törekvés nélkül felsorolt könyvtári részlegek közül a műszaki tájékoztatási osztály, a fordítási osztály és annak kapcsolt részei, továbbá a bibliográfiai csoport elhelyezése nem okozott különösebb gondot. Hasonlóképpen egyszerű megoldást igényelt a feldolgozó osztály elhelyezése

I. EMELET

Átépítés előtt

Átépítés után

is minden vonatkozásban. Könyvtári, irodai jellegű munkahelyekről volt szó. Biztosítani kellett minden egyes munkahelyen az íróasztalon, széken kívül mindazoknak a segédeszközöknek az elhelyezését, amelyek nélkülözhetetlenek a dokumentációs munka végzésekor vagy a feldolgozó munkában.

A nyilvános szolgálatot ellátó két osztály, az olvasószolgálati és a folyóirat osztály, továbbá a Szabadalmi Tár elhelyezése a megoldásra váró kérdések nehezebbjét jelentette.

A nyilvános szolgálat tehát lényegében a reprezentatív jellegű Múzeum utcai épületrészben kapott helyet.

A rendelkezésre álló összes terület: 4 300 m² az egyes lényeges működési területek között a következőképpen oszlott meg százalékos arányban:

olvasótermek együtt, katalógus,		
kölcsönzés	733 m ²	17,0%
hall, dohányzó, büfé, ruhatár,		
nyilvános szolgálati WC-k ..	469 „	10,9%
könyv-, folyóiratraktár, a Szabadalmi Tár raktára	1 180 „	27,3%
feldolgozó munka (könyv és folyóirat), dokumentációs munka, mikrofilm- és fotolaboratórium	1 180 „	27,3%
igazgatás, szociális és kulturális területek, a pincék, óvóhelyek, kazánház és alagsori raktárak nélkül stb.	738 „	17,5%
összesen	4 300 m ²	100,0%

VII.

Nincs lehetőségünk arra, hogy az átépített könyvtár minden egyes területét elemző módszerekkel vizsgálat alá vegyük. Elkerülhetetlen azonban, hogy a könyvtárnak a működés szempontjából legfontosabb nyilvános szolgálati részeit ismertessük.

A raktár vizsgálata kívánczik elsősorban az előtérbe. E fontos területnek *elsősorú követelménye*, hogy közel legyen az olvasóteremhez és a kölcsönzéshez. Ezzel a könyvanyag szállítási ideje megrövidül, az olvasó kiszolgálása gyorsabbá válik.

A raktár létesítésekor azonban gondolni kell minden esetben kibővítésének lehetőségére vagy lehetőségeire is. Tehát már a telepítés idején figyelemmel kell lenni az állomány nagyságára, a rendelkezésre álló térségre, az állomány súlyára, az anyag biztonságára. Önálló birodalom a raktár a könyvtár „corpus”-ában, de nem szabad a könyvtártól *elkülönítve* vizsgálni, hanem a könyvtár egészének lényeges elemeként az összes többi létesítményekkel, berendezésekkel együtt. Fontos követelmény ezenkívül a raktár építésekor a gazdaságos építkezés biztosítása is. Ezen túlmenőleg azonban biztosítani kell akár horizontálisan, akár vertikálisan a kapcsolatot a feldolgozó osztállyal is, hiszen az új, feldolgozott anyagot a raktár innen kapja.

Különös gonddal kell megtervezni a raktáron belüli vízszintes és — többemeletes (többszintes) könyvtár esetében — a függőleges közlekedést is. Alapvető kérdés a világítás, szellőztetés, fűtés és tűzbiztonság jó megoldása.

Mindezek figyelembevételével jelölte ki a tervezés a központi könyvraktár helyét a könyvolvasóterem és a kölcsönzés között. Így egyik oldalával az olvasóteremhez, másik oldalával pedig a kölcsönzőhelyiséghez tapad.

A raktár északi szegélye feletti emeleten telepítette a tervező a feldolgozó osztályt, mely az anyagát a földszinti anyagátvételi helyiségen keresztül, liften kapja meg. Ez a lift kétoldali állomásrendszerrel rendelkezik. Az alagsorból indul el, felső végállomása a feldolgozó osztály emeletszintjén van.

A raktár vasállványzata és felszerelése a GANZ—VAJDA-féle magyar szabadalom szerint készült el. Építője a Darugyár, mely ezzel a raktárépítésével újabb mestermunkát végzett. Az OMK új vasszerkezetű raktára jelenleg a *legnagyobb egy tömbben épült raktár az országban*. Egyetlen légtérben és egyetlen vasszerkezetben 200 000 kötet tárolására alkalmas.

A raktár sztatikai tervezése különös körülmények között igényelt. Nemcsak az anyag óriási, amelyet a raktárnak be kell fogadnia, hanem figyelemmel kell lenni a fejlődésre, az állomány gyarapodására s az ebből adódó raktárfejlesztésre is.

A raktárnak jelenleg négy szintje van, földszint (amely egybeesik az olvasószolgálati főszinttel) és a három emelet (a legfelső szint egybeesik a feldolgozó osztály szintjével).

Terjeszkedése *vertikális* lesz, vagyis a négyszintű raktár idővel nyolcszintűvé válik, tehát ilymódon *toronyraktárrá* alakul át. Ennek a majdani toronyraktárnak megfelelő *sztatikai alátámasztást* kellett biztosítani. Az építés elve az „európai utat” követi. A vasszerkezet önhordó ugyan, de kiváltásokkal beleilleszkedik a vastag főfalakba is, tehát a terhelésből a falaknak is átad. Mégis, a teher leglényegesebb részét átadja a vasszerkezet az épület alapjainak. Ennek megvalósítása érdekében hat darab acél és vasbeton tartóoszlop hatol le mélyen az épület alapjaiba. Egyenként 15 tonna teherbírással is elegendő lett volna a tartóoszlopok méretezése, de minden egyes tartóoszlopot már eleve 30 tonna teherbíráására terveztek.

A raktár földszintjén észak-déli irányú *főfolyosó* biztosítja a közlekedést, nagyobb szállítmányok befogadását és előrendezését. Itt helyezkednek el a raktárosok, itt működik a központi fényjelre és hangjelre működő hívóberendezés. Külön jellel hív a kölcsönzés és külön jellel az olvasóterem. Itt helyezik el azt a távbeszélő mellékállomást is, amely a háziközponttal áll összeköttetésben.

A raktárterem méretei: $9,85 \times 12,20 \times 8,30$ m. Ez utóbbi a magassági méret. Raktári emeletmagasságok: 2,10—2,10—2,10—2,00 méter. A főfolyosó szélessége a földszinten alul 175 cm (az alsó, tehát fix polcnál), felül 200 cm.

A tengelytávolság általában 120 cm, a mellékfolyosók szélessége lent 60 cm, fent 80 cm, ami általában megfelel nemzetközi viszonylatban is a leredukált méreteknél. Kétségtelen, hogy a raktár zárt, tömör egységet alkot, területe maximálisan ki van használva. A tervezés ezt az egyébként megnyugtató alsó határt azért fogadta el, mert szélesebb mellékfolyosók tervezésével igen nagy területvesztéssel szembesült volna a raktár.

A liften kívül a keleti oldalon vaslépcső köti össze a raktár négy szintjét, de a lépcsőfelfjáró mellett, annak északi szélén kis akna vezet át a négy szinten. Kisebb könyvkéréseket egyszerű, ún. kosaras módszerrel is ki tud szolgálni a raktár.

Minden egyes emeleten, a keleti sarkokon lekerekített ablakok vannak. A természetes világítás nem elégséges a raktár üzemeltetésének biztosítására, de a beáramló szórt fény a benttartózkodást kellemessé teszi. Biztosította a tervezés a természetes és mesterséges szellőztetést, s lehetővé teszi az állomány portalanítását az egyes ablakoknál.

Minden egyes emeleten raktárosi munkahely van, ami lehetővé teszi az emeletenkénti előrendezést is.

Tűzbiztos ajtók zárják el a raktárt az olvasóteremtől és a kölcsönzéstől.

Világítástechnikai megoldása újszerű. Alsó szintjén, a kiszélesített fő folyosón (kezelőfolyosón) kisfeszültségű fénycsövekkel, „F” cső armatúrákkal világítják meg a 10 m hosszú folyosót. A mellékfolyosókat izzólámpás sugárzókkal lehet megvilágítani, melyeket párosával helyeznek el, egy lámpapár két szemközti állványra veti a fényt. Ezeken kívül folyosó-, lépcső- és rendezőhelyvilágítás kerül a raktárba. A teljes világításberendezés névleges energiafelvétele 16 675 W 432 lámpahellyel. Tényleges igény az adódó egyidejűségek mérlegelésével kb. 3000 W-ra becsülhető. A világítás teljes kikapcsolását mágnes-távkapcsoló biztosítja. A könyvraktárak belső vezetékei a könyvállványokon acélpáncél védőcsőbe húzott vezetékek. Minden szinten 3—3 db földdel érintkező dugaszaljzat is van a porszívók működésének biztosítására.

Minden egyes mellékfolyosót mind felgyújtani, mind leoltani mindegyik folyosóbejáratnál, illetve kijáratnál lehet, tehát a könyvtáros folyamatosan végig mehet gyújtva és a kimenetnél oltva a folyosók égőit. (Automatikus váltókapcsolók.)

VIII.

A *könyvolvasóterem* az épület Múzeum utcai első emeleti teljes homlokzati részét foglalja el. Hosszúsága 31 m, szélessége 8,10 m, magassága 5,50 m. Bejárata a téglalap közepén levő központi ajtón van. Itt kap helyet az olvasótermi felügyelő. A viszonylag hosszú terem felügyeletét tehát a felügyelő központi elhelyezésével lehet sikeresen megoldani.

Természetes megvilágítása jó. Mesterséges megvilágítást illetőleg a korszerű könyvtárvilágítási elveknek megfelelően helyi világítást az olvasók nem kapnak. Intenzív általános világítással, kisfeszültségű fénycsövekkel világítják meg a termet, 300—400 lux megvilágítási értékkel.

A terem hosszában, az ablaksíkkal párhuzamosan két világító hasáb vonul végig, egyenként három párhuzamos kisfeszültségű fénycső sorral. Egy-egy világító hasáb 30 m hosszban 24 darab összeillesztett, 3 fénycsöves világítótestből áll, melyeket alul káprázatmentesítő (fényterelő) rács, kétoldalt homályosított üvegfelület határol. Összesen 144 darab fénycső került felszerelésre.

A könyvolvasó 100—110 személy befogadására lesz alkalmas. A könyvtár megnyitásakor a régi bútorzat kerül a terembe, tehát 120 olvasót tud majd befogadni. A következő években azonban a mostani hatszemélyes asztalokat kétszemélyesekre cseréli ki a könyvtár. Ez a csere előreláthatólag azzal fog járni, hogy a befogadóképességet az olvasók kényelmének emelésére csökkenteni kell.

Az olvasóterem két szélső (keleti és nyugati) falán a végleges berendezés elkészültekor 1—1 szabadpolcos állványt kap a terem teljes szélességé-

ben. A teremfelügyelő központi pultja mögött van a falbasüllyesztett kapcsolótábla, ettől jobbra az ugyancsak falbasüllyesztett kézikönyvtári állványzat.

A kölcsönzőhelyiség, mint már említettük, a könyvraktár és a folyóirat-olvasó között foglal helyet, nyugati oldalán a katalógusterem és a tájékoztatás van. Az olvasó először a tájékoztatást veszi igénybe, azután tetszése szerint vagy a kölcsönzőbe megy, vagy azon át a folyóiratolvasóterembe. Illetve visszafordulva a katalógusterembe, végigmenve a díszes emeleti fa-galérián a könyvolvasóterembe léphet.

A kölcsönzőhelyiség beépített pultjával ékessége és érdekessége lesz a könyvtárnak.

A *folyóiratolvasóterembe* a kölcsönzőn keresztülmenve lehet belépni. Hangulata intimebb, mint a könyvolvasóteremé, befogadóképessége 65 olvasó. Érdekessége, hogy a *raktára az olvasóterem alatt* van. Ez a raktár egészen az alagsorig nyúlik. Állványzata az a vasszerkezet lesz, amely a könyvtár József körüti épületében a könyvraktaré volt. A Darugyár a beépített vasszerkezetet szétszedi. Minden egyes állványsorból kétoldalas, saját talpukon álló könyv-állványokat készít, melyek bútorszerűen kerülnek a raktárak vasbeton padlózatára.

A folyóiratolvasóterem bejáratától balra van a teremfelügyelő helye. Mögötte működik az 50 kg teherbírású gyorsjáratú lift, mely összeköti az olvasótermet a raktárral. Ez a lift beleépült a folyóiratolvasóterem és a kölcsönzőhelyiség falába. Kétoldalra működőképes, tehát északi ajtaján át a kölcsönzést, déli ajtaján át a folyóiratolvasótermet látja el folyóiratokkal. Megjegyezzük, hogy a folyóiratolvasóteremből vasszerkezetű lépcsőn a raktárakba el lehet jutni.

E terem világítástechnikai megoldása is „F” csövekkel történt, helyi világítás nélkül, bőséges általános világítással. A folyóiratolvasóterem mögött van a mikrofílmleolvasók számára létesített helyiség. Itt működik majd a gyorsfotoberendezés, de itt állítja fel a könyvtár a gyorsmásolóberendezését is. Ezen a helyiségen át lehet elérni a folyóiratosztály feldolgozó helyiségeit.

A *katalógusteremben* a katalógusokat egymásnak háttal összetámasztva, alkovszerűen helyezik el. Az udvar felé kiugró teremrészbe nagy kutatóasztal kerül. A referencesek számára a bejáratnál szemben kétszemélyes reference-asztal készül majd. Külön asztala lesz a szaktanácsadóknak és a szakfordítóknak.

Mint már említettük, fény- és hangjelzőberendezések működnek majd a kölcsönző, könyvolvasó, könyvraktár, folyóiratolvasó, folyóiratraktár stb. között. A folyóiratolvasóterem külön érdekessége lesz a fényjellel működő hívóberendezés. Ez adja tudtára az olvasónak, hogy a kért folyóirat az olvasóterem alatti raktárból számára megérkezett. Míg ugyanis a könyvolvasóteremben számozottak lesznek a helyek, a folyóiratolvasóteremben az olvasó megkapja az olvasótermi számát, de oda ül le, ahova akar. A felügyelőtől kapott számmal hívják majd a teremfelügyelőhöz a kért anyag átvételére.

A *Szabadalmi Tár 20 személyes olvasóterme* a hallból nyílik, annak jobb-oldali sarkán át lehet elérni. Mögötte húzódik a kétemeletes szabadalmi raktár, mely 5 millió szabadalmi leírást foglal magában.

Ugyancsak a földszinten, a főbejáratától jobbra nyílik a *kutatóterem*, mely harminc olvasó befogadására alkalmas.

A hallba nyíló főbejárattal szemben a társalgó és a dohányzó van. A hallból (balra) nyílik a hatalmas, 300 személyes ruhatár, mely egy díszes, de felesleges barokk kandalló feláldozásával kapott jó helyet. A hall bal sarkából nyílik a büfé.

Kiállítási csarnok maga a hall és a dohányzó. A falépcső feljáró galériájának egyik falában ezenkívül beépített, belsővilágítású nagy vitrin áll rendelkezésre a könyvtári propagandamunkának. (Új szerzemények bemutatása, témakiállítások stb.)

IX.

A könyvtár *korszerű fűtőberendezést* kapott. Az épületnek korábban kb. $\frac{1}{3}$ -ában volt csak központi fűtés, az épület $\frac{2}{3}$ részét kályhával fűtötték. Sajnos a meglevő központifűtési berendezés a korszerű használatra alkalmatlannak bizonyult, ezért az egész berendezést ki kellett cserélni, s újat kellett építeni. Új kazánokat, új hatalmas kéményt kapott a fűtőberendezés. Gépesített módon történik a salakkiemelés, emberi munka nélkül.

Az épület fűtési rendszere szivattyús melegvízfűtés 90°C előremenő és 70°C visszatérő vízhőfokkal. A kazánház az épület Reviczky utcai frontján van. Széntárolás és tüzelés tehát távol van az értékes könyv-, folyóiratállománytól és viszonylag távol a Szabadalmi Tár anyagától.

A szénfogyasztás egy fűtési időnyre előreláthatólag (180 fűtési napot és átlag napi 12 óra üzemel számítva) közepes erősségű tél esetén 28 vagon szén. (Hőmérsékleti normák: öltözők, zuhanyozók $+22^{\circ}\text{C}$, irodák, olvasók $+20^{\circ}\text{C}$, raktárak, folyosók $+16^{\circ}\text{C}$.)

Légfűtőberendezést kap a hatalmas hall, a reference-terem (katalógus) meleg levegő befúvatásával és keringtetésével ($5400\text{ m}^3/\text{ó } 35^{\circ}\text{C}$), továbbá a könyvraktár, a dohányzó. A raktár, a könyv-, folyóiratolvasó, katalógusterem ezenkívül gravitációs szellőzőberendezést is kap.

X.

Az átépítés *igen sokrétű gonddal és bajjal járt*. A nehézségek sokszor *váratlanul súlyos feladatok elé állították mind a könyvtárost, mind a tervezőt, mind a kivitelezőt*.

Nehezítette például a helyzetet az a körülmény, hogy a régi falakban olyan nagyméretű, ma már szükségtelen *aknákra* bukkantak az építkezők több helyen, amelyek a régi tervekben sem szerepelnek, eltömítésük költségtöbbletet jelentett.

Súlyos bajként jelentkezett az építkezés során a *gombásodás*, mely a hall, a galéria, a katalógusterem padlózatának a kicserélését vonta maga után. A vonatkozó vizsgálatokat a Faipari Kutató Intézet végezte el. A szakvélemény szerint fésűscsapú kopogóbogár (*Ptilinus pecticornis*) is megtámadta a faanyagot, de *házi kéreggomba* (*Poria vaporaria*) is súlyos pusztításokat végzett. Az új faanyagot szintelen, szagtalan, nem égéstápláló tulajdonságú faanyagvédelemmel látták el. A fertőtlenítés minden tekintetben sikerrel járt.

Az építkezés során derült ki, hogy több helyen ki kell cserélni a régi, avult *födémeket* (pl. a mikrofilmlaboratórium alatt). Különösen súlyos költségkihatás okkal járt a könyvolvasóterem födémének megerősítése.

Nagy nehézségeket okozott a tervezés során a sok *különböző emeletszint* egybehangelése, hogy a könyvtári funkciók jó végzése szempontjából azok ne akadályozzák pl. az anyagnak kézikocsin való szállítási lehetőségét.

A sok nehézség ellenére mégis, mindent összegezve, ma már megállapíthatjuk, hogy az *épület átépítésével érdemes volt foglalkozni*. Hasonló épület építése szakértők véleménye szerint ma kb. 12 millió forintba kerülne. A teljes átépítés a jelek szerint 4,5 millió forinttal fedezhető lesz. E kiadással megmenti a mostani nemzedék Budapest egyik értékes, szép épületét és új, jó székházhoz juttatja a könyvtárt.

Az új és célszerű könyvtárépületet, tudjuk jól, elvileg semmi sem pótolja. Minden átépítés sok tekintetben kompromisszum is. Mégis úgy véljük, hogy az Országos Műszaki Könyvtár számára átalakított épületben végre *egyesül* a könyvtár két alapvetően fontos tevékenysége: *a könyvtári és a dokumentációs munka*. Négy olvasóterme, korszerű raktárrendszere, a jó munkahelyek sora hozzájárulhat ahhoz, hogy a könyvtár a magyar kultúra egyik fellegváraként egyre hatékonyabban járulhasson hozzá az ország műszaki fejlődésének előmozdításához.

TOMBOR TIBOR

TIBOR TOMBOR: REBUILDING AN ARISTOCRAT'S PALACE TO SUIT THE PURPOSES OF THE HUNGARIAN CENTRAL TECHNICAL LIBRARY

The Hungarian Central Technical Library celebrates its 75th anniversary this year. The Library, the centre of technical documentation in Hungary as well, with its over 170,000 volumes of books and periodicals, over 100,000 translations of articles from technical journals and over five-million patent specifications, is now moving into a new building.

The building, assigned to the Library by the Government, is situated in the heart of Budapest, on Museum Street, a quiet lane off the busy thoroughfare Calvin Square. The building was erected in 1881. The architecture of the palace is in the Baroque style and the courtyard in Italian Renaissance. It was planned by F. FELLNER, Austrian, and H. HELMER, German architects who also planned the Municipal Theatre in Vienna (1872) and other splendid edifices in many cities of Europe.

The edifice was rebuilt several times during the years preceding the second world war.

The drafting of the plans for rebuilding the aristocratic mansion into a suitable edifice for housing a large library has been set about in 1955. The principal point of view in planning the rebuilding was to build a truly modern library. Close co-operation was established between the librarians and the architect for achieving this aim. The Library invited the Enterprise for Planning Public Edifices to make plans for the building. The enterprise designated architect Antal Béla to carry out the commission.

The ground-plans of the ground and first floor are published by the author. The rebuilding was centered around the bookstack, on the one side of which is the public reading-room for books and, on the other, the premises of the lending-service. The new bookstack is a four-storey iron structure whose design conforms to a Hungarian patent. Its capacity is 200,000 volumes. An upward extension of four more storeys sometime in the future will increase its capacity to about half a million books. A passenger- and freight-lift is located at the side of the bookstack. The public reading room for periodicals is also situated on the first floor; a large, two-storey, iron-structure stack for the periodicals is located below it. There is a fast service-lift between the stack and the reading-room and lending-service.

The central information service (reference) and the catalogue cabinets are on the first floor as well, directly next to the lending service. The catalogues include those of the card-system bibliographic service based on subject headings.

The public reading-room for books is situated on the first floor of the building, facing the street; it accommodates 100 readers. The public reading-room for periodicals

cals seats 80 readers. Visitors to the Library enter a large Baroque lobby on the ground floor. A public room for research workers, seating 30, opens off the hall. The right wing of the building contains the files of patent specifications and another public reading-room for patents. Access to the cloakroom, refreshment bar, smoking-room and lounge is gained from the lobby as well.

The edifice, characterized as a monument of art, incorporates the various departments of the library in the main wing on Museum Street. The department for technical documentation with the card-system bibliographic service based on subject headings, the editors' offices of the technical reviews published in Hungarian and in foreign languages, the translation department, microfilm and photo-studios and the department for the registration of translations are situated in the Reviczky Street wing of the building. The cataloging and classification department is located on the second floor of the Museum Street wing.

Of the 4300 square metres totally available area 17% are occupied by the public reading-rooms, the catalogues and the lending service, 10.9% by the lobby, cloakroom, refreshment bar and smoking-room, 27.3% by the stack and file rooms, the rest of the space is allotted to the Director's and various other offices and rooms.

The public reading-rooms are equipped throughout with luminescent general lighting, individual table lights have been dispensed with. The intensity of the general lighting is 300—400 Luxes. The lending service and the catalogue room are also fitted with luminescent lights. The system has been installed in the main gang-way on the ground floor of the bookstack.

The building is fitted with a forced-circulation hot water heating system. The lobby, the catalogue and information service room, the bookstack, the smoking-room and lounge are heated by hot air.

The study also deals with the unexpected difficulties encountered in the course of rebuilding, such as shafts, not appearing in the old plans, found in some of the bearing walls, damages caused by dry rot that had attacked and partially destroyed some of the more important wooden structural elements, etc., all of which contributed to considerable increases in the costs of construction.

The library section and the documentary section of the Library were up to the present located in various buildings at a considerable distance from each other. Now, the two fundamental activities of the Library, library work and documentary work, can, at last, be together in one building.

Mátyás király könyvtárának scriptorai

Petrus Cenninius

Több mint kétszázötven esztendeje foglalkozik a tudomány MÁTYÁS király nagyszerű alkotásának, a Corvina-könyvtárnak kutatásával. Egyre jobban finomodó módszerek segítségével próbálják mindig több és több oldalról megközelíteni ezt a világviszonylatban is csodálatos könyvtárat és kiemelni a tragikus pusztulás okozta homályból. A különböző időkben és különböző nyelven írt értekezéseknek és tanulmányoknak csak a bibliográfiája is egész kötetet tesz ki.¹ Feltűnő azonban, hogyha ezt a bibliográfiát átlapozzuk, a számtalan könyv- és könyvtártörténeti, művészeti, irodalom- és kultúrtörténeti tanulmány között alig akad olyan, amely akár a Corvina egészét, akár egyes darabjait egy a kódexeknél nagyon fontos szempontból, az írás szempontjából tenné vizsgálat tárgyává. Csak ha a Corvináról írt értekezéseket egyenként alaposan áttanulmányozzuk, akkor találhatunk itt-ott a kódexek írását vagy a scriptort érintő észrevételeket. Olyan összefoglaló mű azonban egyáltalában nincs, amelyik azzal foglalkoznék, hogy a Corvin-kódexek közt írás szempontjából milyen típusokat lehet megállapítani, vagy hogy azok a scriptorok, akiknek nevét ismerjük, közelebbről kik voltak, és milyen kapcsolatban álltak a budai királyi udvarral. Pedig egy-egy kódex írása, a másoló személye, legalább olyan jelentőségű, mint egy-egy nyomtatványnál, különösen ősnyomtatványnál, a nyomdász maga és a betűtípus, amellyel dolgozott. És mint ahogy a betűtípus, sorméret stb. alapján azonosítani lehet a nyomdát, meg lehet állapítani a keletkezési helyet és időt és a nyomtatás egész technikáját, ugyanúgy a kódexeknél, a nyomtatott könyvek kézzel írott őseinél, az írásból magából és a különböző kódexek írásainak összehasonlításából kiindulva olyan tudományos eredményekre juthatunk, amelyek lényegesen előbbre vihetik többek közt a Corvinára vonatkozó eddigi ismereteinket.

A XV. század második fele különben is egyike a legérdekesebbeknek az írástípusok alakulása szempontjából, annyiival is inkább, mert ebben az időben már nyomtatott művek is készülnek.² Könyvmásolás és könyvnyomtatás legszorosabb kapcsolatának, szinte együttműködésének vagyunk tanúi: kódex-szövegeket nyomtatnak ki, és már kinyomtatott műveket ismét lemásolnak kézzel aszerint, hogy mit kíván az üzleti érdek vagy a megrendelő ízlése.

¹ ZOLNAI Klára: *Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma*. Bp. 1942. 160 l.

² KIRCHHOFF A.: *Die Handschriftenhändler des Mittelalters*. Leipzig 1853. 2. Ausg. HAUSCHILD H.: *Die Schrift*. Bd. I. Leipzig, 1953. KIRCHNER J.: *Scriptura latina libraria*. Monachii 1955. SERGIO M. G.: *La bottega di un cartolaio fiorentino della seconda metà del quattrocento*. La Bibliofilia. 1956. stb.

A kódexmásoló egyre szaporodó, fáradságos kézi munkáját könnyíti meg a könyvnyomtatás feltalálása, és nemegyszer maguk a scriptorok azok, akik közreműködnek a nyomdász mesterség kifejlesztésében, nem egy közülük cserélte fel a tollal való írást a gépi erővel végzett könyvnyomtatással. De nemcsak a könyvkészítés ismeretlen nevű munkásai, hanem híressé vált tudósok, nagyműveltségű humanisták, mint Bartholomaeus FONTIUS, Thaddeo UGOLETO vagy REGIOMONTANUS életük folyamán ugyancsak kapcsolatba kerültek a nyomdászattal, és HESS András, a budai ősnymdász is eredetileg scriptor volt.³

A scriptor a könyv másolója vagy készítője, szemben az auctorral, a mű szerzőjével. A scriptorok műveltség szerint különböztek voltak, akadtak közöttük szép számmal tanult, tudós emberek, de akadtak olyanok is, akik a betűvetést csupán mesterségként üzték anélkül, hogy értették volna a lemásolt szöveget. Utóbbi esetben a kódex szövegébe számtalan hiba kerülhetett, amit javítani, emendálni kellett. Érthető, hogy a tudós ember hírében álló scriptort jobban kedvelték és keresték. A scriptori munka jelentőségének növekedése, megbecsülése okozza, hogy az elkészült munka végén egyre gyakrabban találkozunk a könyvmásoló nevével.

MÁTYÁS király is sokat adott arra, hogy könyvtárának darabjai ne csak szép kiállításúak legyenek, hanem az udvarába seregülő tudósok igényeit is a legmagasabb szinten kielégítsék, és nem kétséges, hogy ilyen értelemben adott megbízást kódexek másoltatására és megvásárlására azoknak, akiket könyvtára gyarapítása céljából Olaszországba küldött. Erre mutat Thaddeo UGOLETO-nak, a Corvina egyik könyvtárosának levele, amelyet éppen könyvszerző útjáról MÁTYÁShoz intéz. Néhány elkészült kódexről írja: „scriptura elegans est, scriptores ipsos non ignaros censeo”, majd egy másik levélben ezt írja: „codex manibus viri Mediolanensis non indocti scriptus”.⁴ Hogy kevésbé tanult könyvmásolók is dolgoztak a Bibliotheca Corvina számára, azt onnan tudjuk, hogy Firenzében Naldus NALDIUS volt megbízva annak a négy scriptornak az ellenőrzésével, akik kizárólag MÁTYÁS király számára másoltak kódexeket⁵, a budai könyvkészítő műhelynek pedig egy időben Felix RAGUSANUS volt a felügyelője, aki igen tanult ember volt, több nyelven tudott, és a festészethez is értett.⁶ Ez a nagyigényű könyvgyűjtési szenvedély természetesen meg lehetett nagyon nagy anyagi áldozattal járt. HELTAI Gáspár jegyezte fel, hogy MÁTYÁS „minden esztendőben harmintz három ezer arany forintot költe az író deákokra, kik . . . könyveket leírnac vala.”⁷

A Bibliotheca Corvina szépségének híre később, MÁTYÁS halála után is benne élt a köztudatban, és vonzotta a látogatókat. Néhány fennmaradt nyilatkozat tanúskodik erről, amelyeknek különösen az az érdekessége számunkra, hogy mindig az írás „elegans” voltát emelik ki, nyilván beleértve a kódexek miniatúra díszét is. COELIUS PANNONIUS 1540-ben, Budának a török által való elfoglalása előtt egy évvel látta a könyvtárat, és többek között ezt írja róla: „Vidi tandem Bibliothecam illam celeberrimam Matthiae Corvini . . .

³ FITZ József: *Hess András, a budai ősnymdász*. Bp. 1932. 32. l.

⁴ Közli ÁBEL-HEGEDŰS: *Analecta nova*. Bp. 1903. 459. és 479. l. (utóbbit tévesen Ph. VALORNak tulajdonítva).

⁵ BRASSICANUS A. említi a *Salvianushoz* írt előszóban, Basel, 1530.

⁶ BERKOVITS E.: *Felice Petanzio Ragusino, capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino*. (Corvina. Rassegna Italo—Ungerese. 1940. Archivio. 53—84. l.)

⁷ HELTAI G.: *Chronica az magyaroknak delgaivrol . . .* Colosvar 1575. 168. l.

Libri exquisitissimi et praetiosissimi . . . scripturae elegantia excellunt.”⁸ PFLUGK, aki Buda visszafoglalásakor méltatta MÁTYÁS király könyvtárát, a Nicephorus CALLISTUS kódexről úgy nyilatkozik, hogy „elegantissimo charactere” van írva, egyik másik kódexről, hogy „volumen . . . eleganter scriptum et exornatum”, egy harmadikról, hogy „minutissimis literis elegantissime scripta”.⁹

A XVIII. század közepén SCHIER Xystus alapvető tudományos művet írt a Corvináról, de a scriptorok személyével közelebbről nem foglalkozott, csupán a miniátorok közül említett egyet név szerint: GHERARDOT.¹⁰

A Corvin-kódexek felkutatása nagyobb arányokban csak a XIX. században indul meg. E. G. VOGEL, aki nagyobb tanulmányt írt a budai könyvtárról, és az általa ismert kódexek jegyzékét is közölte,¹¹ már megemlíti néhány scriptor nevét is. VOGEL egyébként is egyike volt azoknak, akik felismerték a könyvmásoló, könyvdíszítő, általában a könyvkészítői mesterségnek mint ilyennek jelentőségét. Meg is jelent tőle egy betűrendes, lexikonszerű életrajzgyűjtemény¹² az általa felkutatott és ismert scriptorokról, miniátorokról, kalligrafusokról. Ebben a munkában több olyan név is szerepel, akik dolgoztak a Corvina-könyvtár számára. CSONTOSI János, FÖGEL József, akik már lényegesen több Corvinát ismertek, mint az előző kutatók, jegyzékeikben¹³ már mindenütt feltüntetik azoknak a scriptoroknak a nevét, akik megnevezik magukat, sőt néhol azonosítanak szignálatlan kézírást is. HOFFMANN Edith, bár ő speciálisan a kódexek miniatúra-díszével foglalkozott, mégis kitűnő szemmel látott meg azonos írásokat,¹⁴ de érdemben nem foglalkozott velük. FITZ József könyv- és könyvtártörténeti tanulmányaiban már bizonyos következtetéseket is levon a scriptorok működésével kapcsolatban.¹⁵

Annak, hogy eddig senki sem foglalkozott speciálisan a Corvinák írásának tanulmányozásával, egyik oka talán az, hogy a kódexek a világ különböző könyvtáraiban szétszórva találhatók csak meg, és így eredetiben nem vagy csupán kis mértékben hasonlíthatók össze egymással. A facsimile vagy a fénykép éppen a paleográfiai, ill. kodikológiai vizsgálatnál nem pótolja teljes mértékben sohasem az eredetit, de ez idő szerint még reprodukció-gyűjteményünk is igen hiányos a fennmaradt Corvinákról, arról nem is szólva, hogy az írástörténeti vizsgálathoz minél gazdagabb összehasonlító anyagra is szükség van.

⁸ COELIUS PANNONIUS (BÁNYFY György) *Epistoláját ismeretlen kéziratból idézi* BUDIK P. A. *Jahrbücher der Literatur*, 88. Bd. 1839. Wien, Anzeige Blatt 44. l.

⁹ PFLUGK J.: *Epistola ad . . . Seckendorff*. Jenae 1688. 31., 37. és 43. l.

¹⁰ S(CHIER) F. X.: *Dissertatio de regiae Budensis Bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis . . . Vindobonae*, é. n. 15. l.

¹¹ VOGEL E. G.: *Verzeichniss corvinischer Handschriften in öffentlichen Bibliotheken*. Serapeum 1849. Leipzig. 275—285. l. Zusätze u. Berichtigungen. uo. 380—381. l.

¹² VOGEL E. G.: *Nachweisungen von Kalligraphen, Illuminatoren und Miniatoren von Handschriften in dem abendländischen Europa*. Serapeum 1850. Leipzig. 262—363. l.

¹³ CSONTOSI J.: *Latin Corvin-kódexek bibliographiai jegyzéke*. Magy. Könyvszle. 1881. 137—176. l. — FÖGEL J.: *A Corvina-könyvtár katalógusa*. I. a Bibliotheca Corvina c. kiadványban, 59—82. l.

¹⁴ Különösen *Régi magyar bibliofilek* c. 1929-ben megjelent művének a Corvináról szóló fejezetében.

¹⁵ FITZ József: *Mátyás király, a könyvbarát*. Mátyás király Emlékkönyv II. köt. 1940. 209—249. l.

Ezért most elsősorban az eredetiben hozzáférhető kódexekből kiindulva, megkísérljük a Corvinák írás szempontjából való vizsgálatát. Főként az írást magát és a másoló, ill. könyvkészítő személyét tesszük vizsgálat tárgyává, de figyelembe vesszük a miniatúra, a kötés, a tartalom jelentőségét is, mert a Corvinára vonatkozó ismereteinket semmilyen egyoldalú szemléleti mód nem viheti előbbre.

MÁTYÁS király budai könyvtárának kódexeiben aránylag korán, 1467-ben, egy scriptor nevével találkozunk, aki két kötetben is megnevezi magát, de kézírását több kódexben is fel lehet ismerni. Ez a scriptor a firenzei Petrus CENNINIUS, akinek életéről, munkásságáról igen keveset árulnak el a különböző lexikonok szűkszavú adatai,¹⁶ arról pedig éppenséggel hallgat az irodalom, hogy a budai könyvtárral milyen kapcsolatban volt.

CENNINIUS azok közé a humanista műveltséggel is rendelkező librariusok, könyvkészítők közé tartozott, akik másolással keresték kenyerüket, és róla is, mint sok más társáról, alapos okunk van feltételezni, hogy a kódexeknek nemcsak szövegét, hanem miniatúra-díszét is maga készítette, s aki idővel a nyomdászattal is kapcsolatba került. Pietro atyja, Bernardo CENNINI (1415—1498) jónevű firenzei ötvös és vésnök, feltehetően rokonságban volt azzal a CENNINI di Colle Valdelsa-val, aki a XIV. század második felében nevezetes munkát írt a festészet technikájáról.¹⁷ Az egy-egy családon belül öröklődő mesterségbeli tudás ebben a korban éppen nem ritka jelenség. Bernardonak már 15 éves korában magának kellett megkeresnie kenyerét, 1444-ben vette feleségül Angiola d'ANTONIO di Piero del Rosso-t, négy gyermekük közül többen atyjuk mesterségét követték.¹⁸ Bernardo CENNININEK legnagyobb érdeme, hogy ő alapította az első firenzei nyomdát, illetőleg ő maga, fiai segítségével betűket öntött és matricákat készített, s együtt kísérletezték ki a nyomtatás technikáját, mert láttak ugyan már nyomtatott könyveket, de GUTENBERG találmányának legbensőbb titkait nem ismerték. Nyomdájuknak első és minden valószínűség szerint egyetlen terméke az összesen négy példányban fennmaradt SERVIUS HONORATUS-féle *Vergilius-kommentár*. Az 1471—72-ben elkészült mű emendátora a kolofon tanúsága szerint Petrus CENNINIUS volt.¹⁹ Ez az adat már önmagában véve is bizonyítéka Petrus CENNINIUS latin tudásának, műveltségének. Egy, az ősnymtatvány végén található megjegyzésből arról is értesülünk, hogy a kötetben a görög szavak helye azért maradt üresen, mert technikailag nem tudták megoldani a szükséges ékezetek kinyomtatását. Ez a megjegyzés aligha származhat mástól, mint

¹⁶ Vö. *Nouveau Dictionnaire historique*. Caen, 1786. II. k. 500. l. HOEFER: *Nouvelle Biographie Générale*. Paris, 1864. IX. k. col. 377. BRADLEY G. W.: *A Dictionary of Miniaturists, Illuminators, Calligraphers and Copyists*. London, 1887—1889. I. k. 210—211. l. (Bernardo CENNINI születési és halálozási évét tévesen közli.) THIEME-BECKER: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. Leipzig, 1912. VI. k. 283—284. l. *Enciclopedia Italiana*. Milano—Roma, 1931. IX. k. 731. l.

¹⁷ Cennino CENNINI da Colle di Valdelsa 1372 körül született, művének címe: *Il libro dell'arte o trattato della pittura*. Német fordítását kiadta A. ILG Bécsben, 1888-ban. E mű bevezetésében van szó a Bernardo CENNINIVEL való rokonság lehetőségéről. BRADLEY (i. m.) a rokonságot elfogadottnak tekinti.

¹⁸ BERNARD A.: *De l'origine et des débuts de l'imprimerie en Europe*. Deuxième partie. Paris, 1853. 237—240. l.

¹⁹ Vö. FUMAGALLI G.: *Dictionnaire géographique d'Italie pour servir à l'histoire de l'imprimerie dans ce pays*. Florence, 1905. 133—134. l.

magától az emendátortól, és belőle egyúttal arra is következtethetünk, hogy görögül is kellett valamelyest tudnia, ami a humanista műveltségnek már magasabb fokára mutat.

Azonban Petrus CENNINIUS humanista műveltségére más, az említet-
teknél sokkal konkrétabb bizonyítékaink is vannak. Fennmaradtak ugyanis Bartholomaeus FONTIUSnak, a hírneves humanistának hozzá intézett levelei,²⁰ akihez közös ifjúkori, sőt talán gyermekkori emlékek fűzték, mert mindket-
ten ugyanabban az évben, 1445-ben, Firenzében születtek. FONTIUS CENNI-
NIUSHoz intézett leveleiben többször említi közös tanulmányaikat, meleg
barátság fűzte őket egymáshoz, amelynek alapja a közös szellemi célok elé-
résére irányuló komoly törekvés, és amelyben CENNINIUSÉ a higgadt kedélyű,
biztató barát szerepe. FONTIUS nehezebben küzd meg az étellel, de mégis
nagyobb hírnévre, befolyásra tett szert, és kapcsolatait barátja érdekében
érvényesítette, ha erre szükség volt.

A XV. századi Firenze nemcsak a tudományos és művészi föllendülés
csodálatos virágzását élte, hanem a legélesebb politikai küzdelmek színtere is
volt. A város függetlenségeért vívott küzdelem véres párt harcokban nyilván-
ult meg. 1467-ben egy a MEDICIEK uralma ellen irányuló összeesküvés és
az ezzel kapcsolatos polgárháború után, hogy az államrendet helyreállítsák,
követeket küldtek a különböző olasz fejedelmi udvarokba, így Antonius
RIDOLPHUS nemes firenzei lovagot Rómába és Nápolyba, FERDINÁND király-
hoz küldték. Antonius RIDOLPHUS titkárként Petrus CENNINIUST vitte magá-
val. Ezt részben Bartholomaeus FONTIUS leveleiből tudjuk, részben pedig
abból a kódexből, amelyet CENNINIUS 1468. aug. közepétől 1469. november
20-ig írt, s amelyben magát a Firenzéből Nápolyba, FERDINÁND királyhoz
követségbe küldött Antonius RIDOLPHUS firenzei lovag kancelláriusának
nevezi.²¹ FONTIUSnak CENNINIUSHoz és másokhoz intézett leveleiből értesü-
lünk arról is, hogy ennek az állásnak az elvesztése súlyos csapásként érte
CENNINIUST, aki ekkor FONTIUSHoz fordult azzal a kéréssel, hogy ajánlja be
őt pártfogójához, Donato ACCIAJUOLHOZ, Firenzének ebben az időben egyik
legtehetségesebb szónokához és államférfiához. FONTIUS ajánlólevele fenn-
maradt, ebben a legnagyobb elismerés hangján emlékezik meg CENNINIUS
tudásáról és emberi erényeiről.²²

Kettőjük kapcsolatának másik emléke CENNINIUSnak egy *Commenta-
riolum de natura syllabarum* c. munkája, amelyet FONTIUSnak ajánlott, s
amelynek egyetlen ismert példánya a szerző kézírásában egy, a firenzei Biblio-
teca Nazionale Centraleban őrzött kódexben maradt fenn.²³ FONTIUS és így
minden valószínűség szerint CENNINIUS is Bernardo NUZZI humanista tanít-
ványa volt, aki a klasszikus nyelvek megértését, a szabatos fordítást tűzte
ki célul és alapelvül. CENNINIUS ebben a munkájában mintegy kiegészíti

²⁰ Bartholomaeus FONTIUS: *Epistolarum libri III.* Edidit L. JUHÁSZ. Bp. 1931.

²¹ A kódex leírását l.: *Codices Manuscripti Latini bibliothecae Nannianae a Jacobo Morellio relati.* Venetiis... 1776. 80—84. l.

²² Vö. FONTIUS: *I. m. Lib. I. Epist.* 5—6—7. CENNINIUSHoz, és *Lib. I. Epist.* 9. Donato ACCIAJUOLHOZ, utóbbiban így jellemzi CENNINIUST: „Etsi Petrum Cenninum probum et doctum virum propter summum ingenium, suavissimos mores singularem modestiam satis per se ipsum sine meis litteris tibi commendatum fore confido.”

²³ A kódex leírását l.: MAZZATINTI G.: *Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia.* XI. k. Firenze, Bibl. Nazionale Centrale. Forlì, 1902—1903. 258—259. l.

Nuzzit azzal, hogy a nevelő hatásra helyezi a fősúlyt, az értelmezésben pedig a jelentéstani, stílusbeli árnyalatok megkülönböztetésére törekszik.²⁴

Egy másik adat alapján fel kell tételeznünk, hogy CENNINIUS a költészet terén is működött, ugyanis Naldus NALDIUS elégiái II. könyvében egy 12 soros versben mint ihletett költőhöz szól hozzá.²⁵ CENNINIUS versei ez idő szerint nem ismereteseek, mindössze két verséről van tudomásunk, amelyek közül az egyik egy Corvina kolofonjában olvasható, kétséges azonban, hogy egy a scriptor által a munka befejezéséhez függesztett négysoros distichon költői alkotásnak tekinthető-e. A másik, általunk csupán cím szerint ismert verse az a distichon, amelyet a firenzei Riccardiana-könyvtár katalógusa említ. Ugyanitt CENNINIUS neve alatt egy *Scholia in Eclogas quasdam Virgilii anno 1468*. . c. munka is szerepel, minden közelebbi adat feltüntetése nélkül.²⁶ Utóbbi valószínűleg összefügg CENNINIUS emendátori tevékenységével, amelyet a már említett, atyja nyomdájában 1471—72-ben elkészült VERGILIUS-kiadvány körül végzett.

Hogy mikor halt meg Petrus CENNINIUS, azt teljes bizonyossággal nem tudjuk. GUALANDI közöl tőle egy levelet, amelyet állítólag 1483-ban írt Firenzében.²⁷ Ezt a dátumot azonban nagyon kétségesse teszi az a költemény, amely Bartholomaeus FONTIUS műveinek wolfenbütteli Corvin-kódexében található és amelyet FONTIUS CENNINIUS halálakor írt.²⁸ FONTIUS ebben a költeményben DONATUS és THEODOREUS nemrég meghalt barátairól is megemlékezik, s ezekkel az „igen tudós” és „emlékezetre méltó” férfiakkal egy sorban gyászolja elvesztett barátját. Ha föltevésünk helyes, hogy Donato ACCIAJUOLÓ és Theodoro GHAZAT kell értenünk e két név alatt, úgy Petrus CENNINIUSnak is 1478 körül, tehát igen fiatalon kellett meghalnia, mert ez az év a másik két említett barátnak egyező halálozási éve.

Bár CENNINIUSnak eredeti műve jóformán alig maradt fenn, az elmondottak alapján mégis világosan kitűnik, hogy humanista műveltséggel, pedagógiai hajlammal rendelkező férfiú volt, aki azonban sem az egykorú tudományos életben, sem a közéletben nem ért el jelentős sikereket. Mint emelkedett lelkű és nem külső dicsőségre és tisztségekre törekvő, nyugodt kedélyű embernek ugyanaz lehetett az életelve, mint amelyről Bartholomaeus FONTIUS ír neki egyik levelében: „Nostrum est autem appetere, assentiri, eligere, declinare, praeparare, decernere; alienum gloria, robur, pulchritudo, divitiae caeteraque id genus, quae magis optare, quam vindicare nobis valemus.”

Hogy kenyérkereső foglalkozása elsősorban írástudása volt, azt bizonyítják a kezeírásában fennmaradt kódexek és egy homályos utalás arra, hogy egy időben Firenze város notáriusa lett volna. Scriptori munkássága különös figyelmet érdemel, annyiival is inkább, mert az általa írt kódexek közül több került be a budai könyvtárba, és ezeken kívül tudomásunk van

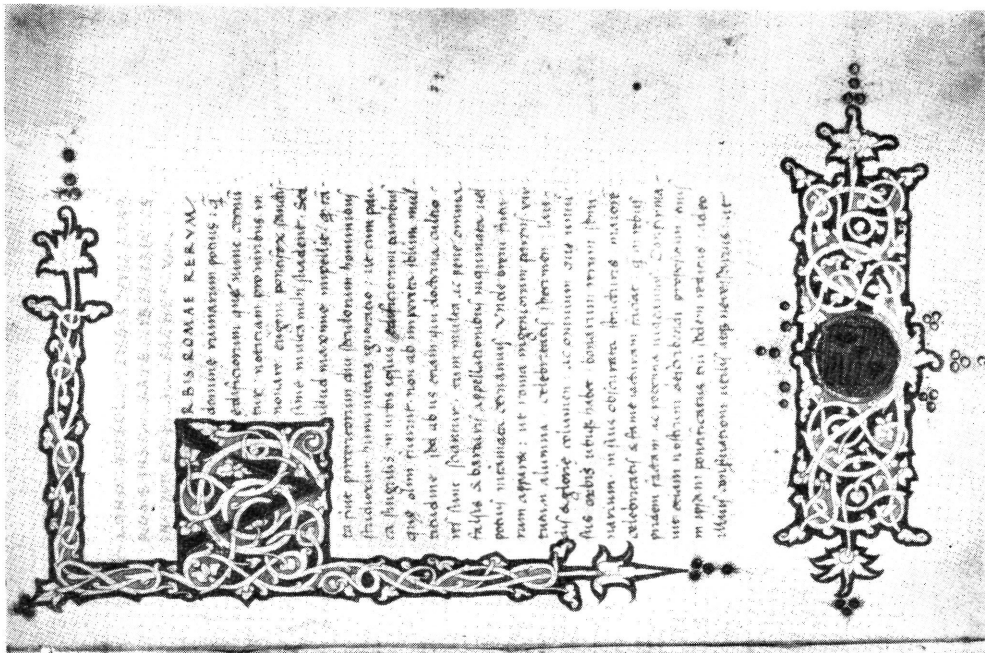
²⁴ HEGEDÜS I.: *Bartolomeo della Fonte*. Irod.tört. Közl. 1912. 2. l.

²⁵ Naldus NALDIUS: *Elegiarum libri III. ad Laurentium Medicen*. Edidit L. JUHÁSZ. Lipsiae é. n. Liber II. Elegia 19.

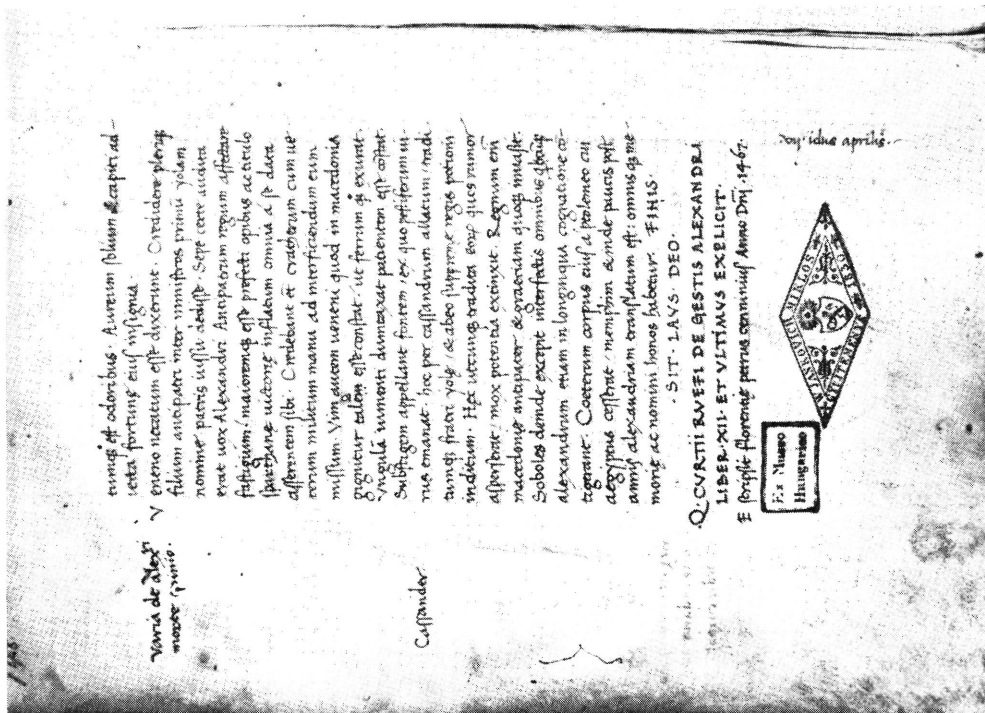
²⁶ *Catalogus codicum manuscriptorum qui in bibliotheca Riccardiana Florentiae adservantur* . . . J. LAMIO . . . auctore. Liburni MDCCCLVI. Mindkét műre vonatkozólag l. a 120. lapot.

²⁷ GUALANDI: *Lettere artistiche*. 1844. I. 344. l. Idézi THIEME-BECKER i. h.

²⁸ A wolfenbütteli Corvina szövege alapján készült kiadás 400—401. lapján. (*Opera exquisitissima Bartholomaei Fontii* . . . Francofurti . . . Anno MDCXXI.)

2. A Blondus Flavius-códex címlapja (Győr, Szemináriumi Könyvtár)

1. A Curtius-códex utolsó lapja (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár)

még néhány Olaszországban őrzött kódexről, amelyeket részben már említettünk is.

Ahhoz, hogy CENNINIUS scriptori munkásságát kellő megvilágításba helyezhessük, szükségesnek látszik, hogy ne csupán a magyar könyvtártörténet szempontjából jelentős munkáit, hanem azokat is röviden ismertessük, amelyeknek olaszországi kéziratári katalógusokban akadtunk nyomára. Három ilyen nyomtatott katalógusban, a firenzei Riccardiana és Bibliotheca Nazionale Centrale és a velencei Naniana könyvtár katalógusában találunk olyan kódexeket, amelyek CENNINIUSSzal kapcsolatba hozhatók. A Naniana könyvtár katalógusában azt az észrevételt találjuk, hogy Petrus CENNINIUS-nak a firenzei könyvtárakban „számtalan” kézírata található, ezeknek azonban eddig nem sikerült nyomára akadni. Feltehető, hogy CENNINIUSnak több szignálatlan kézírata is lehet, amelyeket a nyomtatott katalógusok nem jeleznek.

A Riccardiana könyvtár kézíratainak katalógusában említett két munkáról, amelyek CENNINIUS neve alatt szerepelnek, a fentiekben már szó volt. Minthogy azonban pusztán címükön kívül semmi mást nem tudunk róluk, ezekből CENNINIUS másolói tevékenységére következtetést nem vonhatunk.

A másik két és ugyancsak már említett nem magyarországi kódex feltűnő közös vonása és jellegzetessége, hogy mindkettő több, folyamatosan egymásután lemásolt művet tartalmaz, valamint az is, hogy CENNINIUS mindkettőben jelzi az egyes művek másolási dátumát, odajegyzi nevét és néhol foglalkozását, azonkívül még más, nem szorosan a lemásolt mű szövegéhez tartozó megjegyzéseket is fűz munkájához. Az egyik kódex 1466—1477-ig, a másik 1468—1471-ig tartalmaz másolatokat. A korábbi kódexet Firenzében kezdte el másolni, ebben találjuk meg már említett, FONTIUSnak ajánlott munkáját, azonkívül egy levelét Alamanno RINUCCINIhez, különböző beszédek másolatait, római feliratokról készült feljegyzéseket és GALEOTTO Marzio választát MERULANAK *De homine* c. műve ellen írt támadására. A másik kódex, amelyet a velencei Naniana könyvtár katalógusa ír le, lényegében CENNINIUS-nak nápolyi tartózkodása alatt készült, az 1471-es dátum egy később kezébe került példány alapján való emendálását jelzi. Ebben a kötetben a nápolyi udvar humanista körének műveiből másolt, így PANORMITA (Antonio BECCADELLI)-nak ALFONZ király mondásairól és tetteiről szóló munkáját és Bartholommeo FAZIONAK egy művét találjuk meg benne. Egy adat szerint ez a kódex miniatúrákat is tartalmaz, amelyek minden valószínűség szerint magától CENNINIUSTól származnak.²⁹

Ez a két kódex, amelyeknek csupán leírását ismerjük, könyvtörténeti szempontból egészen más jellegű, mint azok, amelyek Magyarországra kerültek. CENNINIUS folytatólagosan írogatta egybe az első kettőt, az utóbbiak pedig mind egy-egy vagy legfeljebb két művet tartalmaznak. Arra gondolhatunk, hogy míg az előbbieket a maga számára másolta, az utóbbiakat megrendelésre, mások számára készítette, és talán ez az oka annak, hogy ezekben nem találunk olyanfajta megjegyzéseket, amelyek a lemásolt mű szerzőjének személyére vagy CENNINIUS munkamódszerére vonatkoznak, mint amilyenek az

²⁹ L. THIEME-BECKER lexikonát, ahol azonban a Naniana könyvtárban szereplő és több művet tartalmazó kódex tévesen mint két különálló kódex szerepel.

említett olaszországi könyvtárak kéziratkalalógusaiban leírt kódexeiben előfordulnak.

A Magyarországra került öt kódex közül négy igen közeli rokonságban áll egymással külső kiállítás és jelleg tekintetében, az ötödik ezektől, írását tekintve, bizonyos szempontból eltér. Az öt kódex közül kettőben megnevezi magát Petrus CENNINIUS, a másik három szignálatlan. Dátummal ellátott három van (közte a két szignált), mégpedig mind a három az 1467-es évből való. A szignálatlan kódexek közül kettőnél már a múlt századi Corvina-kutatóknak — RÓMER Flórisnak és CSONTOSI Jánosnak — feltűnt az írás hasonlósága, a harmadik szignálatlan és datálatlan kódex írásának CENNINIUS írásához való hasonlóságára ezúttal szeretnénk a figyelmet felhívni.

A dátummal ellátott kódexek között időben legkorábbi a JANKOVICH-gyűjteményből 1830-ban a Nemzeti Múzeum könyvtárába került Corvina, amely CURTIUS Rufus-nak NAGY SÁNDORRól szóló művét tartalmazza. Jelenlegi jelzete Clmae 160., kolofonja így szól: „E(x)scripsit Petrus Cenninius Anno Dominj 1467. VII. idus aprilis.”

E kódexről először FEJÉR György emlékezett meg a *Tudományos Gyűjteményben*, a JANKOVICH Miklós birtokában lévő régiségeket ismertető tanulmányában.³⁰ Maga JANKOVICH két helyen is szól a kódexről, előbb egy másik, ugyancsak tulajdonában lévő CURTIUS-kódex-szel kapcsolatban, amely jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár 161. sz. kódexe. Ez a második CURTIUS-kódex ugyanis arról nevezetes, hogy egy olasz humanistának, Angelus DECEMBRIUSnak CURTIUS művéhez írt *Disputatio*-ját is tartalmazza, amelyet JANKOVICH tett közzé először nyomtatásban. A kiadás bevezetésében megemlékezik az akkor még birtokában lévő előbbi CURTIUS-kódexről is, amelyben MÁTYÁS király címere látható.³¹

Ennél jóval érdekesebb azonban Petrus CENNINIUST illetően az a megjegyzés, amelyet JANKOVICH a saját gyűjteményéről valószínűleg az eladás alkalmából készített katalógusában a CURTIUS-Corvina leírásához fűzött.³² Azt írja itt ugyanis, hogy Petrus CENNINIUS, a kódex scriptora azonos azzal, aki gyakran említették MÁTYÁS király számadáskönyveiben, és aki több ezer forintot fizetett ki MÁTYÁS király nevében firenzei másolóknak. Sajnos, MÁTYÁS király számadáskönyveinek hollétéről ma semmilyen adatunk nincsen, JANKOVICH megjegyzésének hitelessége viszont, hogy ő valóban látta ezeket, aligha vonható kétségbe. Pedig CENNINIUSSzal kapcsolatban ez az egyetlen utalás, amely arra mutat, hogy ő valóban MÁTYÁS számára dolgozott, és nem esetleg készen vették meg az általa leírt kódexeket Firenzében a király megbízottai. Az ismertetett CURTIUS-kódexben a címe-

³⁰ FEJÉR Gy.: *T. Vadassi Jankowics Miklós Gyűjteményeiről*. Tud. Gyűjt. 1817. XI. k. 5. l.: „Curtius Historiája irattatott Petrus Cenninius által 1467., Mátyás király könyvtárából való, a mint az eredeti kötés mutattya.”

³¹ *Angeli Decembris de conditionibus pacis inter Alexandrum M. et Darium reges, ut apud Q. Curtium legitur disputatio ex Mss. Codd. Jankowichianis nunc primum edita*. Budac 1825. XII. 1.

³² *Jankowich Nicolai Manuscriptorum Rerum Hungaricarum Catalogus*. Tom. I. f. 39 (jelzete Quart. Lat. 2683.): „Curtii Ruffi Historiarum Alexandri Magni libri X... Scriptor Petrus Cenninius Florentinus idem est, qui in Regesto Expensi Mathiae Regis saepius memoratur, et plura millia florenorum pro Mathia Corvino Florentiae caeteris Scribis expenderet.” Vö. még: HOFFMANN E.: *A Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárának illuminált kézíratai*. Bp. 1928. 14. l. 1. sz. jegyzet.

ren és a kötésen kívül más nem mutat Corvina-voltára, a szövegmásoló semmilyen megjegyzést nem tesz, amelyből arra következtethetnénk, hogy munkája a budai könyvtár számára készült. Csupán az első lapon, a cím után egy nyilvánvalóan az olvasóhoz intézett figyelemztetés árulja el, hogy a kódex fejedelmi személy számára készülhetett.

RING Mihály, a XIX. század második felében a pozsonyi akadémia irodalomtörténész és klasszika-filológus tanára elsősorban filológiai szempontból tette vizsgálat tárgyává a Nemzeti Múzeum két CURTIUS-kódexét.³³ Szerinte egymástól függetlenül ugyan, de ugyanabból a forrásból származnak, CENNINIUS azonban nem egy, hanem két forrást használt. CENNINIUS munkáját filológiai szempontból nem sokra értékeli, szerinte gyorsan és felületesen dolgozott. Latin nyelvtudását közepesnek minősíti, de elégségesnek ahhoz, hogy a szöveget megértse és lemásolja. RINGnek ez a véleménye ellentétben áll azokkal a megjegyzésekkel, amelyeket CENNINIUS olaszországi kézirat-katalógusban leírt munkáiban találunk, és amelyek arra mutatnak, hogy igen nagy gondot szeretett fordítani a szöveg hibáinak kijavítására.³⁴ Lehetőséges azonban, hogy a megrendelésre készült vagy eladásra szánt kódexeket nem volt alkalma olyan gondosan átjavítani, mint a saját maga számára írottakat, amelyekben még évek múlva is javítgatott, ha erre alkalom kínálkozott. Ezt a magyarázatot alátámasztja az a tény is, hogy CENNINIUSnak éppen a Corvinába került kódexei igen gyors egymásutánban készültek el, bár ezekben több helyen találunk olyan javításokat, amelyeket kétségkívül ő maga eszközölt.

A datált kódexek közül a CURTIUS elkészülte után két hónappal, 1467. június idusán készült el a FRONTINUS szövegének másolásával, ezután pontosan egy hónap múlva, július idusán fejezte be a Blondus FLAVIUS kódexet. Föltehető, hogy időközben még más kódexeket is leírt, amelyeket nem ismerünk, vagy nem maradtak ránk.

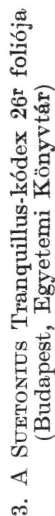
A krakói Czartoryski-múzeumban őrzött Julius FRONTINUS *Stratagemata* c. hadtudományi tárgyú Corvinára csak az újabb időkben terelődött a figyelem, CSONTOSI csak cím szerint utal rá abban a tanulmányában, amelyben MÁTYÁS király könyvtárának hadtudományi tárgyú műveit ismerteti.³⁵ A kódex leírása az irodalomban először a Czartoryski-múzeum leíró katalógusában szerepel, részletesebb tanulmányt közöl róla DOBROWOLSKI Kázmér 1926-ban,³⁶ CENNINIUS személyével és munkájával azonban részletesebben nem foglalkozik, noha a kódex végén található és előbb már említett négy-soros distichonban mint a kódex leírója megnevezi magát. Ez a kis versike általánosságban szól a „lector”-hoz, semmilyen utalás vagy megjegyzés sem itt, sem másutt a kódex szövegében nem árulja el, hogy MÁTYÁSra kellene

³³ RING M.: *Bericht über die Curtius-Handschriften des ungarischen National-museums*. Bp. 1873.

³⁴ Vö. a Nániana könyvtár id. katalógusában a kódex leírását, amely idézi CENNINIUS-t: „Cum in manus meas pervenisset exemplar Pontani correctum manu, decrevi hoc meum emendare . . .” stb.

³⁵ CSONTOSI J.: *Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában*. Hadtört. Közl. 1890. 210. l.

³⁶ KUTRZEBA St.: *Catalogus codicum manu scriptorum Musei Principum Czartoryski*. Vol. II. Cracoviae 1909. 206. l. (jelzete: 1514.) — DOBROWOLSKI K.: *Rekopis Biblioteki Macieja Korwina Przechcwan w Muzeum XX. Czartoryskich w Krakowie*. Kraków, 1926. 18. l. + 2 t.

gondolnunk. Csupán egy másik, a kódex elején, közvetlenül a mű címe után odaillesztett megjegyzés gondolkodtat el kissé, különösen ha összevetjük a CURTIUS-kódex hasonló megjegyzésével. Ott ez áll: „lege foeliciter”, itt: „lege accurate”. NAGY SÁNDOR életének olvasásához nem igen kívánhatott szerencsét másnak a scriptor, mint olyasvalakinek, aki abban a helyzetben volt, hogy az övéhez hasonló hadi tetteket vihetett véghez, és hasonló dicsőséget érhetett el. Hadtudományi művet gondosan olvasni pedig első-sorban olyasvalakinek kellett, aki vagy hadvezér, vagy ehhez hasonló személy volt. Azonban hogy valóban MÁTYÁS király személyéhez szóltak-e ezek a megjegyzések, arra nincs bizonyíték, minthogy MÁTYÁS király címere kerülhetett a két kódexbe e kissé pedagógiai ízű megjegyzésektől függetlenül is.

CENNINIUS datált kódexei közül időrendben harmadik a jelenleg Győrben, a püspöki szeminárium könyvtárában őrzött Blondus FLAVIUS-féle *Roma instaurata* c. munka, amely 1467. július idusán készült el. Ez a kódex szignálatlan ugyan, de minden kétséget kizáróan CENNINIUS kézírása. RÓMER Flóris ismertette először a *Győri Történeti és Régészeti Füzetekben*,³⁷ de ekkor nyilvánvalóan még nem ismerhette a budapesti CURTIUS-Corvinát, és így nem tűnhetett föl neki a két kódex írásának hasonlósága. Említett tanulmányában a Blondus FLAVIUS-kódex írását így jellemzi: „... a manapi gömbölyű álló folyóíráshoz hasonlít, igen könnyű olvashatósága, kevés rövidítéssel... A címek a könyvek elején nagy, váltogatva vörös és fekete betűkkel írvák, a szakaszok címei szinte vörös, kisebb írással és arab számokkal találtnak a külső szélén.”

RÓMERnek, nem sokkal e tanulmány megjelenése után kerülhetett kezébe a Nemzeti Múzeum CENNINIUS által írt CURTIUS-kódex, és ekkor feltűnt neki a két kódex írásának hasonlósága. 1863-ban, ugyancsak a *Győri Történeti és Régészeti Füzetekben*,³⁸ a hazánkban fennmaradt Corvinákat ismerető tanulmányában megállapítja, hogy a Nemzeti Múzeum CURTIUS-kódex és a győri Blondus FLAVIUS egy és ugyanazon kéz írása: Petrus CENNINIUSÉ. RÓMERnek ez a felfedezése nem ment át a köztudatba, talán azért, mert megállapítása a győri kódex scriptoráról nem abban a cikkében szerepel először, amelyben a győri Corvinát ismerteti. KISFALUDY Á. Béla³⁹ és CSONTOSI János,⁴⁰ valamint a későbbi Corvina-kutatók figyelmét elkerülte mind RÓMER megállapítása, mind pedig a két kódex írásának azonos volta.

A negyedik, talán a legtöbb megoldatlan problémát tartalmazó darab, amelyről szólnunk kell, a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött SUETONIUS Tranquillus *De duodecim Caesaribus* c., Cod. Lat. 13. jelzetű kódex. Ez egyike a Törökországból 1877-ben visszakerült harmincöt kódexnek, amelyet a tudomány csupán mint kétes Corvinát tart nyilván. A hitelesség körül fölmerült nehézségeknek legfőbb oka a kódex csonkítottsága: címlapja hiányzik, 12 iniciáléja közül 11 ki van vágva, kolofonjában sem a másoló neve, sem

³⁷ RÓMER F.: *A ft. győri káptalan könyvtárban őrzött Corvin-kódex ismertetése*. 1862. 8—13. l.

³⁸ RÓMER F.: *Adatok a Corvin-könyvtárból hazánkban fennmaradt kódexekhez*. 1863. 136. l.

³⁹ KISFALUDY Á. Béla: *A győri püspöki nagyobb seminárium könyvtárából*. Magy. Könyvszle. 1884. 29. l.

⁴⁰ CSONTOSI J.: *Latin Corvin-codexek bibliographiai jegyzéke*. Magy. Könyvszle. 1881. 151—152. l.

dátum nem szerepel. Corvina-volta mellett legerősebb bizonyítékként éppen azt szeretnénk felhozni, hogy írásában kétségtelenül Petrus CENNINIUS kezevonására ismerünk. Erre a körülményre már a kódex első ismertetője, CSONTOSI János is utalt, azt írja ugyanis, hogy a kódex „belső jellemét, valamint arany vágását tekintve megfelel különösen azon (1467-ben Flórencben Petrus Cenninius által másolt) Curtius-féle kódexnek, melyet a Jankovich gyűjteményéből mint kétségtelen Corvinát már régebben bírt a Széchényi könyvtár.”⁴¹ A kódex iratása idejét CSONTOSI 1470 előttre teszi. Azt is ő állapítja meg, hogy „a szövegben és a margókon gyakori javításokkal találkozunk, melyek a görög idézetekkel együtt vörössel vannak írva s úgy látszik, a Nyitrán javított Corvina correctorától származnak.” A Nyitrán javított Corvina correctora nem más, ahogyan ezt később FRAKNÓI Vilmos megállapította,⁴² mint VITÉZ János. Azonban sem FRAKNÓI, VITÉZ János életrajzírója, sem HOFFMANN Edith, aki összeállítást készített VITÉZ János könyvtárának fennmaradt darabjairól,⁴³ nem emlékezik meg az Egyetemi Könyvtár SÜETONIUS-kódexéről ilyen értelemben, valószínűleg azért, mert mindkettőjük figyelmét elkerülhette CSONTOSI megjegyzése a kódex emendátoráról, ugyanis sem nem említik, sem meg nem cáfolják ezt az adatot. Az Egyetemi Könyvtár kódexeinek MEZEY László által készített, egyelőre kéziratban lévő leíró katalógusa CSONTOSIRA való hivatkozással megemlíti azt a lehetőséget, hogy az emendálás VITÉZ János kezétől származik. A SÜETONIUS-kódex hiteles Corvina-voltát illetően még más nyomok is találhatóak a kódexben, amelyekre csupán azért hívjuk fel itt a figyelmet, mert érdemes lenne ezt a kérdést felülvizsgálni. A kódex végén, az utolsó üres lap recto-ján bejegyzés található arról, hogy MÁTYÁS király hosszú ostrom után, 1484. aug. 17-én elfoglalta Bécsújhely városát. CSONTOSI szerint ennek a történelmi eseménynek a megörökítése a kódexnek egy későbbi tulajdonosától származik. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy az eseménnyel föltétlenül igen közel egykorú bejegyzés nem egészen véletlenül került a nagy római császárok történetét tartalmazó kötetbe, hanem akár a budai könyvtárban, akár a hadviselő táborban (ahová tudjuk, hogy könyveket, sőt tudósokat is vitt magával MÁTYÁS), írhatta be valaki MÁTYÁS környezetéből ezt a mondatot a kódexbe,

A kódex elején még egy másik bejegyzést is találunk, amely humanista minusculával — tehát nem cursivával, mint a kódex szövege — de ugyanolyan színű halvány piros tintával van írva, mint amilyennel a kódex szövegében találkozunk. Ez egy kétsoros distichon, amely a haragvó oroszán nemes önlegyzéséről szól.⁴⁴ Lehetetlen nem gondolni arra, hogy talán a VITÉZ Jánosra vagy JANUS PANNONIUSRA haragvó MÁTYÁS királyt példázza. Ez azonban csupán távoli föltevés.

A SÜETONIUS-kódex megoldatlan problémái mellett tényként áll az, hogy a szöveg kétségtelenül Petrus CENNINIUS írása. Önmagában is nagyon meggondolandónak látszik, hogy egy Konstantinápolyból Corvinaként vissza-

⁴¹ CSONTOSI J.: *A Konstantinápolyból érkezett Corvinák bibliographiai ismertetése*. Magy. Könyvszle. 1877. 186. l.

⁴² FRAKNÓI V.: *Vitéz János könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1878. 1—21., 79—91. és 190—201. l.

⁴³ HOFFMANN E.: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 69. l.

⁴⁴ Iratus recole quod nobilis ira leonis
In sibi prostratos se negat esse feram.

küldött kódex, mégha semmilyen külső jel nem árulja is el hiteles voltát, olyan scriptor munkája, akinek külsőleg hasonló jellegű kódexekben, több hiteles Corvina őrzi a kézírását. Ha a kódex eredetileg talán VITÉZ Jánosé volt is, — amit az emendálás nem föltétlenül bizonyít, — mégis föl kell tételeznünk, hogy az elvitel idején a budai könyvtár állományába kellett tartoznia.

A Petrus CENNINIUS által másolt, eddig ismertetett négy kódex tanulmányozása közben, szemügyre véve a Budapesten őrzött összes hiteles Corvinákat, feltűnt még egy, amelynek írása igen nagy hasonlóságot mutat Petrus CENNINIUS kézírásával. Az ugyancsak álló humanista cursivával másolt szöveg tüzetes tanulmányozás és a többi, CENNINIUS-féle kódexekkel való összehasonlítás alapján sok tekintetben teljesen azonosnak bizonyult azokkal. Az írás duktusa, a betűk összekapcsolási módja, a nagyjában azonos rövidítések alkalmazása, az ívek jelzésénél követett rendszer igazolják állításunkat. Eltérés abban van, hogy az egész kódex és így maga az írás is méretben kisebb, mint az előzőkben, és a másoló itt keményebb, élesebb íróeszközt és sötétebb színű tintát használt, ami által az írás hasonlósága rögtön szembetűnő ugyan, de azonosságának felismeréséhez hosszabb tanulmányozás szükséges. Véleményünket megerősíti még az is, hogy a kódex miniatúra-díszre ugyanolyan jellegű, mint CENNINIUS többi ismertetett kódexéé, kötése pedig a győri Corvinával (Blondus FLAVIUS) egy műhelyből került ki.

Tartalma BASILIUS két munkája TRAPEZUNTIVS fordításában, amelyet megelőz BESSARION prefációja IV. JENŐ pápához és a fordító levele BESSARIONHOZ. CSONTOSI a kódexet a bécsi könyvtár kézíratai között ismerteti,⁴⁵ mert ez csak a velencei kultúregyezmény (1932) óta tartozik az Országos Széchényi Könyvtár állományába, jelenlegi jelzete Clmae 415. CSONTOSI a kódex keletkezési idejét 1470 előttre teszi, HOFFMANN Edith megállapítása szerint pedig a benne látható MÁTYÁS címer alatt VITÉZ János címere vehető ki.⁴⁶ Csúpn mellékesen említjük meg itt azt, hogy a bécsi Nationalbibliothek egy azonos tartalmú BASILIUS-kódexében az első mű előtt VITÉZ Jánoshoz, a második előtt JANUS PANNONIUSHOZ intézett ajánlás olvasható.⁴⁷

Az ismertetett kódexekkel kapcsolatban fölmerül végül is a kérdés, hogy vajon hogyan került kapcsolatba Petrus CENNINIUS a budai királyi udvarral vagy esetleg VITÉZ Jánossal? Nagy általánosságban a felelet nem lehet más, mint az, hogy ugyanúgy, mint a többi humanista, művész és könyvmásoló: a két ország között fennálló szellemi és politikai kapcsolatok révén. Egyetlen konkrét, de hitelesen nem bizonyítható adatunk, JANKOVICH Miklós idézett megjegyzése MÁTYÁS király számadáskönyveivel kapcsolatban. JANKOVICH adatának hitelességét alátámasztja az a körülmény, hogy a fennmaradt 171 hiteles Corvina közül csúpn a hazánkban található eredetiek és a külföldön található kódexek sokszor régi és elhalványult reprodukciói alapján több olyan kódexet találtunk, amely Petrus CENNINIUSSzal kapcsolatba hozható. Azt is nagy valószínűséggel föltételezhetjük, hogy CENNINIUS sokkal több

⁴⁵ CSONTOSI J.: *A bécsi udari könyvtár hazai vonatkozású kézíratai*. Magy. Könyvszle. 1884. 157—308. 1.

⁴⁶ HOFFMANN: *I. m.* 62. 1.

⁴⁷ VÖ. DENIS M.: *Codices Manuscripti . . . Bibliothecae Pal. Vindobonensis Latini*. . . Vol. II. Pars I. Anno 1799. 458—462. 1.

kódexet irt le a Corvina számára, mint amennyi ránk maradt, mert nem valószínű, hogy éppen az általa másolt kódexek mind megmaradtak volna. Az az adat pedig, hogy ő MÁTYÁS megbízásából firenzei másolóknak több-ezer forintot fizetett ki, arra mutat, hogy CENNINIUSban kell látnunk az első megbízottak egyikét, akiknek útján MÁTYÁS a budai könyvtárat gyarapította.

Az 1467-es évszám alapján önkéntelenül felmerül a gondolat, hogy vajon nem JANUS PANNONIUS volt-e az, aki közvetve vagy közvetlenül kapcsolatot teremtett CENNINIUS és a budai könyvtár között? JANUS PANNONIUS többször járt Olaszországban, többek közt 1465-ben.⁴⁸ Firenzében jártában az ottani hírneves könyvkereskedőt, Vespasiano BISTICCIT kereste föl elsőnek, és általa vezettette be magát MEDICI Cosimo udvarába és a tudósok körébe. Minthogy CENNINIUS maga is humanista volt, ha nem is a hírnevesebbek közül való, lehetségesnek tűnik, hogy JANUST személyesen ismerte, és így kapott nem sokkal később megbízást kódexek készítésére MÁTYÁS királytól. Ennek a feltevésnek csupán az mond látszólag ellent, hogy CENNINIUS az általa másolt és a Corvinába került kódexekben ilyen körülményre célzást nem tesz. Biztosra vehető, hogy Vespasiano BISTICCI ismerte Petrus CENNINIUST, és ez talán dolgozott is számára. Tudjuk, hogy a BISTICCI és a CENNINI család tagjai között voltak bizonyos üzleti kapcsolatok: Bernardo CENNINI, Pietro atyja, egy időben ötvösi minőségben társult VESPASIANO testvérbátyjával, Jacopo Filippi da BISTICCI-vel,⁴⁹ aki egyébként orvos volt.⁵⁰

A CENNINIUS által másolt kódexekkel kapcsolatban mindenesetre fel-tűnik az is, hogy bár ő feltevésünk szerint 1478-ig élt, kb. 1470 utánról nem találunk általa irt munkát a Corvinák között. Ügylátszik, hogy kapcsolatai a budai királyi udvarral ez után az időpont után megszűntek, de ennek a lát-szatnak a fennmaradt adatok hiányossága is oka lehet. De oka lehet az is, hogyha MÁTYÁS királlyal esetleg mégis JANUS PANNONIUSon keresztül került kapcsolatba, az ő csillagának letűnése után többé nem dolgozott MÁTYÁS számára. VESPASIANO is éppen a VITÉZ Jánossal és JANUS PANNONIUSSzal kap-csolatos ügyek miatt nem igen szívelte a magyar királyt, és róla közvetlenül nem is emlékezett meg kora nevezetes embereiről irt munkájában.

Meg kell vizsgálnunk a kérdést arról az oldalról is, hogy kik voltak az ismertetett kódexek tulajdonosai. Egynek első tulajdonosa VITÉZ János volt (BASILIUS), egyet minden valószínűség szerint VITÉZ János emendált (SUETO-NIUS), de ennek hiányzik a possessort eláruló címlapja. A hátralévő három kódexben (tehát összesen négyben) MÁTYÁS címere van.

A kódexek tartalmából is megpróbálhatunk következtetéseket levonni a tulajdonos személyét illetően. Tudjuk, hogy MÁTYÁS király már ifjúkorában is szívesen olvasott NAGY SÁNDORRól és a római császárokról.⁵¹ Így feltehetően érdekelhette CURTIUS műve és SUETONIUSÉ is. Blondus FLAVIUS műve iránt a régi Rómáról talán az Olaszországból visszatérő JANUS PANNONIUS friss benyomásai kelthették föl érdeklődését,⁵² de különben sem tartották igazi

⁴⁸ HUSZTI J.: *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*. Pécs, 1925. 33—34. l.

⁴⁹ *Enciclopedia Italiana* i. h.

⁵⁰ BARTOLI A. i. m.-ben l. a BISTICCIkről közölt családfát.

⁵¹ Johannes GARZO: *Oratio funebris de rege Matthia Corvino*. Cod. Bibl. Univers. Bononiensis 742. Közli ÁBEL—HEGEDÜS: *I. m.* 198. l.

⁵² HORVÁTH János: *Az irodalmi műveltség megoszlása*. Magyar humanizmus. Bp. 1935. 79., 95., 115. l.

humanistának azt, aki nem ismerte Rómát. Ugyanúgy érdekelhették azonban ezek a művek VITÉZ Jánost is, akiről VESPASIANO följegyezte, hogy jóformán minden létező mű megvolt könyvtárában.⁵³

A tulajdonos megállapításában a kötések tanúságtétele is számottevő lehet. Az öt kódex közül kettő, az eredetileg VITÉZ birtokában volt BASILIUS-kódex és a győri Blondus FLAVIUS ugyanazon könyvkötőműhelyből került ki. A CURTIUS-kódex kötése tipikus Corvin-bőrkötés, de korban későbbi típus, mint az előbbi kettő⁵⁴. A hátralévő két kódex kötése sajnos nem egykorú, hanem jóval későbbi.

Meg kell még említeni, hogy mind az öt ismertetett kódex az ún. „fehér indafonatos” típusú miniatúrának azzal a fajtájával van díszítve, amelynek jellegzetessége, hogy az indafonatok közti részek piros, zöld és kék színnel vannak kitöltve. A könyvmásolás és a miniatúra, főleg a dekoratív jellegű miniatúra egymáshoz igen közel álló mesterségek. Igen nagy valószínűséggel tételezhetjük fel, hogy Petrus CENNINIUS, mint valószínűleg egy ősrégi festőcsalád leszármazottja, birtokában volt annak a mesterségbeli tudásnak és közügyességnek, ami egy átlagos miniatúra elkészítéséhez szükséges volt. És szinte alig képzelhető el, hogy a könyvkészítésnek ez a területe számára annyira idegen lett volna, hogy mással készíttette volna el az általa leírt kódexek aránylag egyszerű, szinte sablonos motívumokat ismétlő és variáló díszítését. Írásában is feltűnik a szemnek kellemes hatású vonalvezetése és érzéke a dekoratív külső forma iránt. Látszik ez kódexeinek szinte minden egyes lapján, a szöveg elosztásán, a fejezetcímek elrendezésén, de elsősorban teljesen kötött, szinte modernnek ható, álló írásának egyenletességén. CENNINIUSnak határozott érzéke volt az írás tükrének kialakítása iránt, egy-egy szövegoldala úgy hat, mintha nyomtatott könyv tükre lenne. Ez kölcsönösen megmagyarázza scriptori tevékenységének és a nyomdászattal való foglalkozásának kapcsolatát.

Figyelemre méltó körülmény, hogy megnyerő kiállítású munkáit aránylag igen rövid idő alatt készítette el, amit nagyrészt annak tulajdonítunk, hogy nem könyvirással, hanem a gyorsabban folyó cursivával írt. Írástechnikájának néhány külső jellegzetessége között meg kell említeni még, hogy majdnem mindig quinterniókból álló íveket használt, az ívek végén az egy-két szóból álló custosok a szöveg irányára merőlegesen, de ezek mellett többnyire még betűket és számokat is alkalmaz. Gyakran találunk kódexeiben marginális fejezetcímeket. A szövegben a fejezetcímeket verzális, ill. antik kapitális betűkkel írja, amelyek rendszerint piros vagy felváltva piros és kék színűek. A köteteket lezáró kolofonjaiban a dátumnál mindig ugyanazt a formulát alkalmazza, a másolást magát „e(x)scripsit” szóval jelöli. Ugyancsak a művek végén majdnem mindegyik kódexben megtaláljuk a „sit laus Deo” kifejezést és a latin „finis” vagy a görög τέλος szót.⁵⁵

Összefoglalva az elmondottakat, lényegében a következő eredményekre mutathatunk rá: megállapítottuk, hogy Petrus CENNINIUSnak mint kódexmásolónak munkássága számottevő jelentőségű a budai könyvtár történetében 1467 táján, és el kell fogadnunk azt a föltevést is, hogy CENNINIUS

⁵³ Vespasiano da Bisticci: *Vite di uomini illustri del secolo XV*. scritte da — —. Ed. BARTOLI A., Firenze, 1859. 217—222. l.

⁵⁴ KOROKNAY Éva szíves szóbeli közlése.

⁵⁵ τέλος vagy finis, vagy mindkettő előfordul a SUETONIUS, a FRONTINUS és a BASILIUS-kódexben, „sit laus Deo” az utóbbin kívül mindegyikben.

megbízást kapott MÁTYÁS királytól könyvek, ill. kódexek másoltatására, beszerzésére ugyanebben az időben. Nagyon valószínű, hogy a saját kézírásával készített kódexek miniatúra-díszje is tőle származik. A CENNINIUS életére, működésére, műveltségére vonatkozó gyér adatokat kibővítettük, ismertettük munkamódszerét, az általa írt kódexek jellegzetességeit, és ezeket egymással összevetettük. Felhívtuk a figyelmet egy Corvinára, amely kapcsolatra hozható CENNINIUSSzal. Mindez világosan bizonyítja, hogy milyen nagymértékben szükséges figyelmünket a Corvina-kutatásnak erre az elhanyagolt vagy fel nem ismert területére fordítani, mert ha csupán egy scriptor működéséből ennyi tanulság vonható le, akkor nem lehet kétséges, hogy a Corvinák írástörténeti vizsgálata nagymértékben segítheti elő MÁTYÁS király budai könyvtárával kapcsolatos ismereteink kibővítését.⁵⁶

CSAFODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

KLÁRA CSAFODI: PETRUS CENNINIUS, SCRIPTEUR DU ROI
MATHIAS CORVIN

Une méthode qui n'a pas été encore appliquée jusqu'ici dans les recherches relatives aux problèmes de la Bibliothèque de MATHIAS Corvin, est celle de l'étude comparative des types d'écriture des volumes conservés, méthode qui promet pourtant des résultats intéressants. Les scripteurs de la Bibliothèque Corvinienne — bien que les noms de plus de vingt nous soient connus — n'ont pas fait l'objet d'une étude approfondie. La seconde moitié du XVe siècle est une époque de transition entre le livre manuscrit et le livre imprimé; à cette époque, l'écriture et la personne du copiste sont au moins aussi importantes que l'imprimeur de tel incunable et les caractères qu'il a employés.

Un des plus anciens parmi les scripteurs dont on connaît le nom, est le Florentin Petrus CENNINIUS qui fut le copiste de plusieurs livres manuscrits de la bibliothèque de MATHIAS; ces manuscrits sont les suivants: CURTIUS Rufus (Budapest), FRONTINUS (Cracovie), FLAVIUS Blondus (Győr), SUETONIUS (Budapest), BASILIUS (Budapest). L'avant-dernier n'est pas un Corvinien authentique et le dernier n'est pas sûrement de la main de Petrus CENNINIUS. On conserve en outre dans les bibliothèques d'Italie, des manuscrits copiés par CENNINIUS; malheureusement nous ne les connaissons que par les descriptions de catalogues imprimés de manuscrits. Le décor miniaturé de l'un de ces manuscrits a été probablement exécuté également par CENNINIUS lui-même. Il est de même probable que les enluminures des Corviniens copiés par CENNINIUS soient également de la main de ce scripteur, car ils sont du même type. Cette hypothèse est d'autant plus plausible que Petrus CENNINIUS descendait d'une très ancienne famille de peintres et d'orfèvres. Son gagne-pain devait être surtout le métier de copiste car il était sans fortune. Son écriture cursive de type humaniste, unie et agréable, témoigne non seulement de ses dispositions pour les arts, mais aussi de sa culture humaniste et de son goût pour la philologie. Bien qu'il n'eût pas appartenu au nombre des humanistes d'une renommée européenne, ceux-ci entretenaient avec lui des rapports étroits. Naldus NALDIUS dans un de ses poèmes, s'est adressé à lui comme à un poète; et Bartholomaeus FONTIUS dont il était l'ami le plus intime, a parlé de lui, après sa mort, avec le plus grand estime et la plus profonde douleur.

Quant à ses rapports avec la bibliothèque du roi MATHIAS, il ne nous est parvenu qu'une seule donnée — incontrôlable aujourd'hui — qui provient de la première moitié du XIXe siècle et selon laquelle le nom de Petrus CENNINIUS figurait souvent dans les

⁵⁶ A tanulmányban ismertetettteken kívül van még egy kódex, amely teljesen Petrus CENNINIUS írásának látszik. Ez Asconius PEDIANUS CICERO-kommentárja (OSzK. 427. sz. kódex). FOGEL Corvina-jegyzékében ezt Nicolaus PUPIENSIS szignálatlan kézírásaként tünteti fel, akinek a bécsi Nationalbibliothekban egy szignált munkája is található. Mint-hogy a két kódex írását eddig még nem volt módomban összehasonlítani egymással és CENNINIUS írásaival, azért ezzel a kérdéssel egy más alkalommal kívánok foglalkozni.

livres de compte du roi MATHIAS et que le même Petrus CENNINIUS a payé au nom du roi plusieurs milliers de pièces d'or à des copistes de Florence. Le nombre relativement grand des livres manuscrits énumérés plus haut appuient cette donnée et permettent de conclure que CENNINIUS pouvait être un des premiers agents du roi MATHIAS, qui copiaient ou faisaient copier des manuscrits pour sa bibliothèque en Italie.

Nous n'avions pas la possibilité — jusqu'à présent — d'étudier l'écriture de tous les manuscrits dans l'original ou d'après des fac-similés ; il est donc possible qu'on va reconnaître la main de Petrus CENNINIUS dans l'écriture d'autres Corviniens aussi. Le but de la présente étude est d'appeler l'attention sur l'importance de la méthode de la comparaison de l'écriture pour la solution des problèmes relatives aux les Corviniens.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Váradi Péter könyvtárának töredéke Kolozsvárott. VÁRADI Péter kalocsai érseknek, MÁTYÁS király kancellárjának (kb. 1450—1501) a török pusztítások során szétszóródott könyvtárából az utolsó negyedszázad alatt immár harmadszor bukkan fel egy-egy újabb darab.¹ A múlt század végén FRAKNÓI Vilmos még csak egy esztergomi missalét ismert VÁRADI könyvei közül.² Később VARJU Elemér szent JEROMOS leveleinek egy VÁRADI címerével díszített (1910 óta azonban lappangó) nyomtatott példányára figyelt fel. HOFFMANN Edith viszont a bolognai egyetemi könyvtárban VÁRADINAK egy hártaykódexét találta meg, mely GERGELY nissai püspöknek MÓZES életéről írott művét tartalmazza a platonista tanokkal hadakozó Georgius TRAPEZUNTIVS latin fordításában.³ Most negyediknek a Román Népköztársaság Akadémiája kolozsvári könyvtárában, a volt Lyceumi Könyvtár ősymomatványai között (Inc. 82. A. 11.) fedeztem fel e humanista főpap gyűjteményének egy újabb darabját.

E könyv Nicolaus de LYRA biblíamagyarázatainak (postilla) a nürnbergi Anton KOBERGER műhelyében készült 1481. évi kiadásából (Hain-Cop. *10369) a SALAMON példabeszédeitől a *Jelenések könyvéig* terjedő részt tartalmazza. E kötetet eddig is a könyvtár legszebben díszített darabjai között tartották nyilván, de provenienciáját, egykorú bejegyzések hiányában, nem ismerték. Első tulajdonosának megállapítását számomra a szépen díszített első lap alján látható címer tette lehetővé. Ebben ugyanis VÁRADI Péternek a BOTTKA Tivadar és HOFFMANN Edith által közölt címerét lehet minden kétséget kizáró bizonyossággal felismerni.⁴

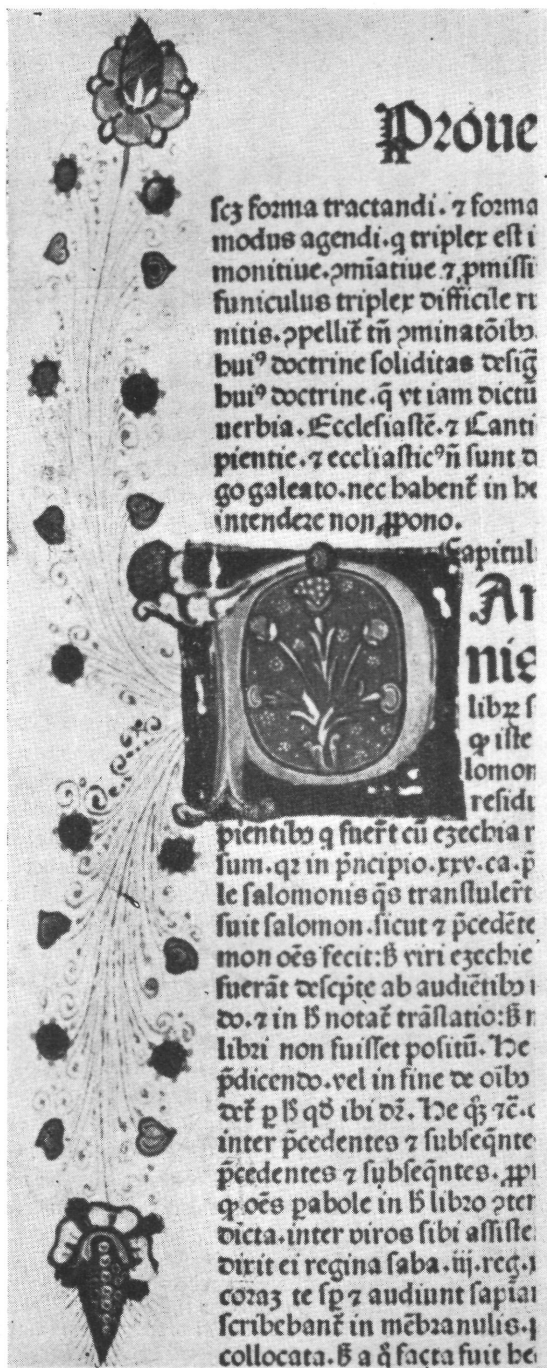
A testes kötet ékességeit az első lap díszítései és a festett iniciálék alkotják. A miniator a nyomtatott szöveget az első lapon — amint a mellékelt hasonmás is mutatja — köröskörül virágfüzés, festett díszekkel hintette tele. Legdúsabb a díszítés a lap alján. Itt középen kör alakú, levegős keret csipkeszerűen finom damaszkolású mezejében, reneszánsz virágfüzérektől övezve VÁRADI Péter címerpajzsja helyezkedik el. A vágott pajzs felső részében kék mezőben két arany csillag, alsó részében pedig arany mezőben kékre festett stilizált liliom látható. A hullámos virágfüzerek tetejére egy-egy madarat helyezett a mester. A füzerek között lehetfinom díszítéssel töltötte ki. A margót is ilyen könnyed díszekkel szórta tele. Ugyanide kerek medalionba megfestette SALAMON királyt lilás palástban, fején zöld karimájú, fekete csúcsos, koronás süvegben. Az arekép

¹ VÁRADI életére és a magyar humanizmusban játszott szerepére vonatkozóan I. GERÉZDI Rabán: *Egy magyar humanista: Váradi Péter*. Magyarságtudomány. 1942. 305—328., 532—563. l. és KARDOS Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Bp. 1955.

² *Magy. Könyvszle*. 1886. 340—341. l. 1888. 1—7. l.

³ *Váradi Péter kalocsai érsek könyvtárának maradványai*. Magy. Bibliofil Szle. 1925. 215—218. l. és *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 131—135. l.

⁴ BOTTKA Tivadar: *Péter kalocsai érsek pecsége*. Századok. 1870. 329—333. l.

Lapszéli díszítés Nicolaus de LYRA *Postilla* (Nürnberg 1481) c. művének VÁRADI Péter tulajdonában volt példányából

Iniciálék és miniatura Nicolaus di LYRA *Postilla* (Nürnberg 1481) c. művének VÁRADI Péter tulajdonában volt példányából

egyenített és viszonylag fiatalos vonásai nagyon csábítanak arra a feltételezésre, hogy a hízelkedő miniatör e könyv nagy tudású megrendelőjének, a hatalmas tetőfokán álló VÁRADI Péter kancellárnak a vonásaival igyekezett megeleveníteni a bölcsességéről híres ószövetségi uralkodót. Persze csak valami különlegesen szerencsés véletlen segíthetné a kutatást annak eldöntéséhez, hogy vajon e vonások mögött tényleg a nagy magyar humanista arca rejtőzködik-e vagy sem. — Az első lapon levő, erősen megkopott és elpiszkolódott iniciálé I betűje mellett egy esküre (?) emelt lila ruhás alkar és kézfej látható.

A könyv iniciáléinak nagy többsége vörössel vagy késsel írt egyszerű nagybetű. Van azonban benne ezek mellett 57 darab díszesebb, festett iniciálé is. Ezek viszonylag kisméretű négyzetek. Külső keretük általában arany, a betű teste lilás, a betű részei által bezárt kék alapozású teret zöldre, pirosra vagy fehérre színezett virágok, növények, gyümölcsök töltik ki. A színek rendkívül melegek. Ezek az iniciálék nagyon bájos, hangulatos élénkítői a könyvnek. Kivitelezésükön a műhelynek legalább két miniatör dolgozott, mert egyes iniciáléknek (főként az újtestamentumbeliéknél) a színei tompábbak, a rajzuk sem olyan könnyed, mint többségüké.

Annak a kérdésnek az eldöntését, hogy hol is készülhettek VÁRADI e könyvének a díszei, az arra illetékesekre kívánom bízni. Megemlítem azonban, hogy Hans LOEW akadémiai kutató, aki a Román Népköztársaság területén található ősnymtatványok díszítéseit szándékszik feldolgozni, délnémetnek és a KOBERGER-cég miniatörműhelyében készült munkának tartja e példány ékességeit. A közvetlen nürnbergi rendelésnek és kivitelezésnek a valószínűségét azonban némileg gyengíti, hogy amíg VÁRADI olasz, cseh és sziléziai kapcsolatairól bő adatok maradtak, dél-németországi összeköttetéseiről teljesen hallgatnak a források.⁵ Ahhoz azonban, hogy VÁRADI KOBERGER-kiadványt vásároljon magának, abban az időben már nem is volt szükség közvetlen délnémet kapcsolatokra. Az első budai könyvkereskedő, Theobald FEGER ugyanis az 1480-as évek elején, minden valószínűség szerint KOBERGER megbízásából, éppen az ő bizományosaként telepedett le a magyar fővárosban.⁶ Levelezése és kiadói tevékenysége egyaránt azt mutatja, hogy az élelmes KOBERGER mindent elkövetett a magyarországi piac megszerzésére. Nagyon valószínű tehát, hogy VÁRADI Budán vásárolta meg Nicolaus de LYRA egyáltalában nem ritka újdonságnak számító kiadványát. Éppen ezért megvizsgálandónak vélem azt a lehetőséget is, hogy vajon a kancellár nem Budán díszíttette-e ezt a könyvét. Feltehető ugyanis, hogy KOBERGER a magyarországi előkelőbb, bibliofil vevői által megvásárolt példányokat saját emberével (?) ugyan, de Budán és a helyi ízléshez igazodó szellemben díszíttette.

Az új lelet tartalmi tekintetben nem bővíti a VÁRADI könyvtárának összetételével kapcsolatos ismereteinket, és az ő szellemi arcát sem gazdagítja újabb vonásokkal. VÁRADI könyvei is azt a kettősséget tükrözik, amely a XV. századi magyar humanista műveltségét jellemzi. Nincs tehát mit csodálkozni azon, hogy bár VÁRADI politikai pályán akart érvényesülni, és csak akkor szenteltette magát pappá, amikor már a kalocsai érsekséget elnyerte, a klasszikus auktorok mellett a teológiai irodalom iránt szintén érdeklődött életének ebben a bámulatosan emelkedő szakaszában is. Legújabb életrajzírója hangsúlyozza, hogy a ferences teológiai iskola hatása alatt állott, alapos teológiai műveltséggel és a bibliában feltűnő jártassággal rendelkezett.⁷ Ez az érdeklődése indokolhatta a ferences Nicolaus de LYRA bibliamagyarázatainak a megszerzését. A könyvben

⁵ GERÉZDI: I. m. 559. l.

⁶ HUBAY Ilona: *Mátyás király törvénykönyve*. Magy. Könyvszle. 1939. 242—243. l.

⁷ GERÉZDI: I. m. 313., 541—542. l.

látható glosszák között nem találtam olyat, amelyiknek az írása bizonyosan a XV. század végére utalt volna, és kapcsolatba hozható lenne VÁRADIVAL.

Befejezésül e könyv vándorútjával kapcsolatosan tett néhány apró megfigyelésemet említem fel abban a reményben, hogy talán ezek is vetnek némi fényt VÁRADI könyvtárának sorsára. E kötet későbbi tulajdonosai felől, a különböző XVI. századi kezek glosszáit nem tekintve, csupán egyetlen pontos adattal rendelkezünk, amely a tábla belső oldalán olvasható. Eszerint a könyv 1633-ban BORNEMISZA Pál jenői főkapitányé volt. Hasznosabb felvilágosítással szolgál a kötet ennél korábbi sorsa felől az előzéklevel versoján olvasható alábbi latin vers:

„Liber de se ad lectorem.

Oblitus caeno iacui per annos
Integros centum, tineasque passus,
Nec minus caeco monachorum luxi
Carcere clausus.

Sed tutor ueri Deus, impiorum
Destruens aras, mea uincla [!] soluit
Nube discussa, dedit atque laeta
Tempora nobis.

Namque per multas manus agitatus,
Ad uirum, qui me pietate sancta
Conspicit, ueni: iubet hic manere
Veste sub ista.”

E sorokból kiderül tehát, hogy a könyv hosszú időn át barátok kolostorában hevert elzárva, szűtől rágottan és elmocskolódva, amíg csak az istentelenek oltárait le nem rontották. Ekkor az ő bilincsei is feloldódtak, és sok kézben való hányódás után egy istenes emberhez jutott, akinél most már megmarad ebben a „köntös”-ben (azaz kötésben).

A tábla belső oldalára és a *Jelenések könyve* XIII. fejezetéhez Nicolaus de LYRA életének idejével kapcsolatosan tett két jegyzet írásának biznysága szerint e verset a XVII. század első évtizedeiben írhatta be VÁRADI érsek könyvébe egy protestáns és hihetőleg egyházi rendű újabb tulajdonos. Bár közelebbi bizonyítékunk nincs rá, aligha lehet kétséges, hogy a fenti versecske (még abban az esetben is, ha nem bizonyulna eredeti alkotásnak) a kolozsvári jezsuita kolostornak és könyvtárának 1603 júniusában az unitárius lakosság által történt emlékezetes felpredálására és elpusztítására vonatkoztatandó.⁸ Bizonyára a kolostor elpusztítása során kallódhattak el e munka többi kötetei és rongálódhatott meg eredeti kötése annyira, hogy új tulajdonosa kénytelen volt beköttetni a ma is látható „köntös”-ébe. Ennek az újrakötésnek eshettek áldozatul a régebbi tulajdonosokra utaló esetleges bejegyzések éppen úgy, mint ahogyan ugyanakkor csonkultak meg a másodszori körülvágás következtében az első lap díszai is. E protestáns teológus tulajdonostól került a könyv 1633 előtt BORNEMISZA Pálhoz, akitől viszont leányára, I. APAFI Mihálynéra szállott, és egy ideig az utolsó erdélyi

⁸ VERESS Endre: *A kolozsvári Báthory egyetem története lerombolásáig, 1603-ig.* Erdélyi Múzeum. 1906. 258—262. l.

fejedelem könyvtárát is gazdagította.⁹ A jezsuiták kolozsvári könyvtárába a XVIII. század elején kerülhetett vissza az APAFIak vagyonának szétszóródása során.¹⁰

VÁRADI Péter egykori könyvének útja tehát az adatok szegénysége ellenére is elég bizonyossággal megrajzolható a jezsuitákhoz való kerülése, azaz az 1580-as évek óta. De hol volt a könyv VÁRADI halálától (1501) fogva 1581-ig? Erre a kérdésre jelenleg még csak feltételes értékű válasz adható. Ha azonban bebizonyosodnék, hogy a BÁTHORY által alapított XVI. századi kolozsvári jezsuita egyetem reánk maradt legdíszesebb könyvének, PLINIUS *Naturalis historia*-jának (Parma 1481) az iniciáléiba azért került feltűnő módon, visszatérőmotívumként a kékre festett, stilizált liliom, mert ezt az ősnymtatványt is VÁRADI Péter részére díszítették, akkor kötetünk sorsának ez a szakasza is tisztázódna. Ezáltal ugyanis kétségtelenné válnék, hogy VÁRADI könyvtárának legalábbis egy része HACZIUS Mártonhoz, a humanista és bibliofil váradí kispósthöz került, és ennek könyveivel együtt lett a megalakuló első erdélyi egyetem munkájának elősegítője.¹¹ Ebben az esetben a könyv kifejezően szimbolizálná azokat az összefüggéseket, amelyek a XVI. századi erdélyi művelődési fejlődést a MÁTYÁS-kori humanizmushoz kötik.

Kétségtelen, hogy a magyar könyvtörténetnek mindmáig legjobban feltárt és legrangosabb fejezete az, amelyik a MÁTYÁS-kori és a Mohács előtti könyvgyűjtéssel foglalkozik. Mégis úgy véljük, hogy a mai magyar kutatás ezt a fejezetet sem tekintethi véglegesen lezártnak. Még kevésbé tekinthet így a XVI. század művelődéstörténeti tanulságokban hasonlóan gazdag könyvhagyatékával kapcsolatosan elért eredményeire. Az utolsó negyedszázad módszeres kutatása nem terjeszkedett ki a török pusztításoktól megmenekült szlovákiai és erdélyi könyvtárak anyagának rendszeres vizsgálatára. Pedig, ha a kutatóktól leginkább látogatott és használt kolozsvári könyvtárak rendszeres átvizsgálása ilyen és más ezután feldolgozandó meglepetésekkel szolgált, akkor elképzelhető, hogy mi minden várható a kevésbé ismert, mondjuk, erdélyi viszonylatban a század könyvtárak módszeres tanulmányozásától.

Ezek a sorok éppen e fontos kutatási feladat napirendre tűzéséről és első eredményeiről kívántak hírt adni a magyar könyvtörténet munkásainak.

JAKÓ ZSIGMOND

Mátyás király törvénykönyvének újabb töredéke. A Román Népköztársaság Akadémiája kolozsvári könyvtárában, a volt Lyceumi Könyvtár régi anyagának rendszeres átvizsgálása során MÁTYÁS király 1486. évi *Decretum Maius*ának 1488. évi első kiadásából egy újabb töredékre bukkantam.¹ Az éppen egy ívnyi (a „c” ív) töredék a könyv 17. lapjától a 24. lapjáig terjedő rész, és tartalmazza a *Decretum* rendelkezéseit a hiteleshelyi bizonyságok felől intézkedő XII. szakaszban olvasható „modus et ordo, qui tempore quondam domini Sigismundi imperatoris tentus fuit” kezdetű soroktól fogva a bírói hatóságok alóli mentességeket eltörölő XXIV. szakaszban a végéig („ille quoque vigore presentis decreti nullius vigoris intelligentur”).

⁹ Ennek nem mond ellene az, hogy a mű nem szerepel az APAFI-könyvtár maradványáról 1714-ben készített jegyzékben (*Magy. Könyvszle.* 1881. 123—134. l.). A könyv bőrkötésén az APAFI udvartartás irataiból jól ismert deák kezeírása látható.

¹⁰ Vö. HERMÁNYI DIENES József: *Nagyenyedi Demokritus* (GYÖRGY Lajos kiad.) Kolozsvár 1943. II. 50. l.

¹¹ Mindezekkel bővebben HACZIUS könyvtáráról készített, kéziratos dolgozatomban foglalkozom.

¹ A törvénykönyv kiadásaira vonatkozó kérdéseket tisztázta HUBAY Ilona: *Mátyás király törvénykönyve.* *Magy. Könyvszle.* 1939. 234—244. l.

E töredék az 55 572. könyvtári számot viselő *Libri celestium reuelationum sancte Birgitte de regno Suetie* (Nürnberg 1521, Anton KOBERGER) című, folio alakú műből került elő. E könyv a XVII. század végén KÉMERI THORDAI Pálé volt, és 1707-ben vezették be a jezsuiták kolozsvári könyvtárának leltárába. A *Decretum Maius* szóban forgó ívének egyik felét a kötéskor a könyv elején, a másik felét pedig a végén, kihajtott formában hasznosították; mégpedig úgy, hogy az egyik kihajtott lapot a kötés fatáblájára ragasztották, a másikat pedig előzéklevélnak használták. A kötés táblájára ragasztott lap szélén a XVI. század első negyedére valló írással az alábbi, kissé zavaros fogalmazású szöveg olvasható: „Testamentum legatum domino Dominico Dŷr Piscatoris per dominum v(enerabilem?) Zachariam plebanum in Herman, qui filius fratris sui Anno Incarnationis Mill.º 5º XVII qui eodem anno die sancti Seruacŷ vltimum clausit diem ducente deo diem eundem usque ad horam 8 tam. Melius est esse ante cautum, quam postpericula prudentem.”

E szövegből, értelmetlenségei ellenére is, annyi bizonyára kikövetkeztethető: 1. hogy e könyv nem sokkal megjelenése után eljutott Erdélybe; 2. hogy MÁTYÁS törvénykönyvének e töredékét a mohácsi vész körüli években hasznosíthatták a könyv bekötésénél; 3. hogy a szent BIRGITTA legendáit tartalmazó könyvnek ugyanebben az időben valami köze lehetett az 1517-ben elhalt ZAKARIÁS (szász?) hermányi plébánossal rokonságban álló DŷR Domokoshoz.

Ismeretes, hogy a *Decretum Maius* rendelkezései sok tekintetben sértették a főurak és nemesek érdekeit. Ezek MÁTYÁS halála után az új királytól, II. ULÁSZLÓTÓL, már az országhatárra érkezésekor ígéretet vettek elődje „újításainak” eltörlésére. Ez az 1492. évi országgyűlés alkalmával meg is történt.² Nem volna tehát semmi különös sem abban, ha Magyarországon 1522 körül már kötéshez használták volna a hatálytalanított törvénykönyv lapjait.

Valószínűbb azonban, hogy szent BIRGITTA legendái már kötve kerültek Erdélybe. Ebben az esetben viszont jelentőséget nyerhet az a mozzanat, hogy a könyv, melynek bekötéséhez a *Decretum Maius*t felhasználták, annál az ismert nürnbergi könyvkiadó-nyomdásznál, Anton KOBERGERNÉL jelent meg, akiről HUBAY Ilona feltételezte, hogy MÁTYÁS törvénykönyvének kinyomtatását is lebonyolította.³ Ez a most előkerült töredék is igazolni látszik HUBAY feltételezését. A talált lapokon ugyanis semmi nyoma nem látszik annak, hogy előzetesen is kötve lettek volna. Az el nem kelt példányok ívei tehát azért hányódhattak még több mint harminc esztendő múlva is KOBERGERNÉL, mert a könyv megjelentetésében annak idején valamilyen szerepet játszott.

JAKÓ ZSIGMOND

A tudományok osztályozásának magyar történetéhez. A tudományok osztályozásának kérdései elsősorban a könyvtártudományi irodalomban tükröződnek a maguk teljességében. Sem a filozófia, sem a tudománytörténet nem rendelkezik olyan irodalmi összefoglalással, amely minden részlet feltárásával, a történeti anyag teljes feldolgozásával kielégítő és megnyugtató képet adna erről a problémáról. Annál bővebb irodalma van a kérdésnek a könyvtártudományon belül.

A könyvtártudományi irodalom Ilse SCHUNKE tanulmánya¹ óta az osztályozás három alapvető rendszerét különbözteti meg: a bölseleti, a tudományos és a könyvtári-bibliográfiai osztályozási rendszert. Ez a megkülönböztetés azonban, főként ami

² HUBAY: *I. m.* 237. l.

³ HUBAY: *I. m.* 243—244. l.

¹ *Die systematischen Ordnungen und ihre Entwicklung.* (Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1927. 337—400. l.).

a bölcséleti és a tudományos osztályozást illeti, nem nyugszik eléggé szilárd alapokon.² A bizonytalanság forrása az, hogy a tudománytörténeti kutatások nem elemezték ki-
elégítően a filozófia és az egyes tudományágak vagy tudománycsoportok kapcsolatának
történeti változásait. Ilyenfajta előtanulmányok természetesen a magyar irodalomból
is hiányoznak. Ezért mi sem vállalkozhatunk többre, mint hogy vázlatosan utaljunk
néhány kevéssé vagy egyáltalán nem ismert irodalmi adatra, amely a tudományok
osztályozásának hazai történetére vonatkozik.

Áttekintésünket APÁCZAI CSERE János munkásságának vizsgálatával kellene
kezdenünk, ezt azonban feleslegessé teszi BÀN Imre mostanában megjelent kitérő
monográfiája (BÀN Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958. 606 l.). Behatóan elemzi
ez a mű APÁCZAI *Enciklopédiájának* tudományrendszerét, kimutatja e rendszer
eredetiségét ALSTED hasonló munkájának rendszerével szemben. De feltárja az
APÁCZAI-életmű további állomásain jelentkező tudományfelosztási, rendszerezési
mozzanatokat s ezek forrásait is.

A magyar filozófiai irodalomban BARCZAFALVI SZABÓ Dávid foglalkozott először
önálló munkában a tudományok osztályozásával.³ E művében összefoglalja a megismerés
alaptételeit, felvázolja a tudományok rendszerét, és e rendszerből azt a következtetést
vonja le, hogy egy jó kollégiumban 5 tanárra van szükség, aki a következő főtárgyakat
tanítsa: *Termős földmérés, Lakföldmérés, Ég s lebegőmérés és tünetérték, Tudás, Lélek és tündérérték*. Gondolatmenete arra vall, hogy munkája egyben
pedagógiai programirát is volt, nemcsak filozófiai tanulmány. Bennünket azonban
most az érdekel, hogy milyen megfontolások alapján keletkezett ez a tudományfel-
osztás. BARCZAFALVI szerint az emberi elme a dolgokat vagy mint lettek, megtörtén-
teket ismeri meg, vagy a lett és történet dolgok okait kutatja. Ezért a tudományok két
főcsoportját különbözteti meg, úm. a történettudományt és a filozófiát. A tudományok
e két főcsoportját aszerint osztja tovább, hogy az egyes tudományágak milyen tárgyak
megismerésére irányulnak. A história tárgya szerinte legáltalánosabban: a világ.
Feladata azonban csak annyi, hogy felsorolja, ismertesse, leírja ezt a világot. Az okok
és összefüggések kutatása már a filozófiára tartozik. Szemléletéből természetesen az
következik, hogy ugyanarra a tárgyra irányuló tudományok mindkét főcsoportban
párhuzamosan jelentkeznek.

BARCZAFALVI felosztása közvetve LEIBNIZ filozófiai nézeteire utal. LEIBNIZ
ugyanis kétféle igazságot különböztetett meg: a „*vérité de raison*”-t és a „*vérité de fait*”-t; a gondolatot WOLFF fejlesztette tovább. LEIBNIZet rendszerező tankönyvei-
ben már racionális és történeti tudományokról beszélt. WOLFF tankönyveit Magyar-
országon is használták, BARCZAFALVI német egyetemeken is megismerkedhetett vele,
és tudományfelosztásához az alapgondolatot belőle meríthette.

A magyar filozófiai irodalomban BARCZAFALVI munkája után az egyezményes
filozófia megjelenéséig tudomásunk szerint semmi nyoma nincs az osztályozás prob-
lémájának. Az egyes tudományágak területén azonban a XVIII. század végén és a XIX.
század elején érdekes osztályozási törekvésekkel találkozunk. A tudományos rend-
szerezés klasszikus korszaka világáztatta a XVIII. század. HERBERT megelőzve BUFFON
és LINNÉ az embert is fajokra osztotta, LINNÉ megteremtette a növények és állatok
mesterséges rendszerét. A mesterséges rendszerrel egyidejűleg a természetes rendszer
igénye is jelentkezett, szószólói LEIBNIZre hivatkoztak, aki szerint a természetben nincs

² Sem SCHUNKE, sem legújabban KUNZE nem tudja megnyugtatóan elhatárolni
a tudományos és a filozófiai-enciklopédiai osztályozás fogalmát. (Vö. KUNZE, Horst:
Bibliotheksverwaltungslehre. Leipzig, 1956. 137–140. l.)

³ *A tudományok magyarul*. Pozsony, 1792. 57 l.

ugrás, csak folytonosság. Nyilvánvaló, hogy e rendszeralkotási törekvésekben tükröződő nagy tudományos mozgalom mögött a tudományok nagymérvű fejlődése állott, főként a természettudományoké. Már a XVII. században általánossá lettek a természet-tudományban a kísérleti, egzakt módszerek, és ettől kezdve rohamos e tudományágakban a növekedés. A növekedés úgy tökröződik az irodalomban, hogy sorra megjelennek az egyes diszciplínák nagyhatású, összefoglaló jellegű kézikönyvei, és ezek a kézikönyvek szinte kivétel nélkül valamilyen szisztémára épülnek. A szisztematikus elrendezésű könyv, a tulajdonképpeni kézikönyv ebben az időben nyert polgárjogot. Ezek a jelenségek a magyar tudományos életben is megfigyelhetők. A XVIII. század végén és a XIX. század elején nálunk is megjelentek olyan összefoglaló jellegű szakmunkák, amelyek a rendszeralkotás jegyében születtek. Ezekben az osztályozás szemléletére és a módszerbeli megoldásokra vonatkozóan találhatunk egynémely eredeti motívumot.

Az első magyar szakirodalmi termék, amely a rendszer kérdését a középpontba állítja, FÖLDI János *Természeti históriá*-ja.⁴ Ennek a műnek a bevezetése hosszasan foglalkozik a rendszeralkotás szükségességével, a mesterséges és a természetes rendszer kérdésével. Mint megállapítja, azért követi munkája felépítésében LINNÉ rendszerét, mert jobban lehet egy tárgyat rendszer szerint tanítani, mint rendszer nélkül „tév�dezni” az anyagban. Tételét így indokolja: „De erősebb bizonytságot is kíván, mint az a nélkül, némely igen esmérteésekről való szabad és könnyű bőv beszéd s az esmeretlenebbeknek vagy elmellőzése vagy nagyobb összezavarása. Mit használ kevés esmeretekről temérdek fogásokat s árkusokat bemázolni, és azután számtalanokat, melyeknek esmérte tenné az egész tudományt, szó nélkül hagyni vagy téltul elgázolni s legázolni.” FÖLDI szerint tehát a rendszer elsősorban didaktikai követelmény, amint ezt félreértelmezhetetlenül, ismételten is megfogalmazza: „Az előszóval tanulónak, de kivált az önnön magától tanulónak a jó rendszer ... egy szükséges és nála nélkül ellehetetlen eszköz arra, hogy a természeti históriában fundamentomos esméretet szerezzen.” Egy másik tétele, melyben megállapítja, hogy a rendszeralkotás azért is szükséges, mert „gyámolítja az emlékezetet”, és segítségével módszeresebb a megismerés, a szubjektív szemléletű osztályozás napjainkban is élő programját idézi. Nála jelentkezik először a természetes rendszer fogalma is. A természet három országra való tagolását egyesek tagadják — írja —, és a természetben LEIBNIZ-re hivatkozva folytonosságot látnak. FÖLDI elismeri a természetes rendszer előnyeit: „A természetben gráditsonként való következésekről való képzéseknek nagy hasznuk abban van, hogy a természeti históriában egy természeti rendszerre (systémára) valóságos fundamentumot adnak, az előadásoknak könnyebbítésére és az emlékezetnek segítő eszközéül szolgálnak.” A természetes rendszer megalkotásának azonban szerinte ellentmond az a tény, hogy a természetben hiányoznak az átmeneti formák, például az élő és az élettelen testek között. Másrészt, mint írja, az állatok közt vannak olyan „seregek” és „nemek”, amelyeket nem lehet beilleszteni semmiféle természetes rendszerbe sem, „szembetűnő erőltetés” nélkül. Ezért nem törekszik valamiféle új, természetes rendszer szerkesztésére, hanem megelégszik LINNÉ mesterséges rendszerével. Érdemes megemlíteni még egy gondolatát, amely a fejlődés eszméjét veti fel az osztályozásra vonatkozóan: „A felvett rendszerek még mind ez ideig szépítődnek, rendesítődnek, tökéletesítődnek; és így hovatovább mind jobbak lesznek.”

FÖLDI-hez hasonlóan előtérbe állítja a rendszeralkotás kérdését PETHE Ferenc is *Természethistóriájában*.⁵ Könyve mottójául is egy idevágó idézetet választott

⁴ Pozsony, 1801. 428 l.

⁵ Bécs, 1815. 523 l.

DAVY munkájából.⁶ Műve bevezetésében a természet megismerésének egyik alapvető szempontjaként jelöli meg a rendszeralkotást. Így ír: „Elménken a dolgok rendbeszedésével segítsünk, tudván azt, hogy a tárgy tsak tzélunkhoz szabva is temérdek.” Ugyanitt ismételtlen megfogalmazza az osztályozás rendeltetését, és röviden utal alapelveire: „A tudományok rendreszedésének nagy haszna abban fekszik, hogy az által az elmén segítünk: de ha ezt a végtárgyat el akarjuk érni, a rendreszedést olyan tulajdonságok hasonlóságára kell építeni, amelyek világosak, különbéjjeűek és nem lézen-gők.” S ezt a gondolatot folytatva: „Aki legjobban, legmegfoghatóbban rendre tudja szedni a megkülönböztető jegyeket, egy rokonságba tudja rakni a jobban egymáshoz illőket; helyes fogydogálló vagy nöddögelő lépéseket tud a tárgyak között kiszabni, kétségkívül az a nyertes, az irt legjobb systémat abban a tudományban.” PETHE fel-fogásában kifejezetten megjelenik az objektív elv, mely szerint a rendszerezésnek a valóságra, a valóságos tulajdonságokra kell épülnie. Ezért határozottan állást foglalt egy progresszív jellegű, az egyszerűtől a bonyolult felé haladó felosztási sor mellett, de kialakítására egyéni nehézségeire való hivatkozással már nem vállalkozott. Végső soron azonban mégis az tűnik ki megnyilatkozásaiból, hogy az osztályozásnak csak didaktikai jelentőséget tulajdonít, és ezzel mindenfajta szubjektív felosztás létjogosultságát is elismeri.

Az egyes tudományágakon belül jelentkező osztályozási törekvések érdekes eredményekhez vezettek a magyar matematikai irodalomban. BOLYAI Farkas *Tentamen* c. művében⁷ külön fejezetet szentelt ennek a kérdésnek a geometria felosztásával kapcsolatban. A mű második kötetében, a *Subdivisiones geometriae* c. fejezetben a következőket olvassuk: „Capitum aliarumve subdivisionum, imagines e numeris sive e literis modo sequente compositae (quibus et plantae aliaque exprimi possent) vicem subire queunt: ex. gr. „dgb” vel 472 denotet secundam in prima subdivisione illius, quae septesima est in prima subdivisione quartae in omnium prima subdivisione; nempe plura in eodem subdivisionis gradu per primam, secundam etc. distingui possunt; et numerus primus ad laevam denotat numerum subdivisionis, quota sit in gradu primo, et quivis numerus n (si > 9 fuerit, parenthesi clausus) denotet n -tam in gradu primo subdivisionis numeri ad laevam praecedentis. Possunt quidem eiusmodi subdivisiones vocabulis exprimi; ex. gr. usque ad sextum subdivisionis gradum, liber, pars, caput, sectio, articulus, paragraphus inservire possunt; possuntque ubique plura concernentia numeris Romanis Arabicisque aliisve signis adiungi. Atque si necessaria adhuc defuerint, ubi imago quaequam numerica superius dicta advenit; liceat simulac requisita cursus advexerit, filum titulo supplementi numeri dicti interrumpere postmodum continuandum...” Ugyanezt megismétli az *Egy kis toldalék és jelentés* c. fejezetben.⁸ Az ismétlés arra vall, hogy ezt az ötletét maga is újnak, magyarázatra

⁶ DAVY, Humphry: *Elements of agricultural chemistry*. London, 1813.

⁷ *Tentamen iuventutem studiosam in elementa matheseos... introducendi*. Marosvásárhely, 1832–1833. 1–2 tom.

⁸ „A Caputak etc. helyett, akármelylek osztályt lehetne betű vagy számképpel fejezni ki, (nem különben a plántát s sok egyebet is); tsak a felosztásnak ugyanazon gráditsfogán levő osztályok 1-ső, 2-dik..., különben azon egy osztály-névvel különböztesse meg: balról az első szám tegye az annyiadik legelső osztályt, s akármelylek szám tegye az előttevalónak felosztása első fogán levő annyiadik osztályt, a mekkora azon szám; (ha a szám 9-et meghaladná, a kétfelől bészartat egy számnak véve.)... Ezen osztályokat a 12-dikig le így lehet nevezni: főrés, alrés, főosztály, alosztály, főszakasz, alszakasz, főszak, alszak, főzikkely, altzikkely, főzikk, altzikk; melyet még tovább is lehet folytatni iz, izetske s több nevekkal; noha római számokkal s közönségesekkel, s más jegyekkel is lehet az alább oda tartozókat megkülönböztetni. Elöl is lehetnek még könyv, darab, sőt földarab, aldarab nevek is. A mely számnak eléadására a szükségések még azon a helyen nintsenek meg; a hol már megvannak, kipótlását oda lehet tenni; eleibe írva, melylek számnak kipótlása.”

szorulóknak tartotta. Ebben a részben, amit egyébként azért írt magyarul, mert a *Ten-tamen* e kötetét, a *Geometriá*-t magyarul akarta kiadni, a matematikai műszavak, a helyesírás, a nyelvi kérdések közt, egy tudományos világnyelv tervével együtt tárgyalja ezt a felosztási lehetőséget is.

Mi BOLYAI elgondolásának a lényege? A szokásos fejezetekre való bontás helyett szerinte bármelyik csoport betű- vagy számképpel jelölhető. Például 472 a 4-es osztály 7-dik alosztályának 2-dik alosztályát jelölheti, vagy ugyanígy az ábécé megfelelő sorszámú betűivel: „dgb” a d (negyedik) osztály g (hetedik) alosztályának b (második) alosztályát jelöli. Nyilvánvaló tehát, hogy BOLYAI logikus felosztáson belül logikus jelzetrendszer kialakítására gondolt. Jóllehet arról beszél, hogy az osztályokat római számokkal vagy betűkkel s más jegyekkel is lehetne jelölni, mégis arab számokat, mégpedig az elrendezés szerint tizedes törtszámokat alkalmaz a geometria felosztására adott konkrét skémájában. Ugyanezek a jelzetek művében is megjelennek a szokásos fejezetekre való bontással együtt. Ez a kettős rendszerű tagolás arra vall, hogy a tizedes jelzeteket szerény kísérletnek szánta. BOLYAI egyébként tudatában volt annak, hogy elgondolásában a jelzetrendszer milyen újdonságot jelent, s hogy ezt a jelzetrendszert és felosztási formát más tudományágakban is fel lehetne használni. Néhány szóval utal is erre, mondván, hogy nemcsak a geometriát, hanem a növényeket s más egyebet is fel lehet osztani így.

Az újdonság tehát BOLYAI-nál az, hogy a könyvtári szakrendszereket messze megelőzve jelzetrendszerként tizedes számokat alkalmazott. Külön érdekességet kölcsönöz elgondolásának, hogy számolt a tizedes jelzetrendszer hibáival és veszélyeivel is. Ezekre egészen tömören két alkalommal utal. Az idézett szövegek szerint bármely n szám a tőle balra álló szám n -ik osztályát jelöli a felosztás azonos fokán, s ha nagyobb e szám 9-nél, akkor szerinte zárójelbe kell tenni. Ez tehát azt jelenti, hogy a felosztás azonos fokán nem kell a 0-tól 9-ig való tízes felosztáshoz ragaszkodni, hanem szükség szerint tovább lehet folytatni a felsorolást, csak az egynél több számjegyet zárójelbe kell tenni, megkülönböztetésül azért, hogy a felosztás azonos fokát jelöljük vele. A tizedes osztályozás egyik méregfogát húzza ki ezzel BOLYAI: így nem kell minden osztályt, alosztályt a tíz számjegy Prokrusztész-ágyába kényszeríteni.

Egy ily módon megkonstruált rendszernek azonban még egy veszéllyel kell számolnia: az ismeretek elégtelensége és az állandó fejlődés miatt nem lehet zárt és tökéletes felosztási sorokat alkotni. Ha egy sor adott helyén még hiányosak a szükséges ismeretek, de később a tudomány „cursus”-a ezeket a hiányokat pótolja, BOLYAI a sort a megfelelő helyen meg szándékszik szakítani, és a kiegészítést oda beiktatni. Minderre egészen tömören csak egyetlen mondatban utal. A magyar szöveg nem egészen világos; latin nyelvű megfelelőjével összevetve az derül ki, hogy üresen hagyott helyekkel számol. (Ugyanezt teszi a tizedes osztályozási rendszer is.) Azt már azonban nem tudjuk, hogy mi a szándéka arra az esetre, ha üres szám nem áll rendelkezésére, és azonos felosztási fokon mégis újabb csoportot kellene elhelyeznie rendszerében. BOLYAI osztályozási elgondolása egyébként teljesen elszigetelt maradt, mint ahogy műve, munkássága általában is az volt.⁹

A nyelvtudomány területéről indult el egy érdekes rendszeralkotási kísérlet, amely később általánosabb érvényű alkalmazást is nyert. NYIRY István latin nyelvtanát¹⁰ KANT kategóriáira építette. A gondolatot a *Tudományos Gyűjtemény* még a

⁹ Osztályozási törekvéseiről NÉMETH Endre emlékezett meg először *A tizedes osztályozás fejlődése* c. tanulmányában. (A Fővárosi Könyvtár Évkönyve 1938. 156. l.)

¹⁰ *Disquisitio philosophica de causis sermonis latini, grammaticis philosophiae categoriis, philosophis grammaticam explicans.* Sárospatak, 1827. 72 l.

könyv megjelenésének évében nagy elismeréssel üdvözölte,¹¹ és egyben azt tűzte célul, hogy a filozófiai szempontokat az egész nyelvtudomány felépítésében alkalmazni kellene. A megvalósítás nem is késett sokáig. NYIRY István egy enciklopédia megírásába kezdett. Munkája¹² torzó maradt, de jelentős elméleti alapvetése és ezzel kapcsolatban tudomány-felosztása számunkra igen tanulságos. Rendszere megalkotásában arra az alaptételre helyezkedik, hogy a tudományok az emberi gondolkodás eredményei, tehát a tudományok megértéséhez és megkülönböztetéséhez a gondolkodás formáit kell világosan megkülönböztetni. Így olyan felosztás létrehozását reméli, amely egyrészt nem önkényes, másrészt az emberi elme további tökéletesedése során is – legalább főbb pontjaiban – állandó marad. Nem zárja ki szerinte természetesen ez az állandóság a „rendes tudománykör” (encyclopaedia systematica) állandó tökéletesedését.

A gondolkodás formáinak vizsgálata során KANT kategóriatanához jut el. A kategóriákban véli felfedezni azokat a biztos támpontokat, amelyeket a teljes tudománykör és az egyes tudományágak rendszerének kialakításában felhasználhat.

Mutassuk be ezek után, hogyan alkalmazza a „tudományokról való mondhatóságok” (kategóriák) elméletét pl. a nyelvtudományok felosztásában.

Nyelvtudományok

A) I. Nyelvtörténet, a nyelvek eredetéről és kimiveléséről való tudomány	<i>Mennyiség</i> szerint időben
II. Az írás eredetéről s változásairól való tudomány	térben
B) I. A nyelveknek közösleges tulajdonságairól való tudomány, Grammatica generalis	<i>Minőség</i> szerint
II. A nyelvek különös tulajdonságairól való tudomány, Grammatica specialis (itt sorolja fel az egyes nyelveket)	
III. A szóknak tulajdonságáról való tudomány, Szótártudomány	
C) I. Iratítélés, iudicium textus, critica	<i>Viszony</i>
az írott munkák substantíájára nézve
II. Iratértés, hermeneutika, exegesis, fordítástudomány	az írott munkák okozatára jelentésére nézve
D) Humaniores scientiae	<i>Modalitás</i>
I. Rhetorica	a beszéd kötetlen és
II. Poetica	kötött jellege szerint.

Azért mutattuk be éppen a nyelvtudomány felosztását NYIRY rendszeréből, mert a kategóriák alkalmazását ez a rész mutatja talán a legplasztikusabban. A felosztás első olvasásra is erőszakoltnak tűnik. Ilyen erőszakolt megoldás például az, hogy az írás történetével foglalkozó tudományt a tér kategóriájához kapcsolja. Ezt nyilván azért teszi, mert felosztandó anyagát a kategóriákhoz arányosan kívánja alkalmazni.

¹¹ *Tudományos Gyűjtemény*, 1827. 102. 1.

¹² *A tudományok összesége*. Sárospatak, 1829–1831. 1–3 köt.

NYIRY István, mint maga is utal rá, német enciklopédistáktól vette át az ötletet, hogy KANT kategóriái szerint alkosson tudományrendszert. Próbálkozása sokhelyütt erőszakolt, szkémájában a kategóriák különböző felosztási fokokon ismételten megjelennek. Konstrukciója így zavaros, nem tekinthető át egykönnyen. Éppen ellenkezője annak, amit elméleti alapvetésében célul tűzött ki maga elé rendszere világosságát, áttekinthetőségét illetően.

A vázlatos kép, amit a tudományok osztályozásának első magyar jelentkezéseiről nyújthattunk, több szempontból is tanulságos. Szembetűnő, hogy nálunk a filozófiai irodalom milyen kevéssé foglalkozott a tudományok osztályozásával. BACON híres munkája, a *De dignitate et augmentis scientiarum*, amely az osztályozás szempontjából igen emlékezetes, nálunk a XVIII. században újabb kiadást ért meg,¹³ hatása azonban csak néhány retorikai jellegű kiadványon ismerhető fel. Annál többen foglalkoznak az osztályozással a racionalizmus által megtermékenyített magyar szaktudományok. Ezt a szaktudományokat formáló, serkentő hatást a racionalizmus haladó vonásai között kell számon tartanunk. Tanulságos az is, hogy áttekintésünk során többhelyt alkalmunk volt felismerni azt a sajátságos ellentmondást, amely a tapasztalat és az értelem között az osztályozás kérdésében jelentkezett. Az ismertetett osztályozási elgondolások felismerik a tárgyi szempont létjogosultságát a rendszerezésben, és alkalmazzák is bizonyos mértékig. Rendszereik objektív mozzanatait azonban szétszabdálja a törekvés, hogy minden ismeretet a megismerés sajátságaihoz, illetve magához a rációhoz igazítsanak.

DURZSA SÁNDOR

Tárgyszókatalógus terve az Egyetemi Könyvtárban (1779–1845). TOLDY Ferencnek a könyvtár állapotáról szóló jelentése,¹ melyet 1845 márciusában nyújtott be a nádorhoz, részletesen foglalkozik az Egyetemi Könyvtár katalógusainak kérdésével is.² Jelentésében TOLDY megemlíti, hogy az 1779. évi könyvtári utasítás háromféle katalógust ír elő a könyvtár számára, majd ismerteti, hogyan tettek eleget az utasítás követelményeinek.

Az első két katalógussal³ most nem foglalkozunk. A harmadik, az ún. „Real-Catalog”, azaz „catalogus alphabeticus secundum materias distinctus”⁴ azonban feltétlenül megérdemli, hogy különös figyelmet szenteljünk neki.

A reálkatalógus elkészítését az utasítás kibocsátása óta eltelt 66 esztendő alatt meg sem kísérelték, állapítja meg TOLDY, de ha a sürgősebb munkák befejeződnek, és ha Öfensége és a Helytartótanács úgy kívánja, akkor hozzáfognak.⁵ Az ígéret ellenére világos, hogy TOLDY sem lelkesedett ennek a katalógusnak elkészítéséért, mert mindjárt a következő mondatban leszögezi, hogy ilyen katalógusa más könyvtárnak sincs, sőt, szerinte nincs is rá szükség, mivel bibliográfiai és tudománytörténeti művek segítségével az általános szerzői katalógusból is megtudható, hogy az illető kérdésről milyen művek találhatók a könyvtárban.

¹³ Budae-Pestini, 1756. 611 l.

¹ *Unterthänigster Bericht über die Bedürfnisse der Königlichen Universitäts-Bibliothek.* Egyetemi Könyvtár irattára (továbbiakban EK). „Jelentések” különccsomó. Náadori jelentés.

² TóTH András: *A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján.* Tanulmányok Budapest múltjából. 11. köt. 256–7. l.

³ Betűrendes szerzői és az egyes tudományszakokról partikuláris szakkatalógusok.

⁴ Náadori jel. B/II. pont.

⁵ Uo.

Ezenkívül, folytatja TOLDY, mivel nem volna elégséges, ha csak az önálló műveket vennék fel ebbe a katalógusba, hanem a gyűjteményes munkák egyes részeit, valamint terjedelmesebb monográfiák nagyobb részleteit is bele kellene dolgozni, felmerül az a kérdés, hol legyen a határ a felveendő és a fel nem veendő művek között.

Bonyolítja a kérdés megoldását, mondja TOLDY, az a tény is, hogy valamely egészen csekély terjedelmű részlet gyakran több fényt vet a kérdéses tárgyra, mint egész monográfiák. Ebből következik, hogy a tudósoknak ismerniük kell a tárgyukra vonatkozó fontos írásokat, értekezéseket és egyes elszórtan található adatokat a lehető legteljesebb mértékben. Ezt pedig, fejezi be fejtegetéseit, nem egy adott könyvtár reálkatalógusa, hanem jó bibliográfiák és speciális szakkönyvek teszik csak lehetővé.

Mielőtt az itt kifejtett véleménnyel foglalkoznánk, tisztázzuk, milyen katalógus ellen hadakozik TOLDY, milyennek kellett volna lennie ennek a reálkatalógusnak?

A nádori jelentésben említett 1779. évi könyvtári utasításból,⁶ amely okt. 11-én kelt, az Országos Levéltárban őrzött példányon kívül négy másolat található az Egyetemi Könyvtár irattárában is,⁷ ezek közül egy az Egyetemi Senátustól a Könyvtárnak megküldött 4741. sz. hivatalos másolat, a többi feltehetően TOLDY érdeklődésének és a nádori jelentés előmunkálatainak következménye.⁸

Az utasítás 2. cap. 2. §-a foglalkozik a katalógusokkal. A harmadik előírt katalógus a „catalogus realis”, amely a műveket tárgyak szerinti betűrendben tartalmazza. Készítésekor, mondja az utasítás, az alábbi szempontokat kell figyelembe venni: az anyag felosztása ne legyen túl aprólékos, az egyes csoportok ne legyenek túlságosan kicsik; de ne legyen túl kötetlen sem, nehogy igen nagy csoportok keletkezzenek. Csak azokat a műveket vegyék fel, amelyekben a szerző az illető tárgyról bővebben, „data opera” értekezik. Ezeket megfelelő gonddal kell kiválogatni, és ahol szükséges, egyes fejezeteket is külön fel kell tüntetni a megfelelő lapszámmal együtt. Az ilyen módszerrel készült katalógust, mondja az utasítás, a tanulmányosság nemcsak tanulmányai és feladatainak elkészítése során forgathatja haszonnal, hanem önálló tudományos szárnypróbálgatásaiban is, mivel belőle minden nehézség nélkül megtudhatja, hogy mely írók műveit kell bizonyos tárgyból elolvasnia.

Kétségtelen, hogy a szabályzatban tárgyszó-katalógusról van szó. Ismeretes, hogy kb. 100 év óta a „reálkatalógus” szisztematikus szakkatalógust jelent, korábban azonban ez az elnevezés a mai „Schlagwortkatalógus” értelmében volt használatos.⁹

Nem feladatunk a tárgyszó-katalógus történetének megírása,¹⁰ de elkerülhetetlen, hogy főbb vonásaiban fel ne vázoljuk a fejlődés jelentősebb állomásait, amelyek nélkül az 1779. évi okt. 11-i utasításnak a reálkatalógusra vonatkozó része nem jöhetett volna létre.

Tárgyszó-katalógust először a középkori kolostori könyvtárak kódexeiről készítették, a szaklajstromok regisztereként, de sokszor önállóan is. A melki és az eichstätti kolostori könyvtárak katalógusainak tanulmányozása során az is kitűnik, hogy első-

⁶ *Instituta Bibliothecae Regiae Universitatis Budensis*. OL. Helytt. Dep. litt.-pol. 1779, Univ. Bud. fons 16, pos. 17.

⁷ EK. „Könyvtári utasítás” kcs.

⁸ Az utasításról általában I. BRUCKNER JÁNOS: *A jözejinista kultúrpolitika és az Egyetemi Könyvtár*. Magy. Könyvszle. 1956. 113—5. l.

⁹ *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. Hrsg. von F. MILKAU. Leipzig, 1933.. 2. Bd. 247. l.

¹⁰ A kérdést és irodalmát jól összefoglalja MILKAU *Handbuch*-jának 2. kötete, 290. l. Az ott felsoroltakból különösen fontos FR. BOCK: *Zur Geschichte des Schlagwortkatalogs in Praxis und Theorie*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1923. 494—502. l. Az újab-
bak közül H. KUNZE: *Bibliothekswissenschaft*. Leipzig, 1956. 144—6. l. rövid vázlata használható.

sorban az akkor igen nagyszámú anonym kéziratok tették ezt szükségessé. 1600 után már bibliográfiai művek is készültek ezzel a módszerrel. 1611-ben jelent meg Georg DRAUDIUS *Bibliotheca classica*-ja, mely 12 szakra oszlik, a szakokon belül azonban a tárgyak betűrendjében következnek a címek. Martin LIPENIUS még továbbmegy egy lépéssel, 1679 és 1685 között megjelent *Bibliotheca realis*-a az egyetemi fakultásoknak megfelelően mindössze négy részre (theológia, jogtudomány, orvostudomány filozófia) oszlik. LIPENIUS művével egyidőben, 1680 és 1682 között készítette el Adrien BAILLET Ch. Fr. de LAMOIGNON könyvtárának tárgyszókatalógusát, amely nem került kinyomtatásra, és melynek holléte ma ismeretlen. Fennmaradt azonban az a szabályzat, amelyet BAILLET a könyvtár tulajdonosa számára írt útmutatóul.¹¹ Ebből kitűnik, hogy BAILLET, akárcsak LIPENIUS, bizonyos könyvek, különösen nagy történelmi gyűjteményes munkák egyes részeit is külön tárgyszavazta. Az olyan műveket azonban, mint amilyenek a különböző „variae lectiones”, „opuscula”, „electa”, „miscellanea philologorum et criticorum”, „collectanea” stb. LIPENIUSzal ellentétben nem vette fel.

BAILLET katalógusának és szabályzatának fontosságára DENIS is rámutatott.¹² Ez azért jelentős a mi szempontunkból, mivel csaknem bizonyos, hogy a könyvtári utasításnak a katalógusokra vonatkozó része DENIS alapján készült. Nála is, akár az utasításban, háromféle katalógus felállítása az alapkövetelmény: az első a szerzők betűrendjében, a második a tudományoknak megfelelően osztályokra tagolva, a harmadik pedig a tárgyak betűrendjében sorolja fel a műveket. Ez utóbbi — mondja DENIS — nagyon hasznos, elkészítése azonban igen nehéz.¹³ Ez a rövid, tömör fogalmazás tér vissza az utasítás 2. cap. 2. §-ában.

A módszer megvilágítására példát is közöl az utasítás. Ezt, fontossága miatt, szószerint idézzük: „Sub vocabulo *Asylum* indicabitur: Caspari Barthl dissert. de Asyli: Extat opusculo Thomae 2^a Pag.”

A példa értelmét csak sejteni lehet, mivel — mint majd látni fogjuk — jó néhány másolási hiba csúszott bele. A közölt példa szövegének hibás volta ellenére is kitűnik, hogy a tervezett tárgyszókatalógus nemcsak az önállóan megjelent műveket vette volna figyelembe, hanem ezen túlmenően a különböző gyűjteményes művek, kötetben összegyűjtött vegyes dolgozatok is külön tárgyszavakat kaptak volna. Ahhoz azonban, hogy ezt minden kétséget kizáróan bebizonyítsuk, szükséges volna az idézett példa tökéletesen egyértelmű megfejtése. Ez legegyszerűbben úgy végezhető el, ha megtaláljuk a forrást, amelyből az utasítás a példát vette. Nem kétséges ugyanis, hogy a példa-felvételt nem önállóan alakították ki, hanem valamelyik korabeli szakkönyvből vagy tárgyszavas bibliográfiából vették át. De melyikből? A „post quem non” adva van az utasítás keltében, az „ante quem non” pedig feltehetően 1600.

A megfelelő irodalom átvizsgálása után sikerült is megtalálni a forrást Martin LIPENIUS *Bibliotheca realis juridica* c. bibliográfiájában¹⁴ az „Asylum” tárgyszó alatt az első cím a következő: „JO.CASP.BARTHEL Dissert. de iure asyli, Würtzb. 1733. 4. in Ejus Opuscul. varii argumenti Tom. II. p. 638—707.”

Ily módon bizonyítottnak vehető, hogy az Egyetemi Könyvtár tárgyszókatalógusa nem szándékozott BAILLET módszerét követni, hanem az általa a feldolgozásból kizárt „opuscula varia”-féle műveket is analitikusan tárgyszavazta volna. A címleírás adatai az értekezés szerzőjének kereszt- és vezetékneve, az értekezés címe, nem önálló műveknél annak a kötetnek szerzője és címe, melyben az értekezés található, kötet-

¹¹ In priorem *Bibliothecae Lamonianae indicem praejatio* ... A. BAILLET: *Jugemens des savans*. 1. tom. 2. partie. Amsterdam, 1725. 140—59. l. kisnyolcadrét kiad.

¹² M. DENIS: *Einleitung in die Bücherkunde*. 1. Theil. Wien, 1777. 261. l. n. jegyz.

¹³ I. m. 260—1. l.

¹⁴ 1. tom. Lipsiae, 1757. 89. l.

és lapszám lettek volna. Mivel a példa nem könyvtárkatalógusból, hanem bibliográfiából származik, a raktári jelzet, ill. lelőhely feltüntetésének kérdése fel sem merült.

Mindenesetre a maga idejében ez a tárgyszó-katalógus, ha elkészül, a legfejlettebb módszerekkel szerkesztett tárgyszó-katalógusok sorába tartozott volna. Sajnos azonban, mint már TOLDY megállapította, hozzá sem kezdtek.

A könyvtári utasítás kibocsátását követő időben az abolíciós könyvanyagról készítendő „index generalis” került a könyvtári munka homlokterébe, és talán ennek tulajdonítható, hogy az Egyetemi Senatus nem sürgette a tárgyszó-katalógus ügyét. Lchetséges azonban, hogy a háttérben más erők is működtek.

Az egykorú iratanyagból kitűnik, hogy BRETSCHNEIDER, a könyvtár akkori igazgatója igyekezett az Egyetemi Senatust rávenni, hogy az index realis elkészítésére részletes utasítást adjon ki. Ez elég különösen hangzik, mivel tudjuk, hogy az ilyen jellegű munkákat ebben az időben a könyvtárosok nem nagy lelkesedéssel fogadták. Még különösebb BRETSCHNEIDER buzgólkodása, ha figyelembe vesszük, hogy 1780. dec. 1-i jelentésében csak egy ABC-katalógus szerkesztését ajánlja.¹⁵ Valószínű, hogy BRETSCHNEIDER hirtelenjött lelkesedése mögött az a szándék rejtőzött, hogy az index realis kérdést ellenfelei, PRAY György praefectus, valamint WAGNER Károly és SCHÖN-VISNER István custosok ellen játssza ki.

A custosokat már 1781. áprilisi jelentésében bepanaszolja a Senatusnál hanyag munkájuk miatt. Július 20-i beadványában pedig azt kéri, hogy az előző évben állásáról lemondott PRAY visszatérésével kapcsolatban előreláthatólag felmerülő torzalkodások elkerülése érdekében a két praefectus között osszák meg a funkciókat.¹⁶ Ennek megfelelően ő szívesen átengedi PRAYnak a „magasabbrendű és ízesebb” munkát, vagyis a catalogus realis elkészítését. Egyúttal kéri, hogy a Senatus határozza meg a katalógus készítésének szabályait.

1781. dec. 23-i beadványának 28. pontjában¹⁷ közli a Senatussal, hogy a könyvtári utasítás 2. cap. 2. §-ában előírt catalogus realis munkálataihoz mindeddig nem foghattak hozzá, mivel ő és beosztottai a könyvtár rendezésével és az index generalis készítésével vannak elfoglalva, a custosok viszont nem hajlandók könyvtári munkát végezni. Ha a Senatus ennek ellenére a munka elkezdését kívánja, adjon erre külön utasítást. A Senatus erre azt válaszolja, hogy majd annak idején intézkedni fog arról, hogy az index realis ügyében mi történjék, és kik készítsék majd.¹⁸ BRETSCHNEIDER egy másik beadványában visszatér erre, és azt írja, hogy szeretné, ha ez az intézkedés már megtörtént volna, nehogy két könyvtáros idejét továbbra is tétlenül fecsérelje. A beadványra válaszolva a Senatus megállapítja, hogy az index realis elkészítése hosszú időt és a tudomány minden ágában kipróbált szakembert igényel, majd megismétli, hogy megfelelő időben, mikor a könyvtár már teljesen el lesz rendezve, erről a kérdésről is intézkedni fog.¹⁹

A munkát tehát BRETSCHNEIDER nem a maga számára akarta kiereszokolni, hanem először PRAYt, azután a custosokat szándékozta lefoglalni vele. Talán úgy gondolta, ha PRAY és fegyvertársai ezzel az igen nehéz és hosszantartó munkával kénytelenek foglalkozni, nem marad majd idejük arra, hogy az ő terveit keresztülhúzzák. Sőt, esetleg abban is reménykedett, hogy PRAYék bicskája beletörik a dologba: nem lesznek képesek

¹⁵ BRUCKNER: *I. m.* 119. l.

¹⁶ OL. Acta Sen. Reg. Univ. Bud. fasc. B 1789. 1781. aug. no. 13. és fasc. B. 1791. 1782. maj. no. 16.

¹⁷ OL. Acta Sen. Reg. Univ. Bud. fasc. B 1790. 1782. febr. no. 2.

¹⁸ EK. 1782. febr. 4.

¹⁹ OL. Acta Sen. Reg. Univ. Bud. fasc. B 1791. 1782. aug. no. 15. — EK. 1782. aug. 7.

a tárgyszókatálógust megfelelően elkészíteni, és ezt majd kihasználhatja ellenük.²⁰ Ez a feltevés annál valószínűbb, mivel PRAY 1779-ből származó katalógusával pontosan ezt tette. Kegyetlen és részben igazságtalan bíráltnak vetette alá, amikor céljai 1783-ban úgy kívánták.²¹ Semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy ugyanezt tette volna az index realissal is, ha terve sikerül.

Az Egyetemi Senatus azonban, mint láttuk, BRETSCHNEIDER háromszori kérésére sem volt hajlandó a catalogus realis szabályzatát összeállítani és a katalógus készítését elrendelni. Ezzel BRETSCHNEIDER terveit meghiúsította, és így, mivel az említett 1779-ben készült katalógus elleni dühödtt támadás nem bizonyult eredményesnek, nem tudta megakadályozni PRAYT és társait abban, hogy 1783-ban az index generalis kérdésében felülkerekedjenek.²²

A XVIII. században tehát nem sikerült létrehozni az Egyetemi Könyvtár tárgyszókatálógusát. Hatvan évvel később kerül újból napirendre a kérdés, és itt kell visszatérnünk TOLDY-nak a nádori jelentésben kifejtett álláspontjára. Vajon ezzel kapcsolatban is olyan következetesen képviselte-e TOLDY a haladást, mint könyvtári elveiben és gyakorlati munkájában általában?²³ Megfelelt-e a valóságnak a nádori jelentésnek az az állítása, hogy más könyvtárban sincs ilyen katalógus? Tudjuk, hogy a greifswaldi egyetemi könyvtárban volt, és ez 1775—76-ban nyomtatásban is megjelent,²⁴ SCHRETTINGER pedig éppen TOLDY idejében — 1819 és 1851 között — készített tárgyszókatálógust a müncheni Hofbibliothek számára. Természetesen elképzelhető, hogy az a katalógus, mely 1779-ben a legfejlettebb könyvtári technika képviselője volt, 1845-re már a túlhaladott, elavult könyvtári eszközök közé tartozott. Ebben az esetben TOLDY-nak mégis igaza volt.

A tárgyszókatálógus gyakorlatának virágkora kétségtelenül a XVII. század volt. A XVIII. századból már csak két ilyen katalógust ismerünk.²⁵ Elméleti megalapozása viszont csak a XIX. században éri el tetőpontját, amikor a gyakorlat átmenetileg lehangyollik.²⁶ Igaz ugyan, hogy már K. PREUSKER szkeptikusan nyilatkozik a reálkatalógus értékéről,²⁷ a komoly opposíció azonban csak PETZOLDT-tal kezdődik.²⁸

Tehát a XIX. század a tárgyszókatálógus szempontjából az átmeneti hanyatlás kora. A század első felében új tárgyszavas katalógusok, ill. bibliográfiák — SCHRETTINGER félbenmaradt katalógusát leszámítva — már nem készülnek, sőt a régi katalógusokat sem fejlesztik továbbé.²⁹ A század hetvenes-nyolevanas éveiben a tárgyszókatálógus új virágzásnak indul,³⁰ ez azonban a mi szempontunkból most érdektelen.

²⁰ A már említett 1781. évi javaslatának nyelvi megfogalmazása is mintha sejtetné ezt a szándékát: a katalógus készítését „labor sublimior et conditior”-nak nevezi, közben pedig talán arra gondol, hogy ebbe az „ízes” munkába ellenségeinek belevásik a fogas.

²¹ BRUCKNER: *I. m.* 128. l.

²² *Uo.* 125—6. l.

²³ Vö. TÓTH András: *I. m.* 250. l.

²⁴ Johann Carl DAEHNERT: *Academiae Grypeswaldensis bibliotheca*. 3. tom. Grypeswaldiae, 1776.

²⁵ A londoni Middle Temple és DAEHNERT katalógusa.

²⁶ Martin SCHRETTINGER: *Versuch eines vollständigen Lehrbuchs der Bibliothek-Wissenschaft*. 2. Bd. München, 1829. 121. l. SCHRETTINGER már nemcsak a gyűjteményes művek egyes részeit, hanem a folyóiratcikkek is tárgyszavazza, akárcsak DAEHNERT, 1. SCHRETTINGER: *I. m.* 157—9. l. Az 1834-ben kiadott *Handbuch der Bibliothek-Wissenschaft* c. művében a reálkatalógusra vonatkozóan megismétli a *Versuch* 2. kötetének érveit.

²⁷ *Über öffentliche, Vereins- und Privatbibliotheken*. Leipzig, 1839. l. Bd. 59. l. jegyz.

²⁸ 1871., l. Bock: *i. m.* 501. l.

²⁹ A göttweigi benedekrendi kolostor könyvtárának reálkatalógusa 1844-ig használatban volt (Bock: *I. m.* 500. l.), ez azonban csak kéziratokat tartalmazott.

³⁰ GEORG és OST, CUTTER, FORTESCUE.

Mindez azt mutatja, hogy e tekintetben TOLDY nem vádolható maradisággal. Más a helyzet azonban azzal az érveléssel, amelyet a reálkatalógus ellen felvonultat. Hogy mi kerülhet bele a tárgyszó-katalógusba és mi nem, ez TOLDY korában már nem volt olyan bizonytalan, mint ezt a nádori jelentésben feltűnteti. DAEHNERT már 1772-ben kiadta reálkatalógusának tervezetét,³¹ amelyben közli, hogy az önálló műveken kívül felveszi a nagyobb és gyűjteményes művekben levő dolgozatokat, minden kisebb írást a tudományos akadémiák nagyobb kiadványaiból, a *Philosophical Transactions*-ban és sok más periodikában megjelent cikkeket. SCHRETTINGER említett műve, amely részletes példatárral is el van látva, 1829-ben látott napvilágot, hogy BAILLET XVII. századi, 1725-ben közzétett és fentebb már említett szabályzatáról ne is beszéljünk.

Ismertettük TOLDY-nak azt a nézetét, amely szerint azért nincs szükség tárgyszó-katalógusra, mivel megfelelő bibliográfiák segítségével a szerzői katalógusból is kitérünk, mi van meg a könyvtárban valamely kérdés irodalmából. Ugyanezt a véleményét ismétli meg majdnem szószerint az 1863. novemberi könyvtári reformjavaslatra adott válaszában, azzal a különbséggel, hogy itt már nemcsak a tárgyszó-katalógusról beszél, hanem a szakkatalógusról általában.³² A szakirodalmi tájékozottságot, mondja TOLDY, nem valamely könyvtár katalógusából, hanem könyvészeti és tudománytörténeti munkákból, pontosabban a könyvtár jól felszerelt segédkönyvtárából lehet megszerezni.

Köztudomású, hogy az Egyetemi Könyvtárban csak 1949 decemberében kezdték el a decimális és a tárgyszó-katalógus készítését. Ezt megelőzően csak az 1876—77-ben kiépített szakkatalógus állott rendelkezésre, amely azonban már akkor is elavult volt, és alig tekinthető másnak, mint a látogatók rendelkezésére bocsátott rossz betűrendes katalógusnak.

Joggal vetődik fel a kérdés: hogyan élhetett mindezek ellenére ez a katalógus háromnegyed évszázadig? Pontosabban, mitette lehetővé, hogy ily hosszú ideig nélkülözni tudták a modern szakkatalógust? Kétségtelen, hogy ennek fő oka a hagyományos könyvtári konzervativizmus, személyzeti és épületbeli fogyatékoságok, túlterhelés stb. mellett az volt, hogy a jól kiépített segédkönyvtári apparátus, vagyis a TOLDY-féle „közvetett módszer” alkalmazásával a könyvtár így is képes volt a kutatók és a hallgatók szükségleteit kielégíteni.

A jelek arra mutatnak, hogy a fent ismertetett helyzet kialakulásához, a könyvtár „szakkatalógus-nélküli” korszakának meghosszabbításához, részben szakkatalógus-ellenes magatartásával, részben a segédkönyvtár fontosságának egyoldalú hangsúlyozásával maga TOLDY is hozzájárult.

Természetesen nem hallgathatjuk el, hogy jelentős haszna is volt ennek: az Egyetemi Könyvtár segédkönyvtárának és — később — tájékoztatószolgálatának kifejlődéséhez elsősorban ez adta az indítékot.

PÁLVÖLGYI ENDRE

³¹ *Nachricht von seinem in Druck zu gebenden Catalogo der akademischen Bibliothek in Greifswald nebst einem Universalrepertorio*. Vö. M. ZOBEL von ZABELITZ: *Ein Schlagwortindex der Greifswalder Universitätsbibliothek von 1776*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1924. 246. l.

³² Idézi TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1849—1876*. Tanulmányok Budapest múltjából. 12. köt. 466. l.

FIGYELŐ

Fényképi címfelvételvezetés az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztó Osztályán és a fényképi eljárás tapasztalatai néhány könyvtár katalogizálásában. A modern fényképezési technika mai fejlődésében rejlő gyakorlati lehetőségek, különös tekintettel a mikrofényképezés egyre általánosabb térhódítására a könyvtárakban, magától értetődően vetik fel azt a kérdést, hogy fel lehet-e használni a fényképi eljárást a könyvtárak címfelvételvezetési és katalogizálási munkáinak egyszerűsítésére?

A fényképi eljárásnak a rendes módon elkészült katalóguscédulák sokszorosítására való felhasználása kétségtelenül járható út, amely megfelelő technikai felkészültséggel kifogástalan eredményekhez vezet. Az eljárás egyszerű és gyors, a sokszorosítással kapcsolatos hibalehetőségek kiküszöbölődnek, az eredetivel azonos méretű másolatok jól olvashatók, s az eddigi tapasztalatok szerint huzamos használat után sem használódnak el jobban, mint az eddig készített rendes katalóguscédulák. Mindezekon kívül a fényképi eljárás, más sokszorosító eljárások némelyikével szemben (pl. adréma) még bizonyos anyag- és költségmegtakarítással is jár. A katalóguscédulák fényképi sokszorosítására példaként a Lenin Könyvtárnak azt a kezdeményezését említhetjük meg, amely szerint szakkatalógusának meglevő katalóguslapjait fényképi eljárással sokszorosíttatja, a Szovjetunió vidéki könyvtárai részére. (SALLAI István—SEBESTYÉN Géza : *A könyvtáros kézikönyve*. Bp. 1956. 154. l.)

A fényképi eljárás másik módja : magának a címfelvételnek, magának a katalóguscédulának fényképi úton történő elkészítése, a feldolgozásra kerülő könyvek belső címlapjának lefényképezésével.

Az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztó Osztályának fényképi címfelvételvezetése. Az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztó Osztályának Kiscelli úti részlegében 1956 júniusában került sor az 1500 és 1850 között kiadott, állami tulajdonba került, nem magyar vonatkozású könyvek feldolgozására. Meg kellett találni a módját annak, hogy a mintegy 400 000 kötetre tehető anyag első csoportjának, a XVI. és XVII. századból származó könyveknek a válogatásra jogosult könyvtárak részére való feltárását a részleg dolgozói, — akik az 1712 és 1850 között megjelent magyar könyvek feldolgozását már évek óta kitünően végzik, — lehetőleg gyorsan, tehát a könyvek azonosításával járó nehézségek minél ésszerűbb kiküszöbölésével, de mégis a kötelező szakszerű pontossággal tudják a könyvtárak válogatása számára hozzáférhetővé tenni. A feldolgozási mód meghatározásakor figyelembe kellett vennünk ennek az anyagnak különös munkaigényességét (a szerző megállapításának nehéz volta, terjedős címek, kolligált példányok gyakorisága stb.), a szükséges segédkönyvek hiányát, valamint azt a körülményt is, hogy a régi anyag állapota nem engedi meg azt, hogy — mint az más könyvkategóriáknál szokásos — magukat a könyveket mutassuk be a könyvtáraknak. Így merült fel az a gondolat, hogy a feltárás legegyszerűbb s egyben legmegnyugtatóbb

módjaként a fényképi címfelvételkészítést válasszuk, amelynek eredménye, a lefényképezett belső címlap, a könyvtárak részére is megfelelő tájékoztatást nyújt a válogatás alkalmával.

A munka lényege az, hogy az egyes művek legjobb állapotban levő példányának belső címlapjáról mikrofénykép, majd nagyított fényképmásolat készül, s ez utóbbi szolgál a könyv azonosítására alkalmas címfelvételként.

Az előkészítési munka során azt a szinte mechanikus, egyszerű eljárást alkalmazzuk, hogy a könyveket nyomtatási, illetve kiadási éveik szerint csoportosítsuk, s egy-egy év könyvtermését a könyvek belső címlapján olvasható első nyomtatott szó kezdőbetűjének megfelelő szoros betűrendbe rakjuk. Így az egyes művek azonos példányai egymás mellé kerülnek.

Tekintettel arra, hogy a fényképezéshez a különböző nagyság-kategóriákba tartozó könyvek más és más beállítási távolságot igényelnek, a rendezett könyveket három nagyság-csoportba osztjuk szét (22 cm-nél kisebb, 22—33 cm-es és 33 cm-nél nagyobb gerincmagasságú könyvek). Ez a csoportosítás nemcsak a fényképezés folyamatosságát segíti elő, hanem a válogató könyvtárak részére is tájékoztatást hivatott adni az egyes könyvek méretéről. A rendezéskor ugyanis minden könyv méret-csoportjára és kiadási évére utaló raktári jelzetet kap, amelyet a címlap fölé helyezett azonosító cédulára írunk („kutyanyelv”), s a címlaphoz hozzáfényképezünk.

A belső címlapon hiányzó adatok közül csak a kiadásra vagy nyomtatásra vonatkozó részleteket pótoljuk (kiadási hely, év, kiadó, nyomdász) az azokat feltüntető szöveg- vagy kolofonlap külön lefényképezésével. (A raktári jelzet ilyenkor minden fényképre rákerül.) Minthogy könyvanyagunkat munkánkkal nem a laikus olvasóközönség, hanem szakképzett könyvtárosok számára kívánjuk feltárni, akik mindenesetre tisztában vannak a kiválogatandó művek eredeti terjedelmével, az egyes művek ív-, lap- vagy hasábjelzetével, az előkészítő folyamatot lényegesen egyszerűsíti és meggyorsítja. Természetesen gondosan ügyelünk azonban arra, hogy csak teljes könyveket dolgozzunk fel.

A fényképi munka, az előkészítéssel lépést tartva, azzal párhuzamosan folyik. A felvételek „Fotokopist” rendszerű reproasztalon, 35 mm-es orthokromatikus „Agfa-Dokumenten” biztonsági mikrofilmre kerülnek. A hetenként kétszer történő fényképezés két dolgozónak (egy fényképész és egy segéderő) 4—4 munkaóráját veszi igénybe, minden alkalommal. Az előhívási és nagyítási munkák egy hatórás dolgozónak 2 munkanapját, az elkészült nagyítások technikai és szakmai ellenőrzésének munkái egy nyolcórás dolgozónak egy munkanapját igénylik. Egy-egy fényképezési és nagyítási turnusban 180—200 felvétel és ugyanannyi nagyítás készül el. A kész mikrofilmeket nem egész tekercsekben (50 méter), hanem az egyes felvételezési turnusoknak megfelelő filmszikok alakjában őrizzük meg. A nagyítások Forte gyártmányú „Bromofort” fényképező papirosra készülnek.

A munka megszervezésekor különös gondot okozott a nagyítások méretének meghatározása. A szabványos nemzetközi katalóguscédula mérete és formája nem felel meg a szokásos könyvformának, s alkalmazása esetén a normális arányú könyv belső címlapjának képe a rendelkezésre álló képezőnek általában csak a felét töltheti ki. Ez a körülmény nemcsak anyagpazarlást jelentett volna számunkra, hanem különösen a dúsán nyomott vagy nagyméretű címlapok esetében olyan képet adott volna, amely szabadszemmel olvashatatlan. Minthogy a mi munkánk nem kívánja meg azt, hogy bizonyos könyvtári szabványos katalóguslap-formákhoz ragaszkodjunk, nagyításaink méretét és formáját a 9 × 12 cm-es álló formátumban állapítottuk meg, amely alkalmas arra, hogy még a nagyméretű könyvekről is szabadszemmel jól olvasható képet mutasson.

A Könyvelosztó Osztály Kiscelli úti részlege váltakozva foglalkozik a magyar vonatkozású és nem magyar vonatkozású régi könyvek feldolgozásával. 1956 közepétől 1958 elejéig négy részletben került sor a nem magyar vonatkozású könyvek munkabavételére, s 45 felvételezési turnusban, összesen 135 munkanapon 8222 fényképnagyítás készült el az 1500 és 1700 között megjelent teljes könyvanyagról. Egy-egy fényképi címfelvétel anyagköltsége alig érte el a 0,50 forintot, s az elért munkaidő-megtakarítás, a rendes címfelvételvezérlési módszerrel szemben 33%-ra tehető. (A magyar vonatkozású könyvek feldolgozásánál a Kiscelli úti részleg egy dolgozó egy munkaórájára eső címfelvételvezérlési munkateljesítménye kb. 5 könyv. A sokkal munkaigényesebb nem magyar vonatkozású anyagnál a fényképi eljárással elért eredmény, az előkészítő munkákat nem számítva, személyenként és óránként 6,5 könyv.)

Más könyvtárak fényképi katalogizálási tapasztalatai. A fényképi katalogizálási eljárással eddig már több más könyvtár is kísérletezett.

A berlini Központi Pedagógiai Könyvtárban azért vezették be a fényképi katalogizálási eljárást, mert 600 000 kötet könyvet óhajtottak sürgősen az olvasók használatába adni, ami a rendes munkamódszerekkel — óránként 6 címfelvételt számítva — lehetetlennek látszott. Itt is az előre megállapított raktári jelzettel együtt fényképezik le a címlapokat, de a képmező bal felét a hiányzó adatok utólagos bejegyzésére szabadon hagyják (lapszám, utalások, kiegészítések). Naponta 1000 mikrofilmfelvételt tudnak így elkészíteni, de a nagyítások és az utólagos pótlások bevezetése adja a hosszadalmasabb munkát. A nagyítások méretét eredetileg a nemzetközi szabvány szerinti katalóguscédula méretében határozták meg, ez a méret azonban még a feldolgozásra kerülő modern könyveknél sem biztosította az olvashatóságot. Ezért a nemzetközi levelezőlap méretre tértek át ($10,5 \times 14,5$ cm), ami már sokkal jobb eredményt ad. A fényképi címfelvételvezérlés, a könyvtár szerint, alig drágább eljárás a címfelvételvezérlés megszokott módjánál, s annál ötször gyorsabb. (POLLY—BASSITA, Lisabeth: *Die Mikrophotographie im Dienste der Katalogisierung*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen, 1952. 11—12. sz.)

A londoni Evangélikus Könyvtárban szintén nagymennyiségű katalogizálatlan anyag gyors feldolgozására alkalmazták a fényképi eljárást. A könyveket, szakozásuk után, a címlapra helyezett szakjelzettel és nyilvántartási számmal fényképezik le. Egy 100 láb hosszú, 35 mm-es mikrofilmtekercsre 2400 felvétel kerül. A filmtekercs a könyvtár növedéki naplója. A napi teljesítmény 1600 felvétel. A nagyítások $7,5 \times 12,5$ vagy $7,5 \times 15$ cm-es méretben készülnek, de felső szélükön üres sávot hagynak, ahová a szabadszemmel való olvasásra szánt fontosabb adatokat (szerző neve, tárgyszó stb.) utólagosan gépirással írják be. (BROOME, Walter: *Making a Catalogue with a Camera*. The Library Association Record, 1953. 10. sz.)

Az angliai Lambeth könyvtárának Központi Kölesönzési Osztálya is a felgyülemlett nagytömegű könyvanyagot szeretne volna sürgősen a kölesönzők rendelkezésére bocsátani, ezért alkalmazta a fényképi katalogizálási eljárást. A szerzői betűrendbe állított könyveket belső címlapjukra helyezett s a naplószaót és a lapszaót feltüntető cédulával, kettesével vették fel mikrofilmre és úgy tervezték, hogy maga ez a filmtekercs lesz az olvasók használatára álló „gyors-katalógus”, amelynek alapján az olvasók leolvasókészülék segítségével választhatják ki a kölesön venni kívánt könyveket. A végleges katalóguslapokat későbbi időpontban a mikrofilm alapján akarták rendes eljárással elkészíteni. Nem lehet csodálkozni azon, hogy ez a terv nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A lambethi főkönyvtáros közlése szerint a fényképi katalogizálásnak ezt a különleges módját célszerűtlennek és költségesnek találták, és ezért beszüntették. (BROOME fent idézett cikke és a lambethi főkönyvtáros nyilatkozata. Ez utóbbi: *The Library Association Record*, 1954. 1. sz.)

William T. MASON (MASON, W. T.: *Die Verwendung der Mikrofotografie beim Katalogisieren technischer Dokumente*. Nachrichten für Dokumentation, 1954. 2. sz.) érdekes cikkben számolt be az Aeronautikai Intézet Technikai Tájékoztató Osztályán folyó fényképi dokumentációs eljárásról. Itt egyes technikai folyóiratok cikkeiből készítenek fényképi eljárással kivonatokat olyan módszerrel, hogy a címadatokat s a szükséges szövegrészeket mikrofilmre veszik. A mikrofelvételeket $12,5 \times 20,5$ cm-es méretre nagyítják fel. A tapasztalatok szerint ennek az erősen munkaigényes dokumentációs feladatnak fényképi eljárással történő megoldása 40%-os munkaidő-megtakarítást jelent.

Hazai könyvtáraink közül az Állami Gorkij Könyvtár alkalmazza sikeresen a fényképes katalogizálási módszert, amelynek bevezetését a több könyvtár egyesítéséből származó könyvanyag gyors feldolgozására irányuló törekvés tette szükségessé. A könyveket négy nagyság-csoportba osztva külön sorozatokban veszik mikrofilmre úgy, hogy a címlapon hiányzó adatokat s a könyvtári használat szempontjából szükséges jelzeteket külön cédulára írják ki, amelyet a címlap melletti szennylevélre helyezve a címlappal együtt fényképeznek le. Tekintettel arra, hogy a mikrofilmtekercs szolgál később egyedi leltárral is, a csoportos leltári szám és a vételár is rákerül a katalóguslapra. A mikrofilmtekercs egymás után következő kockái a leltárkönyv egymás után következő lapjainak felelnek meg. A napi teljesítmény 250—300 felvétel. A mikrofilmfelvételeket ezrenként tárolják. Az egyes felvételekről annyi nagyított másolat készül, ahányra a különböző katalógusok részére szükség van. A nagyítások a nemzetközi szabvány szerinti katalóguslap-méretben készülnek. Az eredmények olyan kedvezőek, hogy a könyvtár új szerzeményeit is fényképi eljárással katalogizálják. A fényképi katalogizálás a rendes eljárással szemben munkaidőben 31, költségben 20%-os megtakarítást jelent. (BARABÁSI Rczső: *Fotoeljárás a könyvfeldolgozó munkában*. Könyvtáros, 1957. 1. sz.)

Az idézett példák — a lambethi könyvtár furesa kísérletétől eltekintve — azt mutatják, hogy a fényképi eljárást, megfelelő körülmények között, a könyvtárak címfelvételezési és katalogizálási munkájában is sikerrel lehet alkalmazni. Bevezetése különösen ott indokolt, ahol nagytömegű, munkaigényes anyag gyors feltárására van szükség.

A munkamenet ütemét a könyvek belső címlapjáról hiányzó adatok pótlásával szemben támasztott igények határozzák meg. Minél körülményesebb az előzetes vagy utólagos könyvfeldolgozási munka, annál kevésbé érvényesítheti kedvező hatását a felvételezési technika gyorsasága a munkamenet egészében.

Az ismertetett példák sajnos nem alkalmasak arra, hogy a munka gyorsabbá tételére vonatkozó számszerű adatokat összehasonlíthassuk egymással, mert nem tudhatjuk, hogy a megadott számok az egyes esetekben a teljes munkafolyamatra (rendezés, előkészítés, felvételezés, kidolgozás, ellenőrzés, nyilvántartás stb.) vagy annak csak egy részére vonatkoznak-e, s az sem világos, hogy a közölt eredményeket hány munkaerővel érték el. A berlini Központi Pedagógiai Könyvtárnak az a közlése, hogy a fényképi eljárással ötször gyorsabban lehet a katalogizálási munkát elvégezni, azt kellene, hogy jelentse, hogy egy dolgozó, egy óra alatt a normális 6 címfelvétel helyett 30 címfelvételt készít el, ami a többi könyvtárak gyakorlatát és a mi saját tapasztalatainkat is figyelembe véve, nem látszik valószínűnek. A fényképi eljárással, kedvező körülmények között, elérhető munkaidőmegtakarítást — különös tekintettel az Aeronautikai Intézet, az Állami Gorkij Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár adataira — reálisan 30—40%-ra lehet csak becsülni.

Példáink a fényképi eljárás költségeire vonatkozóan is egymással ellentétes és egymással alig összehasonlítható adatokat közölnek. A lambethi főkönyvtáros a mikrofényképezési kísérletet drágának minősíti. A berlini Központi Pedagógiai Könyvtár szerint a fényképi eljárás „alig drágább”, mint a rendes eljárás. Ezzel szemben a budapesti Állami Gorkij Könyvtárnak sikerült 20%-os költségmegtakarítást elérnie. A külön-

bőző adatok egybevetése itt is nehéz, mert nem tudjuk, hogy az egyes esetekben az egész munkáról vagy annak csak egy részletéről van-e szó, s az sem állapítható meg, hogy a számítások csak az anyagköltségekre vagy a fényképi eljárással kapcsolatos összes kiadásokra (tárgyi és személyi kiadások) vonatkoznak-e.

A lambethi könyvtár sikertelen próbálkozása nélkül is megállapíthatnánk, hogy maga a mikrofilm szolgálhat egyedi nyilvántartásként (Állami Gorkij Könyvtár) vagy növedéki naplóként (Evangélikus Könyvtár, London), de semmi esetre sem helyettesítheti magát a katalógust.

A katalógus céljaira a mikrofilmekről okvetlenül nagyítást kell készíteni. Ez olyan idővesztés, amit nem küszöbölhetünk ki. Az egyszerűbb címlapú s általában kis- vagy közép méretű modern könyvek katalógizálása, úgy látszik, kielégítően biztosítható a szabványos katalóguscédula méretének ($7,5 \times 12,5$ cm) megfelelő nagyításokkal. A régi könyvanyag, amelyben gyakrabban találkozunk nagyméretű könyvekkel és dúsan nyomott belső címlapokkal, lehetőleg álló formájú, nagyobb méretű katalóguslapokat igényel, hogy a fényképes címfelvételek szabad szemmel való olvashatósága megfelelően biztosítható legyen. Csak az a kérdés, hogy a szokatlan katalógusformával szemben milyen álláspontra helyezkedik a könyvtári gyakorlat.

Az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztó Osztályának fényképi címfelvételezési munkája nagy tömegű, a felvételezés technikai szempontjaiból is megfelelően csoportosítható s más eljárással erősen munkaigényes régi anyagnak a válogató könyvtárak részére való feltárását és nem belső könyvtári használatra való katalógizálását célozza. Ezért lehetett a minimumra csökkenteni a munka folyamatosságát kedvezőtlenül befolyásoló igényeket, s ezért választhattunk olyan nagyítási méretet és formát, amely az anyag természetének legjobban megfelel. Az elért eredmények azt igazolják, hogy ebben az esetben a fényképi címfelvételezési eljárás bevezetése sikerrel járt.

MARKOS BÉLA

Tudományos könyvtárak és könyvtártudomány Csehszlovákiában. Talán nincs még egy ország, amelynek tudományos könyvtárai annyira a mieinkével azonos feladatok előtt állnának, annyira azonos problémák megoldásáért küzdenének, mint Csehszlovákia. Hasonló történelmi előzmények, illetőleg közös múlt, hasonló jelen és azonos jövő következtében nagyon sok a megegyezés Magyarország és Csehszlovákia tudományos könyvtárügyében. De nagyjából megegyeznek a méretek is, a lakosság számából, az ország nagyságából eredő anyagi lehetőségek és a könyvtárakkal szemben támasztott követelmények. Nagy és gazdag országok könyvtári tapasztalataiból sokat tanulhatunk. De ezek gyakran csak iránymutatók vagy éppen elérhetetlen vágyálmok lehetnek számunkra. A mi kisebb feladataink és szerényebb lehetőségeink közt a gyakorlati megvalósítás, a kivitelezés útját-módját egymás eredményeiből tanulhatjuk meg a legjobban.

Ami a régmúlt örökségét illeti, az a különbség, hogy míg Csehország, háborúktól többnyire megkímélve, csodálatos gazdagságban tudta megőrizni középkori kódex-állományát és őnyomtatványait, addig nálunk még a csekély maradék nagy részét is csak külföldről sikerült újra összegyűjtenünk. Viszont a XVI—XVII. századi nemzeti nyelvű könyvanyag tekintetében, annyi pusztulás után is, mi vagyunk szerencsésebb helyzetben, mert Csehország önállóságának elvesztése után (1620) a cseh nyelvű könyvanyag nagy része is elpusztult, és ma a régi cseh nyomtatványok nagyobb ritkaságok, mint a régi magyar könyvek.

A felvilágosodás és a polgári forradalmak korában a magyar nemzeti törekvések korábban, nagyobb erővel és több eredménnyel törtek fel, s a mozgalom nem legkisebb sikereként született meg 1802-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára. Csehországban

a Nemzeti Múzeum csak tizenhat évvel utóbb alakult meg, épülete is majd egy emberöltővel későbbi, mint a mienk. Állami intézménnyé csak 1951-ben lett, és ma is csak második szerepet játszik a prágai Egyetemi Könyvtár mellett. Még nemzeti könyvtárként is legalább olyan fontos szerepet töltött be az Egyetemi Könyvtár az utóbbi időkig, mint a Nemzeti Múzeum Könyvtára. Egységes, nagy akadémiai könyvtár sem volt, olyan mint a mienk, hanem két kisebb könyvtár töltött be hasonló szerepet, a Királyi Cseh Tudóstársaságé és a Cseh Akadémiáé. Másrészt viszont Csehország tudományos könyvtárainak képe gazdagabb és sokrétűbb volt.

Mindent figyelembe véve azt lehet mondani, hogy 1918 előtt Magyarország és Csehország nagyjából azonos fokon fejleszthette tudományos könyvtárait. Csehország gazdaságilag, Magyarország politikailag és méreteit tekintve volt az erősebb fél. Csehszlovákia megalakulása után egy időre érezhetővé vált a fejlődés különbözősége. A huszas években a cseh könyvtárak nagyszerű technikai berendezéshez jutottak. Ha új könyvtár-épület nem sok készült is, de ahol szükség volt rá, ezt is megkapták, mint a prágai Városi Könyvtár mintaszerű épülete mutatja. Minálunk ellenben a könyvtárak modernizálására nem sok lehetőség volt. De egy-egy nagy eredmény (Debreceni Egyetemi Könyvtár új épülete, a Fővárosi Könyvtár új otthonának berendezése, a budapesti Egyetemi Könyvtár és részben a Nemzeti Múzeum Könyvtára régi raktárainak modernizálása) nálunk is megszületett.

Így az utóbbi másfél évtized fejlődése számára Csehszlovákiában kedvezőbb volt a kiindulópont. Mégis, ha ma teszünk összehasonlítást Magyarország és Csehszlovákia tudományos könyvtári világa közt, nem kell szégyenkezniünk, sőt az elért eredmények jóleső öntudattal és bizalommal tölthetnek el, mert az új fejlődés nálunk indult el nagyobb lendülettel. Országos szerveink működése elevenebb, az országos könyvtártudományi feladatok megoldása szervezetebb keretek közt folyik, a könyvtártudományi alkotó munka nagyobb ütemben halad. Mivel a szervező munka nálunk korábban indult el, a fejlődés bizonyos félrecsúszásain átesve szerencsésebb ötvözetben egyesültek a múlt és jelen magyar könyvtárosságának értékei. Csehszlovákiában ma még sok minden csak egyes kitűnő szakemberek egyéni teljesítményén alapszik, az országos szervezés támogató ereje nélkül, az egységesítés a könyvtári munkákban még nem következett be, a régi nagy cseh tudományos tradíciók pedig a mai tudományos könyvtári életben sokszor elhomályosulnak, és kisebb súlyt kapnak a megérdemletnél. Viszont Csehszlovákiában a megfelelő munkakörülmények biztosítása (elegendő hely a munkához, jó technikai eszközök) és a kitűnő szervező s adminisztráló képesség, a felelős, nyugodt, átgondolt munka azok az alapok, amelyekre a meglepően kis személyzeti létszámmal ellátott könyvtárak építeni tudnak, és amelyekben minden lehetőség meg van adva az új fejlődés számára. Ugyanakkor nálunk sokszor fenyeget a túlszervezés, a lehetőségek biztosítása nélkül vállalt új meg új feladatok okozta kapkodás és az állandó könyvtári feladatok háttérbe szorulása.

Az elfogadott könyvtári szabványok, az egységes címfelvételi rendszer, az egész ország könyvtári és dokumentációs munkahálózatában egységesen érvényesülő decimális szakrendszer, a Könyvtártudományi Bizottság és a szakbizottságok eleven működése, a szervezett munkával haladó országos ősnymotatványkatalógus és más hasonlók a magyar tudományos könyvtárügy olyan eredményei, amilyenekkel Csehszlovákiában még nem találkozunk. Ugyanakkor a régi csehszlovák könyvek most befejezéshez közeledő bibliográfiájának módszeressége és tudományos alapossága, a technikai folyóiratok nyomtatott katalógusának kötetei, a prágai Egyetemi Könyvtár könyvkonzerváló laboratóriuma, a maga nemében páratlan ždári könyvmúzeum, az eredeti helyükön, sértetlenül megőrzött kastélykönyvtárak, a kiállítási technika fejlettsége olyan dolgok, amelyekből nekünk lenne nagyon sok tanulnivalónk.

Mielőtt részletesen sorravennénk a csehszlovákiai tudományos könyvtárak főbb problémáit, érdemes egy rövid seregszemlét tartani, hogy milyen könyvtárakról van szó.

A *Csehszlovák Tudományos Akadémia Könyvtára* Prágában¹ csak 1953-ban létesült, de feldolgozott kötetszáma máris eléri a 300 000-et, a feldolgozatlan a 200 000-et. Az Akadémia könyv- és periodika-kiadványainak segítségével bámulatosan gyorsan építette ki cserekapcsolatait. Feladatait tekintve természetesen nagyon hasonló a mi Akadémiai Könyvtárunkhoz, de mint új könyvtár, nem lehet annyira differenciált (nincs kéziratára, régi könyvgyűjteménye). Mint az akadémiai könyvtári hálózat központja, az intézeti könyvtárak támogatásán túl még ők sem tudtak megbirkózni a központi katalógus problémájával, hiszen aránylag kis személyzeti létszámmal 61 intézet 800 000 kötet könyve áll szemben, s még hozzá ezeknek az évi gyarapodása is százezer kötet fölött van.

A prágai Akadémiai Könyvtáron kívül Pozsonyban külön *Szlovák Tudományos Akadémia* működik, saját főkönyvtárral és intézeti könyvtári hálózattal. Ez a könyvtár sem idősebb prágai társánál, arányaiban pedig jóval kisebb. Viszont kezelésében van, eredeti helyén és állományában a volt pozsonyi evangélikus liceum könyvtára a maga nagyon értékes kéziratтарыval és régi könyvanyagával.

Egész Csehszlovákia legnagyobb méretű és legrégibb hagyományokkal rendelkező könyvtára a Klementinum hatalmas épülettömbjében elhelyezett *prágai Egyetemi Könyvtár*. A korábban vele egyesített Nemzeti Könyvtár és Szláv Könyvtár kiválása után is másfél millió kötet fölött van a feldolgozott állomány, 700 000-et tesz ki a feldolgozatlan (állami tulajdonba vett könyvek). Csak névleg egyetemi könyvtár, valójában az egyetemmel nincs szervezeti kapcsolatban, hanem általános tudományos könyvtár. Kódex- és ősnymtatvány-gyűjteménye óriási (7000 kódex, 5000 ősnymtatvány), de a könyvtár tudományos és történeti jellege visszafejlődőben van a tömegkönyvtári funkciók nagyarányú fejlődésével szemben.

A Klementinum épületében az Egyetemi Könyvtáron kívül még három nagy könyvtár van elhelyezve: a *Szláv Könyvtár*, az ún. *Nemzeti Könyvtár*, amely kötelesepéldányokat gyűjt, de inkább a nemzeti bibliográfia céljait szolgáló intézmény, mint nemzeti könyvtár, és harmadikként itt van a *Technikai Könyvtár*. Ez az utóbbi talán az egész világ legrégibb technikai könyvtára, mégis ma teljesen a modern technikát szolgálja, régi technikai irodalmat nem gyűjt (annak gyűjtőhelye a *Technikai Múzeum Könyvtára*). Nagyszerű dokumentációs osztályán nem kevesebb, mint 50 mérnök munkájából épülnek a sokmillió annotált cédulát tartalmazó kartotékok.

A prágai, korábban lényegében a nemzeti könyvtár szerepét betöltő Egyetemi Könyvtár szlovákiai megfelelője a *pozsonyi Egyetemi Könyvtár*. A legutóbbi időkig ez volt Szlovákia nemzeti könyvtára, s ma is egész Csehszlovákia területéről két-két kötelesepéldányt kap, az egyiket muzeális, megőrzési célra. Szlovákiának ez a legnagyobb könyvtára 600 000 kötet feldolgozott és 750 000 kötet feldolgozatlan állománnyal.

Csehország nemzeti könyvtára ma a prágai *Nemzeti Múzeum Könyvtára*. Mint a Nemzeti Múzeum sok osztályának egyike nagy, milliós nemzeti könyvtár, de egyúttal hálózati központja a múzeum összes osztályainak is. Kéziratára 6000 kódexével megközelíti a prágai Egyetemi Könyvtár hasonló gyűjteményét, de ma már lényegesen nem gyarapszik, mert újkori kéziratokat éppen úgy nem gyűjt, mint ahogyan nem gyűjt a többi csehszlovákiai kéziratár sem. Az újkori kéziratok az ún. *irodalmi levéltárakba* kerülnek. Ilyen pedig csak egy van Csehországban: a Nemzeti Múzeum Könyvtárának

¹ HORÁK, František: *Pet let Základní knihovny ČSAV*. Zlástni otisk z Vestníku Československé Akademie Věd, roc. 67. c. 1—2. 1958. UA.: *Die Bibliothek der tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften*. Bibliothek. Bibliothekar. Bibliothekswissenschaft. Festschrift Joris VORSTIUS. Leipzig, 1954. 192—202. 1.

külön osztályaként és egy Szlovákiában a Matica egyik osztályaként. A prágai Nemzeti Múzeum Könyvtárának gondozásában vannak a kastélykönyvtárak és a ždári könyvmúzeum.

Szlovákia Nemzeti könyvtára ma a *Matica Slovenska Könyvtára* Turócszentmártonban. De ez csak 1954 óta van így, mióta a Matica állami intézmény lett. Méreteiben még messze elmarad a pozsonyi Egyetemi Könyvtár mögött, de lelkes és szép munka folyik itt éppen úgy, mint a Matica másik két osztályán, az irodalmi múzeumban és a már említett irodalmi levéltárban.

Csak a néhány legjellegzetesebb csehszlovákiai könyvtárt emeltük ki itt. Ezek mellett természetesen hosszú sora van a kitűnő nagyobb és kisebb tudományos könyvtáraknak: a brünni és olmützi egyetemi könyvtárak, a prágai Társadalomtudományi Könyvtár, a pozsonyi technikai és orvosi könyvtár, a prágai mezőgazdasági, orvosi, pedagógiai könyvtár, a számtalan egyetemi és más intézeti könyvtár, de ezeknek csak névszerinti felsorolása is túlnőne ennek a más célú beszámolónak a keretein.²

Ha már most a csehszlovákiai *tudományos könyvtárak problémáit* vizsgáljuk meg közelebbről, azt lehet megállapítani, hogy a mi viszonyainkkal ellentétben ott nem a helyhiány a legégetőbb probléma, hanem a *könyvtári személyzet elégtelensége*. Nem mintha a világ minden országának könyvtárait fojtogató helyprobléma tökéletesen megoldott kérdés lenne Csehszlovákiában. Ott is látni bajokat ezen a téren (pl. a pozsonyi Akadémiai Könyvtárban), de általában kevesebb lehet a panasz, könnyebben jutnak hozzá új terjeszkedéshez a könyvtárak. Prágában a Technikai Könyvtár új épületének alapjait 1960-ban fogják lerakni, Pozsonyban az Egyetemi Könyvtár egymás után kapja meg továbbterjeszkedés céljára a környező épületeket. Ellenben a személyzeti ellátottság még a mi szintén nem túlságosan rózsás könyvtári viszonyainkhoz képest is nagyon szűkös. A prágai Egyetemi Könyvtárnak mindössze 180 alkalmazottja van 40 000 kötet évi gyarapodás és félmillió kötetes kölcsönzőforgalom mellett. Pedig még ez a legjobban ellátott könyvtár itt. A Nemzeti Múzeum Könyvtárának ugyanakkor mindössze 34 alkalmazottja van. Az alacsony létszámból következik a csehszlovákiai tudományos könyvtárak négy legnagyobb nehézsége: a feldolgozatlan könyvtárlományok nagy mérete, a kódex- és régi könyvgyűjtemények munkájának visszafejlődése, a könyvkonzerválás számára meglevő lehetőségek kihasználásának elmaradása és a könyvtártudományi munka nagyon szűkös lehetőségei.

Hogy a *földolgozatlan könyvmennyiség* az egyes nagy könyvtárakban milyen nyomasztó méretű, azt az előbbi felsorolásból láthattuk. Főleg a fölsozlott szerzetesi könyvtárak állományáról és más, állami tulajdonba vett könyvekről van szó. Sajnos a kolostori könyvtárak esetében néhány kivételtől eltekintve nem alkalmazták azt a nagyon szerencsés megoldást, amit a *kastélykönyvtárak* esetében keresztülvittek: eredeti állományukban együtt tartva és lehetőleg eredeti helyükön megtartva helyi könyvtörténeti gyűjtemények alakítása. Csehországban 200 kastélykönyvtár mind-egyikének állományát egységben megtartották, közülük 70-et eredeti helyén, a többi 130-at pedig az említett hetven mellett állították fel, azokban az esetekben ti., amikor az illető kastély különböző célokra való fölhasználása nem tette lehetővé ott könyvmúzeum tartását. Muzeális jellegükön kívül ezek a könyvtárak mint könyvtárak is használhatók vagy a helyszínen, vagy pedig úgy, hogy az innen kért könyveket beszállítják a Nemzeti Múzeum Könyvtárának olvasótermébe. Szlovákia területén sajnos a kastélykönyvtárak nem maradtak meg. Szerzetesi könyvtárak közül viszont cseh területen is csak a néhány legnagyobbat és legszebbet őrizték meg, így Prágában a híres strachovi

² L. erre vonatkozólag: HORÁK, Fr.: *Die wissenschaftlichen Bibliotheken in der Tschechoslowakei*. Zentralbl. f. Bibl. Wesen. 1952. 9—27. 1. KUNZE, Horst: *Eindrücke von einer Bibliotheksreise in die ČSR*. Uo. 1956. 88—92. 1.

könyvtárt, a többi kolostori és egyéb állami tulajdonba vett anyag ömlesztett állapotban áll, s földolgozásukra egyelőre gondolni sem lehet.

Érthető az is, hogy teljesen háttérbe szorul a *kézirattárak és régi könyvgyűjtemények* munkája. Láttuk, hogy náluk a kéziratok tulajdonképpen nem élők, növekvő gyűjtemények. Hiszen kódex, ősnymtatvány, régi bohémika vagy slovakika aránylag kevés kerül elő egy-egy évben, az újkori kéziratok óriási tömege, ami nálunk a kéziratári munka lényegét teszi ki, Csehszlovákiában az ún. irodalmi levéltárakba kerül. A régi kódexállományok már az elmúlt évtizedekben megkapták alapos, nyomtatott katalógusukat, használatuk tehát biztosítva van. Így lehetséges az, hogy a prágai Egyetemi Könyvtár 7000 kódexét és régi állományában levő 3000 ősnymtatványát egyetlen szakember kezeli, mellette csak adminisztratív kisegítő személyzet van. (Hátra van még azonban annak a 2000 ősnymtatványnak a katalógizálása, amely a volt kolostori könyvtárakból került ide mint ún. letéti anyag.)

Hasonló a helyzet a prágai Nemzeti Múzeum Könyvtárában. Itt a kéziratár egyetlen tisztviselője maga a vezető, ugyanígy van a régi könyvek gyűjteményében. Itt még adminisztratív segítség sincs, mert nincs külön olvasóterem, hanem a kódexeket is a könyvtár egyetlen olvasótermében használják.

A pillanatnyi használat szempontjából tehát a helyzet megfelelő, de a jövő szempontjából aggasztó. Hiába van ugyanis egy gyűjtemény bármilyen jól katalogizálva és akár nyomtatott katalógussal is ellátva, mégsem helyezkedhetik a teljes befejezettség statikus állapontjára.³ Még akkor sem, ha lényeges gyarapodása már nincsen. Hiszen a tudományos és könyvtártechnikai szempontok mindig új és új feladatokat állítanak föl (pontosabb meghatározások, possessorkatalógusok, régi, nevezetes gyűjtemények virtuális vagy tényleges rekonstrukciója, illusztrációk, kötések földolgozása stb.). Az új meg új feladatok megoldására pedig ember kell. De a tudományos utánpótlás is megköveteli, hogy egy-egy gyűjtemény ne csak egy szakemberrel rendelkezzen. A legkitűnőbb szakember sem gondolja a rábízott gyűjteményt örökké. Több évtizedes, munkás életben szerzett tapasztalatait pedig csak hosszú közös munka alatt adhatja át utódjának vagy utódjainak.

A megfelelő több szakember hiánya akadályozza meg könyvtáron kívüli, országos feladatok megoldását, így az országos ősnymtatványkatalógus elkészítését. Nem szabad elfelejteni, hogy Csehszlovákiában a néhány legnagyobb könyvtáron kívül nagyon sok ősnymtatvány van más könyvtárakban is, ahol megfelelő munkaerő nem áll rendelkezésre, sőt rengeteg ősnymtatvány és kódex lappang a levéltári állományokban is, amely még soha könyvtári földolgozásban nem részesült. Ez a nemzetközi tudományosságnak is komoly vesztesége. A cseheknek pedig olyan komoly tudományos könyvtári és bibliográfiai tradícióik vannak, hogy azok megérdemelnék a korábbi magas szinten való megtartást, sőt továbbfejlesztést, a csehszlovák könyvtárügy számára pedig sok nemzetközi kapcsolatot biztosítanának.⁴

A létszámhiány okozta harmadik probléma a *könyv- és kéziratkonzerválás* kérdése. A csehszlovákiai tudományos könyvtárak ma egy elsőrangú, modernül berendezett könyvkonzerváló műhellyel rendelkeznek. Ez a műhely az utóbbi években létesült a prágai Egyetemi Könyvtárban Josef VYSKOČIL kitartó szervezőmunkája eredményeként. Főlszerelése mintaszerű, azok a találmányok pedig, amelyekkel a papírt kezelik, a legjobbaknak látszanak az eddigi hasonló eljárások közt (hidrofobizáció, papíröntés stb.).

³ L. TÓTH András: „*Holt*” *kéziratgyűjtemények élete*. Magyar. Könyvszle. 1958. 42—50 l.

⁴ Külön ki kell itt emelnem a pozsonyi Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-szakemberének, Imrich KORVANNAK munkáját, aki egymás után publikálta a pozsonyi Egyetemi Könyvtár, a Városi Könyvtár és a Lyceumi Könyvtár ősnymtatványainak a katalógusát.

Sajnos, ez a kitűnően felszerelt és elsőrangú szakember vezetése alatt álló műhely a gyakorlatban egyelőre még mindig nem jelent semmit a csehszlovákiai kéziratok és régi könyvanyag konzerválása szempontjából, mert a vezetőknek jelenleg mindössze két embere van. Ha mármost tekintetbe vesszük azokat a nagy számokat, amelyeket az előzőekben csak egyes kódex- és ősnymtatványgyűjteményekről láttunk, s arra gondolunk, hogy ezek eddig a legcsekélyebb kezelésem, javításem, konzerválásem nem mentek keresztül (egy-egy súlyosabb eset rendbehozása pedig néha egy ember teljes évi munkáját lefoglalja), akkor megérthetjük azt a pesszimizmust, amellyel a prágai könyvtárak megfelelő gyűjteményeinek vezetői az egész kérdést kezelik. De meg az is bizonyos, hogy éppen a sokat emlegetett létszámbiány folytán ezek a gyűjteményvezetők annyira el vannak halmozva feladatokkal, hogy nem is fordíthatnak kellő figyelmet a könyvkonzerválás és restaurálás problémájára.

A vázolt nehéz helyzet ellenére sem szabad azt hinni, hogy a csehszlovákiai régi könyvgyűjtemények, kéziratárak valami vigasztalanul elhanyagolt állapotban volnának. Éppen az *állományvédelem* szempontjából sokat tanulhatunk tőlük. Mindenekelőtt nagyon szerencsés megoldás a mi könyvtárainkkal ellentétben az összes hasonló csehszlovákiai intézményekben, hogy a kézirat- és könyvgyűjtemények raktárai *nem munkahelyiségek* is egyúttal. Bármilyen vonzó is esztétikailag a teremkönyvtár-szerű berendezés, a munkahelyiségek falain sorakozó szép kötetek, az állomány védelme szempontjából nem megfelelő. Különösen szerencsétlenné teszi ezt a megoldást az a körülmény, hogy az íróasztal mellett dolgozó embernek sokkal magasabb hőfokra van szüksége, mint a papírnak és a bőrkötéseknek, amelyeknek a legnagyobb ellensége a száraz meleg. Központi fűtés mellett nem lehet fűntartani azt a páraszázalékot, amire a könyveknek szükségük lenne, ha a helyiségben 20 fokos hőmérséklet van, nem is beszélve arról, hogy milyen meleg és száraz a levegő a szoba magasabb légterében, ahol szintén könyveket tárolunk. Viszont a fűtés alacsony hőfokon tartásával (13–14 fok) minden párologtató berendezés nélkül is el lehet érni a szükséges páraszázalékot. Külön raktár esetén a túlságosan erős világosság és napfény elleni védekezés is megoldható.

Nagyon megszívlelni való az *anyagkímélésnek* Csehszlovákiában alkalmazott elve is. Mindenekelőtt következetesen keresztülviszik, hogy *kiállításra eredeti kéziratot vagy unikum könyvet nem adnak*, legfőljebb csak egészen kivételesen és rövid időre. Múzeumokban, kiállításokon költséget nem kímélve remekszép facsimileket vagy egyszerű fényképmásolatokat állítanak ki, szemben a Magyarországon követett gyakorlattal, ahol a kéziratok és könyvek legnagyobb veszélyeztetését éppen a kiállítások, látogatók számára való bemutatások és a kiadói- és filmcélokra való örökös fényképezések okozzák. Mindez Csehszlovákiában elképzelhetetlen lenne. A prágai Egyetemi Könyvtárban van ugyan állandó kiállítási terem, ahol a legértékesebb darabok erős fémtárlókban láthatók, de a páncélszobaszerűen védett helyiségben csak a bemutatás idejére gyűjtik meg a neonvilágítást.

Az anyagkímélés másik fontos módszere az, amit a prágai Nemzeti Múzeum Könyvtárában és az Akadémia Cseh Irodalmi Intézetének Filológiai Dokumentációs Kabinetjében alkalmaznak: *unikum példányt nem kap kézbe az olvasó, hanem fényképmásolatot* (tehát nemcsak mikrofilmet), a fényképeket pedig vagy könyvként bekötik, vagy dobozokban tárolják. Az előbbi biztosabb, az utóbbi olcsóbb és a használatnak kényelmesebb megoldás. A fényképmásolatot azután korlátlanul lehet használni, ki is kölcsönzik. Az anyagot is jobban védi, a kutatónak is jobb megoldás bármilyen konzerválásnál. Hiszen magára az eredeti példányra csak egészen kivételes esetben van szükség (vízjel-kutatás stb.).

A személyzetihiány negyedik hátrányos következményeként említettük a *könyvtári tudományos munka* szűk körre szorulását. Pedig szép kezdeményezések történtek.

Így a prágai Akadémiai Könyvtár számára statútuma írja elő egy külön tudományos osztály fölállítását a könyvtörténet, könyvtártechnika, bibliográfia művelése céljából. Sajnos, a szép programból kevés valósulhatott meg, hiszen az osztály az igazgató személyes vezetése alatt mindössze két főből áll, s minden idejét lefoglalja a régi cseh és szlovák nyelvű könyvek mintaszerű tudományos bibliográfiájának készítése (*Knihopis československých tisků od doby nejstarší až do konce 18 století*. Első szerkesztője TOBOLKA volt, most Fr. HORÁK).

Elvben nagyon előnyösen lenne megoldva a tudományos munka lehetősége a Nemzeti Múzeum Könyvtárában. Itt a könyvtárosoknak ugyanúgy, mint a múzeum többi osztálya tisztviselőinek a munkaidőnek csak egyharmadában kellene adminisztratív munkát végezniük, egyharmad időben kiállítások rendezése, előadások tartása és egyharmad időben tudományos munka a feladatuk, kinek-kinek a maga szakja szerint. A katasztrofális munkaerőhiány miatt (említettük már, hogy mindössze 34-en vannak) a valóságban csak a kéziratár és régi könyvgyűjtemény vezetőinek van meg erre a lehetősége, másnak alig.

A referensi intézmény, ami különböző tudománysszakok jó szakembereinek alkalmazását és számukra a tudományos munka és önképzés lehetőségét kívánja meg, visszafejlődőben van. Csak a prágai Akadémiai Könyvtárban van meg, ott is csak minimális idő jut erre. Az Egyetemi Könyvtárban a referensi intézmény megszűnt. Pedig egy tudományos nagykönyvtárban nagyon sok munkaterület teszi kívánatosszá a beszerzéstől a felvilágosító-szolgálatig különböző szaktudósok munkáját. Az az irányzat, amely a könyvtárakban kizárólag könyvtárszakosok alkalmazását kívánja, előbb-utóbb nehézségekre fog vezetni. Ugyanúgy, mint a kutatóidő hiánya és a tudományos intézetekhez képest gyöngébb könyvtárosi fizetések. Egyre inkább fenyeget az a veszedelem, hogy a tehetségesebb fiatalok, nemcsak az egyes szaktudományokat végzetek, hanem a könyvtárszakosok is boldogulásukat nem a könyvtárakban, hanem a nagyszámú és igen nagy létszámmal dolgozó tudományos intézetekben keresik, a könyvtárak számára pedig a gyöngébb képességűek maradnak.

A folyóiratok tekintetében különösen sajnálni lehet, hogy nem közölnek idegen nyelvű kivonatokat, s így az ő folyóirataikban megjelent, gyakran minket a legközelebről érintő cikkek tartalma a nyelvi nehézség miatt számunkra ismeretlen marad. Magyar—csehszlovák viszonylatban ez a *nyelvprobléma* egyre erősebben kiütözközik. Témáink és problémáink sokszorosan hasonlóak, sőt azonosak. Főleg magyar—szlovák vonatkozásban van ez így, ahol a közös múlt következtében legtöbbször pontosan ugyanazok kutatásaink tárgyai a nyomdászattörténet, könyvtörténet, könyvtártörténet egész területén, és mégis alig veszünk tudomást egymás eredményeiről, pedig a hajlam, a szándék, az együttműködés akarata kölcsönösen megvan. Ezen a téren a magunk részéről is föltétlenül segítenünk kellene: könyvtártudományi dokumentáció, fordítások egymás nyelvén megjelent cikkekről, sőt egész cikkek átvétele, összefoglaló ismertetések, több nyelvű kiadványok, részletes idegen kivonatokat és nyelvtanulást lennének a segítség módjai. Minél több könyvtárosnak kellene megtanulnia nálunk a szlovák nyelvet, amivel egyúttal az egész cseh tudomány is nyitva állna számunkra.⁵

CSAPODI CSABA

⁵ A fenti tanulmány elsősorban egy kéthetes csehszlovákiai tanulmányút helyszíni tapasztalatain nyugszik, amelyet a Csehszlovák Tudományos Akadémia vendégeként tehettem meg. Egész utamon páratlan előzékenységgel, szíves barátsággal és együttműködési készséggel találkoztam az intézmények vezetői és a könyvtáros kartársak részéről. Különösen köszönettel tartozom a prágai Akadémiai Könyvtár igazgatójának, František HORÁKnak és prágai és pozsonyi kalauzaimnak, SVOBODA és ČAPLOVIČ kartársaknak.

Még egyszer a mezőgazdasági bibliográfiáról. A régóta várt mű¹ a magyar és magyar vonatkozású mezőgazdasági szakkönyveket tartalmazza. A bibliográfia utolsó címléírása a 3779. sorszámot viseli, s ha hozzászámítjuk az előző kötetek kb. ugyanakkora anyagát, megállapíthatjuk, hogy a mennyiség tekintetében nincs okunk szégyenkezésre. (Pl. a svédek hasonló jellegű kiadványa mintegy 5000 címléírást tartalmaz 1850-ig, a folyóiratcikkekkel együtt.)

A kötet 1867-tel zárja le anyagát, hogy miért éppen ezzel az évvel, nem tudjuk. Lehet, hogy a kiegyezés egy politikai korszak határát jelenti — előlött itt most nem kívánunk vitázni —, de könyvészeti, mezőgazdasági vagy irodalomtörténeti határt semmiképpen sem. A mezőgazdasági szakirodalom a hatvanas évek elején terebélyesedik ki, s fejlődésében a kiegyezés éve nem hoz olyan feltűnő változást, amely indokolná az előtte, ill. utána megjelent nyomdatermékek szétválasztását. Sokkal szerencsésebbnek tartottuk volna az 1848-as határt. A politikai szempont mellett vegyük sorra érveinket.

Mindenekelőtt: 1848 *szerkezeti változás* határa lehetne.

Eddig — hasonlóan az első két kötethez — egyedül a kronologikus rendet érezzük helyénvalónak, szakmutatóval. A szakirodalmi termékek ez idő tájt észrevehető gyűrűlése, megcsappanása is állításunk mellett szól. Az 1848 után megjelent könyvek helyett pedig az 1848 előtti folyóiratok cikkei kíváncsoznak a kötetbe. A javasolt határ előnye itt is kidomborodik: egyetlen hazai szakfolyóirat elvágására sem kényszerültek volna az összeállítók. (Ilyen alkalom később nemigen kínálkozik.) A címléírások eltérése a szabványtól 1848-ig elfogadható, utána már aligha. Végül kisebb korszak markolása kevés fáradsággal lehetővé tett volna néhány, a kötet használhatóságát nagyban növelő összeállítást — pl. az előző kötetekből jól ismert biográfiáit —, amely nemcsak a kutató számára jelent nagy segítséget, hanem a kötetben fellelhető hibák kiküszöbölését, hiányosságok pótlását is lehetővé tette volna.

A cím eltér az előző kötetekétől. Vajon indokolt-e a harmadik kötet címének megváltoztatása, pontosabban: a gazdasági szó felcserélése „mezőgazdaságra”? A kötet csupán annyiban különbözik az előzőktől, hogy anyaga szakcsoportokra oszlik, tartalmában azonban nincs semmi különbség vagy változás. A gyűjtés ugyanazon a tartalmi vonalon fut tovább mint az előzők, s a szerkesztők nagyobb szűrés vagy lényegesebb tartalmi változtatás nélkül vették át a már évekkel ezelőtt összegyűjtött anyagot. A régi cím megfelelt tehát a tartalomnak. Az új cím, *A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete* azonban már kevésbé. S ha már a szerkesztő ez utolsó kötet címének megváltoztatására határozta el magát, e döntését mélyrehatóbb gyűjtőkori szűkítésnek, erősebb rostálásnak kellett volna követnie. Pénzügy, vámügy, ipar, kereskedelem, bányászat(?), háztartás (értsd: szakácskönyvek, házi orvosi tanácsadók), földrajz, történelem — mind olyan határterületek, ahol alapos válogatás után szűrhetjük csak ki azokat a műveket, amelyek valóban érintik a mezőgazdaság témakörét.

De ajánlatos lett volna sűrűbb szitát alkalmazni a szakterülethez tartozó fejezetekben is. Pl. a *Lótenyésztés* fejezetben a 2690. sz. tétel: *Tábori utasítás gyalogság, lovasság és tüzérség számára* bár van benne szó lovakról, mégsem nevezhető állattenyésztési tárgyú vagy szemléletű műnek. A *Mezőgazdasági kémia* fejezetében SZENNERT Ker. János: *Elemi vegytan kezdő orvosok és gyógyszerészek számára* sem tartalmában, sem hasznosításának céljában nem tartozik a bibliográfia témakörébe. E fejezetben felsorolt 17 mű közül mindössze az 1729., 1731—1737. sz. tételek tartoznak valóban ide.

A *Szaktanítás* c. fejezetből kimaradhattak volna: 1421., 1424., 1431., 1432., 1434., 1445. Ezzel szemben hiába kerestük a mosonmagyaróvári tanintézet néhány

¹ A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete (1831—1867). A magyar gazdasági szakirodalom könyvészetének 3. kötete. Szerk.: S. SZABÓ Ferenc. Bp. 1956, Mezőgazdasági Múzeum.

kiadványát. Ezek közül hasznos szolgálatot tehetett volna — éppen a bibliográfia összeállításában — a tanintézet tanársegédjének, HITSCHMANN Hugónak az összeállítása: *Verzeichniss der Lehrer und Studierenden der erzherzoglichen landwirtschaftlichen Bildungsanstalt und der k. k. höheren landwirtschaftlichen Lehnanstalt zu Ungarisch-Altenburg 1818—1848 und 1850—1864.* Ung. Altenburg, 1865. Sem e fejezetben, sem az *Ütleírások* fejezetében nem találtuk: *Excursion in die Gegend von Pápa und in den Bakonyer Wald.* Pressburg, 1855. — A tanintézeti könyvtár katalógusai közül a *Könyvészet* fejezet csak az 1859. évit ismeri, az első kettőt — az 1848-i és 1853-i kiadást — nem. Ugyancsak hiányos volt a magyaróvári tanárok — főként a németek — irodalmi munkásságának adatgyűjtése. Kimaradtak például a következők: PABST Henrik: *Lehrbuch der Landwirthschaft.* 4 kötet, 1854; *Anleitung zur Rindviehzucht.* 1851; *Die landwirthschaftliche Taxationslehre.* MASCH Antal: *Die landwirthschaftliche Gesteinkunde.* 1859. MOSER Ignaz: *Ueber die Zusammensetzung der Asche von Kartoffelknollen.* 1835; *Leitfaden zur qualitativen und quantitativen agriculturchemischen Analyse.* 1855. HABERLANDT Frigyes: *Compendium für den arithmetischen Unterricht mit besonderer Anwendung auf die Verhältnisse der Land- und Forstwirthschaft.* 1858. HECKE Wenzel: *Die Forstwirtschaftslehre für Landwirthe.* 1858. REITLECHNER Károly: *Lehrbuch der landwirthschaftlichen Maschinen.*

Eredménytelenül kerestük a bibliográfiában a Magyar Gazdasági Egyesület és a pályafuttatási társaság „gyepkönyveit”, amelyek szerkesztői között DÖBRENTÉI Gábor neve is szerepel.

A szakbesorolás nem mindenütt egészen megfelelő. A 2068. sz. *A gyorsbizlatásban tett legújabb tapasztalatok* című művet például az állattenyésztési könyvek csoportjába kellett volna inkább sorolni, nem pedig az üzemszervezésibe. TSÖTÖNYI Márton: *A mezei gazdaság minden ágai* (2070) az általános mezőgazdasági csoportban találja meg jobban a helyét az üzemszervezési helyett. *Polgári építészet* (2098.) szintén az üzemszervezési csoportban található meg, holott van külön *Mezőgazdasági épületek és gépek (XXXIX)* című fejezet is. Itt van például két öntözési tárgyú mű: MITSKY Imre: *A Sárrétség öntözése és csatornánk hajózási hasznosítása iránti nézetek* (2240.) és az 1958-as tétel: RASOR: *Bewässerungsvorschläge für das dürre Nothstandsgebiet im ungarischen Tieflande.* A két könyv más és más csoportban található meg, mégpedig az előbbi — éppen az, amelyik hajózásról is szól — a szántóföldi művelés könyvei között, a másik pedig, az aszályos Alföldünk öntözését tárgyaló mű pedig a *Vízépítés* című tárgykörben. BERGER János: *Mezei gazdaság kézikönyvének* első kiadása a *Mezőgazdaság általában* szakban szerepel, a teljesen azonos második kiadás viszont az *Üzemtanban* található.

Egy fontos kérdés: több olyan munkát is felsorol a bibliográfia, amelyek ugyan mezőgazdasági tárgyúak, — még sincs közük a magyar szakirodalomhoz. Általában hiba, hogy nem lehet megállapítani, hogy bibliográfiánk esetében hol a *hungarikák* határa. Az előző feladatra lett volna eloszlatni a kétségeket.

A címléírásokat az anyaggyűjtők betűhűen, rövidítés nélkül adták vissza. Az esetek jelentős részében a szerző nevének kiegészítésére törekedtek. Kár, hogy ez az igyekezet nem következtes: azonos szerző valamennyi kiadványának címléírása megérdemelte volna a kiegészítéssel járó csekély fáradságot, — ha már egyszer a teljes nevet sikerült megállapítani. Hasznos és szükséges kiegészítések mellett azonban szokatlanul hat a nemesi előnevek, címek, rangok stb. kiegészítése, — és kétszeresen szokatlan és groteszk a 2704. sz. tétel címléírása: [AMBRÓZY LAJOS [BÁRÓ] IFJ.]

Az anyaggyűjtés a művek kézbevétele útján történt. A lelőhely feltüntetése is nagy segítséget jelent — még akkor is, ha a könyvek egy részét azóta más könyvtár őrzi.

A gyűjtésben a kézbevétel elmaradása néhol téves útra vezette az összeállítót: a KACSKOVICS Lajos szerkesztette *Gazdasági Tudósítások* egyik évfolyama (miért éppen

az 1840-i?) könyvként szerepel (3705.). A kiegészítésben szereplő PLOETZ Adolf: *Homok-kötés* (3721.) bizonyára azonos ÉRKÖVY Adolf: *Homok-kötésével* (2225/6.), amely PETRIK-re hivatkozva került a bibliográfiába. PETRIK nem nevezi meg a lelőhelyet, s az utánnyomozás így lehetetlen, de nagyon valószínű, hogy egyazon műről van szó. PETRIK — amint a mutató utalásából kiderül — tudott az 1847-ben történt névváltozásról, s az 1846-ban PLOETZ néven megjelent munkát az 1847-ben felvett ÉRKÖVY néven — félrevezető módon — szerepelteti.

A bibliográfia átlapozása közben néhány ismerős művel találkoztunk. Így a *Magyar mezei és házi gazdaságnak kalendárioma* (3641.) — PLESSING József munkája, és igen valószínű, hogy az 1795-i kiadási év sajtóhiba (helyesen: 1796), s ebben az esetben azonos az 1. kötet 1299. tételével.

A *Huszonöt esztendőre szegődött...* (3700.) szerzője SZEITZ Léo is már szerepel az 1. kötetben (1339.). A 3691. alatti *Magyar fűvész könyve*ben (3691.) DIÓSZEGI Sámuel és FAZEKAS Mihály híres munkáját véljük felfedezni, s így már ismerős a második kötetből (1849.). (A terjedelemtől megjelölt 428 lap tévedés: helyesen 608 lap.) A *hasznos tanítással* (3718.) már találkoztunk az első kötetben (1429.).

Az 1791. sz. alatt névtelenül szereplő *Értekezés a vándor sáskáról* szerzője SADLER József.

A kétszeresen felvett művekért azonban nem az összeállítókat hibáztatjuk, hanem az 1. kötetet, amely igen használható biográfiával kombinált mutatóval rendelkezik, de nem akar tudni a névtelenül megjelent és fel nem derített szerzőjű munkákról. A második kötet már kiküszöböli e hiányosságot és a szerző nélküli munkákról külön mutatót készít. Mindkét kötet mostohán bánik azonban azokkal a névtelenül megjelent munkákkal, amelyek szerzőit sikerült felderíteni. Azaz: nem is egészen mostohán, mert a szerzőnél szerepelteti, de éppen így vész kárba az agnoszkálással járó fáradság, mert a kutató a felderítésnek nem sok hasznát veszi, hiszen a szerző nélküli művek mutatójában nem találja, — a szerzőjét viszont nem ismeri, itt tehát nem is keresheti.

Sajnos a 3. kötet is ugyanebben a hibában szenved. Nem találtuk a mutatóban a *Két kérdés a magyar lótenyésztés tárgyában* (2667.); *Gazdasági szótár* (1970.); továbbá a *Tájékoztató a Magyar Gazdasági Egyesület stb.* (2210.) c. műveket a címszó alatt, csak a felderített szerző nevének, ORCZY Lőrincenél, illetve MORÓCZA Dánielnél. A harmadik példánkban említett művet sem itt, sem ott nem találtuk.

Általában megnehezíti a mutató használatát az utalások hiánya. A már említett PLOETZ = ÉRKÖVY-n kívül néhány kirívóbb példa: a bibliográfiai részben találkoztunk WITTMANN Antal nevével, a mutatóban azonban csak WITTMANN A.-t találtunk, továbbá WITTMANN-DENGLÁZ A. W.-t. Vajon honnan tudja meg a kutató, hogy egyazon szerzőről van szó? S hogyan találja meg WITTMANN-t? S a külföldi, ha STANCICS nevével találkozunk, hasztalan kutatja a mutatót, mert ott csak TÁNCICSOT talál. Ebben a korban gyakori a szerzők nevének pontatlan, következtetlen használata. A kutatás érdekében azonban a különböző névalakokat közös nevezőre kell hozni, illetve utalók alkalmazásával összekötni.

Egy kérdés: mi a bibliográfiába felvett művek terjedelmének alsó határa? 4 levél, azaz 8 lap? Talán, — de nem tudjuk bizonyosan. Az előszóban nem ártott volna megemlíteni.

Végül néhány apróbb észrevétel: A naptárakról nem mindig tudni, meddig éltek, mert néhol csak indulásuk éve van feltüntetve, s csak az egyes kötetek — évfolyamok — terjedelmének felsorolásából lehet hozzávetőlegesen következtetni élettartamukra. A szakozó könyvtárosok szemét e pongyola ETO szám bizonyára zavarja: 663/4. — A mutatóban a cz miért előzi meg a cs-t?

Az *Előszóban* foglaltakkal kapcsolatban volna néhány megjegyzésünk.

Igen vitatható a bibliográfia szerkesztőinek az álláspontja a kronológia kérdéséről. Az előszó jelzi, hogy a következő kötetekben már teljesen mellőzni akarják az időrendi sorrendet. Lehet, hogy ez az álláspont könyvészeti szempontból indokolt, agrártörténeti szempontból azonban semmiképpen sem helyes. Egy ilyen átfogó, retrospektív bibliográfia fontos segédeszköz lehet az agrártörténeti kutatás számára. Ezt a szerepet azonban igen megnehezítené, ha az egyes időszakok irodalmi termése nem ütközne ki szemléltetően, azaz csak hosszabb keresés, ide-oda forgatás után lehetne belőle kihámozni az egyes évek aktuálissá vált kérdéseinek irodalmi tükrözéseit. Az agrártörténet számára nem mindegy, hogy melyik kérdésről melyik évben írtak és mikor mennyit. A kronológiai összeállítás tehát nélkülözhetetlen kellék az agrártörténész szempontjából. Ezt sem szabad figyelmen kívül hagyni.

Az előszó a hiányosságokat, hibákat — ha sommásan is —, de elismeri, mi mégis kénytelenek voltunk észrevételeinket megtenni. Nemcsak az Országos Könyvtárügyi Tanács bibliográfiai szakbizottsága felhívásának engedve, hanem azért is, mert véleményünk szerint ajánlatos lett volna a kiadással fél évet várni — a *lektori véleményre*. A közreműködők valamennyien kiváló szakemberek, mégsem nélkülözhetik a lektor véleményét.

Valamiben azonban mégis egyet kell értenünk az előszóval : igen nagy szolgálatot tesz e bibliográfia a tudománynak. Reméljük az ígért folytatás nem késik soká, s nemcsak elkerüli, hanem helyesbíti is elődei hibáit, pótolja hiányosságait.

De a tanulságot le kell vonnunk belőle : bármennyire kiváló szakember valaki a saját területén, idegen vizeken aligha tud hibátlant alkotni, éppen az alapvetően szükséges speciális szakismeretek és megfelelő szemlélet hiányában. Erre bizonyítékul szolgálhat az a különbség is, amely a *Kiegészítés* c. rész és a könyv eredeti anyagának az összeállításában szembetűnik. A kiegészítő részen már megérzik, hogy a munkatársakat mezőgazdasági szemlélet vezette.

TORDAYNÉ PÁTER ERZSÉBET—WALLESHAUSEN GYULA

H I R E K

Nemzetközi Dokumentációs Központ (International Documentation Centre) létesült Stockholmban, 1957 tavaszán, a nemzetek közötti együttműködés szolgálatában. A Központ mikrokártyák és átlátszó mikrolapok terjesztését tűzte ki céljául, intézmények és magánszemélyek számára egyaránt hozzáférhetővé téve ritka, értékes, nehezen megszerezhető könyvek, kéziratok, hírlapok másolatait.

A tervek szerint a Központ gyűjti és katalogizálja mindazoknak a fontosabb kiadványoknak címléírásait, amelyeknek mikrokártyára vagy mikrolapra való felvétele bárhol is megtörtént. Gyűjteményében máris 30 000 mikromásolat van.

A mikrolap 9×12 cm méretű áttetsző film lap, amely a szabad szemmel olvasható címléírás alatt 14—18-szoros kicsinyítésben 8—100 lap felvételére alkalmas. Ennek az áttetsző lapnak előnye az átlátszatlan mikrokártyával szemben (ami nem más, mint a filmről készült szabályos fénykép), — hogy könnyen és tetszés szerinti példányszámban lehet róla másolatokat készíteni. Az átlátszó filmhez olvasókészüléket is könnyebb szerkeszteni, mint az átlátszatlan mikrokártyához. 75 dolláros leolvasókészülék mellett zseb-leolvasó is kapható már 6,90 dollárért.

Az új nemzetközi dokumentációs szervezet lehetővé teszi, hogy a könyvtárak — legalább másolatban — olcsón megszerezhessék és a kutatók rendelkezésére bocsáthassák a számukra értékes anyagot. A gyűjteményben szereplő néhány érdekesebb cím: *Monumenta Germaniae Historica*, LINNÉ valamennyi nyomtatásban megjelent műve, az 1620—1650 között megjelent holland újságok gyűjteménye, *Paléographie Musicale* 1—12 kötete, a francia klasszikusok első kiadásainak teljes gyűjteménye stb.

A mikrofelvételeket készítő könyvtárakkal együttműködve szerkeszti a Központ periodikusan közzétett katalógusát. A ha-

vonta megjelenő katalógus címe *Micro Library*, az ide felvett művek mikromásolatai megrendelhetők. SMA

Érdekes könyvtártechnikai újdonságról ad hírt a *Nachrichten für Dokumentation*.¹ Ulrich WELP olyan egyszerű fotomásoló készüléket szerkesztett, melyet nem szakember is könnyen kezelhet. A „Microbox” készülék egy másolódoboz és egy kis mikrofilmfelvevő gép kombinációjával 22×33 cm maximális méretű eredetiktől 1 : 10 kicsinyítésű mikrofilmet készít. A készülékkel 30 m-es mikrofilmtekerés is készíthető. Elsősorban azonban 1—6 kockából (24×36 mm) álló mikrofilmsíkok készítésére van tervezve. A felvétel után a filmkocka vagy a filmsík egy kazettába csúszik, s a gépből minden filmvesztéség nélkül kivágható, és teljes világosságnál a kidolgozásra szolgáló 3 literes előhívógépbe helyezhető. Ebben a filmsík egyoldatos előhívó-rögzítőben 5 perc alatt előhívható, és a mosás (1 perc) és szárítás (2—3 perc) ugyancsak a készülékben történik. A mikrofilmsík így a felvétel után sötétkamra nélkül 10 percen belül elkészül. A készülék a mikrofilmfelvevő leemelése után reflexmásoló eljárással eredeti méretű gyorsmásolatok készítésére is alkalmas. (A gyorsmásolatok előhívása az erre a célra használatos speciális előhívógéppel történhet.) A Microbox megfelelő adapterrel percekben belül olvasókészülékké alakítható át, melyen 35 mm-es mikrofilmsíkok, mikrofilmtekerések, sőt mikrofilmlemez is olvashatók. A készülék különösen kisebb könyvtárak, kutatóintézetek vagy akár egyes kutatók komoly érdeklődésére tarthat számot.

B. B.

¹ WOLF, Dietrich: *Das Microbox-Verfahren — ein neuer Weg des Mikrofilms*. Nachr. Dok. 1958. 1. 45—47. 1.

Modern könyvillusztrátorok. A Szabó Ervin Könyvtár művészettörténeti kiállításait jelentős, követendő kezdeményezésnek érezzük. A nagy gonddal és szakértelemmel összeállított tárlók eddig elsősorban a XX. század festészetének és grafikájának jellegzetes irányzatait, kiemelkedő alkotásait ismertették. A kiállítások sok érdeklődőt vonzottak. A vendégkönyv adatai szerint a *Francia festészet* címűt több mint tizenegyezren nézték végig.

Legutóbb *Modern könyvillusztrátorok* címmel a közelmúlt s napjaink könyvművészetéből láthattunk válogatást. Az anyag áttekinthetőségét nagyban segítette, hogy nemzetek szerint csoportosítva került a látogatók elé, s az egyes nemzeteken belül a tagolás nem az idő, hanem a kiadványtípusok rendjét követte.

A huszonhat tárló sorából anyaguk bőségével, elrendezésük mértéktartó izlésével a franciákat és a magyarokat kell kiemelnünk. A magyar sorozat szemléletesen bizonyítja, milyen felfelé ívelő fejlődést mutat könyvillusztrátoraink nem eléggé becsült és méltányolt munkája, különösen a két világháború közti s az azt megelőző időszakéval összevetve. A francia anyagból elsősorban a karikatúristák tűnnek szembe. DUBOUT és EFFEL műveinek a rendezők külön tárlót biztosítottak, ezzel is jelezve a karikatúra egyre jelentősebb szerepét a modern könyvillusztráció történetében. Külön, eredetiségében megragadó színfoltként hatnak COTEAU rajzai.

Szerencsésnek mondhatók a német, angol, olasz tárlók is, noha anyaguk nem oly jelentős, mint az előzőké.

A kiállítók már eddig is szép sikert aratott munkáját jelentősen fokozná, ha több teret tudnának anyaguk számára biztosítani.

Lehetőséget találhatnának a rendezők akkor azoknak a véleményünk szerint jelenleg sajnálatosan elmaradt ismertető, rövid feliratoknak és szövegeknek az elhelyezésére is, amelyekre — noha „az anyag önmagáért beszél” — mégis szükség van.

P. LAKATOS ÉVA

Beszámoló lengyel—magyar bibliográfiái kapcsolatokról. Az Országos Széchényi Könyvtár újjáalakult Szakszervezeti Bizottsága rendezésében a Szakszervezet új klubhelyiségében 1958. április 17-én délután könyvtári szakmai értekezlet volt, amelyen KOZOCSA Sándor számolt be az év januárjában tett 2 hetes lengyelországi útjáról. Elmondotta, hogy őt és RADÓ Györgyöt a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalomkutató Intézete fölkererte a

lengyel irodalommagyarországi visszhangja könyvészetének összeállítására. Az elkészült munkát mostani útja alkalmával adta át és ismertette Varsóban az Intézet munkatársai előtt. Az intézmény igazgatójától ajándékuul kapta új kiadványukat, az általános MICKIEWICZ-bibliográfiát, amely már az Országos Széchényi Könyvtár által nemrég kiadott magyar MICKIEWICZ-bibliográfia adatait is felhasználja.

Az előadó ezután naplószerűen ismertette az utazás egyes napjait, beszámolt Varsó és Krakkó érdekes látnivalóiról. Szavait könyvek, fényképek bemutatásával illusztrálta.

TERBE LAJOS

Kner Imre emlék-est. Május 22-én este 7 óra 30-kor a Kossuth Klubban a TIT rendezésében Kner Imre ünnepi estet rendeztek. A KNER-féle finom nyomdászjeggyel ékes meghívó (az egykori KNER-nyomda utódának munkája) gazdag, sőt túlgazdag műsort ígért, — igen sok értékes szám elmaradt: többek közt az érdekesnek ígérkező KNER Imre levelezésnek ismertetése is.

A bevezetőt a Kiadói Főigazgatóság vezetője, KÖPECZI Béla mondotta. Kiemelte, hogy KNER Imre könyvművészete egyformán törekedett a társadalmi és kulturális szükségletek kielégítésére. Bebizonyították a KNER-kiadványok, hogy kell és lehet olcsón művészi színvonalon álló könyveket készíteni. SZIJ Rezső tudományos kutató *Kner Imre és a magyar könyvművészet* c. előadásában hosszasan méltatta kiváló könyvművészünkét. Élete körvonala után műhelyébe is bepillantást nyújtott: KNER Imre és baráti munkatársa, KOZMA Lajos a magyar múlt és népművészetünk kincsei között találták meg az új magyar könyvművészet „anyagát”.

FÜLEP Lajos művészettörténész professzor, KNERnek egyik leghívebb barátja, az 1944-ben hozzáintézett KNER-levelekből gazdagon idézte azokat a részeket, melyek, a fasizmus üldöztetése közepette és ellenére megrendítő erővel bizonyították KNERnek megingathatatlan magyar voltát.

KÜRTHY Éva énekművész KÓSA György zongoraművész kíséretében BARTÓK és KODÁLY Magyar népdalgyűjtésének azokat a darabjait adta elő, amelyeket KNER Imre annyira kedvelt.

A műsort alkalmi KNER-kiállítás illusztrálta: a kis gyűjtemény tárgyi és írásos emlékekkel szemléltette a nyomdász és könyvművész életét, munkásságát, könyvterveit és kiadványainak legszebbjeit.

(—)

S Z E M L E

O. W. Fuhrmann : Über die Auflagenhöhe der ersten Drucke. Nebst Bemerkungen über den Verlauf der Erfindung Gutenbergs. Mainz (1954). 51 l. (Kleiner Druck der Gutenberg-Gesellschaft).

E könyvecske szerzője asszisztens a new-yorki Columbia-egyetem könyvtárának ritkaságtárában. A legrégebbi könyvek között él, s nemcsak tanulmányai, hanem családi hagyományai folytán is ért a technikájukhoz. Apja Németországban nyomdász volt.

GUTENBERGRŐL igen kevés a biztos adatunk. Személyéről egy-két szűkszavú oklevél, találmányáról néhány kortársa párszavas megjegyzése szól. De egyetlen nyomtatványa sem tüntette fel a nevét. Ezért a sok feltevés, találgatás a róla írt könyvekben. A különféle hipotézisekből a köztudatban mégis határozott kép alakult ki róla. S most ez a new-yorki német segédkönyvtáros a több száz éves feltevéseket új ötletekkel akarja halomra dönteni. Dokumentumszerű bizonyítékai nincsenek, de amit mond, megérdemli a mérlegelést.

Megmagyarázza, hogy GUTENBERG feltételezett legrégebbi kiadványai, a *Donatusok*, miért jelentek meg oly gyakran s oly különféle alakban. Hártára vannak nyomtatva, s ezt az anyagot csak nyílt piacon lehetett vásárolni, mégpedig nem szabványos, hanem igen különféle nagyságú alakban. Íveit a drágaságuk miatt bajos lett volna egyforma mértékre körülvágni. A szedésnek tehát alkalmazkodnia kellett a rendelkezésre álló hártya alakjához. A számos példányt sokszorosítani kívánó GUTENBERG vásárolt, amit kapott, osztályozott, csoportosított, s nagyjában egyező nagyságú ívekre nyomta *Donatusát*. Mivel azonban ez a tankönyv igen kelendő volt, s a kb. azonos nagyságú hárták csekély száma miatt csak aránylag kevés példányt tudott kibocsátani, a kiadásokat gyakran megismételte, mégpedig mindig a rendelkezésre álló hárták esetenkénti formátumához mért új szedésben. Ezért van annyi *Donatus*-kiadás. Terjedelmük változik 24 és 32 lap között. A betűtípus mindegyikben ugyanaz, de a laponkénti sorszám minden kiadásban más.

A *Donatusok*hoz — állítja FUHRMANN — GUTENBERG már Strassburgban legalább 6 alkalmazottat állított munkába: szedőt, aki az akkor a sorkimérések követelte rövidítések és ligatúrák bonyolult válogatása miatt naponta csupán egy oldallal készülhetett el, nyomtatót, az íveket nedvesítő, majd nyomás után szárításra kifüggesztő segédet, festékfőzőt, festékkeverőt és a kinyomtatott íveket fűző levélösszehajtogatót.

A legmeglepőbb új feltevés, hogy GUTENBERG első mainzi kiadványa a két színben pompázó *Konstanzi Miskönyv*. Ennek előkészítésére vette fel 1448-ban a GELTHUS-féle 150 forintnyi kölcsönt. A nyomdászattörténetben ez a missale mindeddig mint legalább egy évtizeddel későbbi svájci nyomtatvány szerepelt. FUHRMANN azonban arra utal, hogy Konstanz a mainzi érseki egyházmegyéhez tartozott, s a megrendelés csak ettől származhatott, a nyomtatás ideje pedig kellett hogy megelőzze a Nicolaus de Cusa pápai legátus javaslatára elrendelt miskönyvrevíziót, mely 30 évig, az 1450-es

évek elejétől mintegy 1480-ig tartott. Amíg a revízió folyt, miscskönyv nem jelenhetett meg.

A missale után az ismert aprónyomatványokra s 1454-től fogva a 42-soros *Bibliára* került sor. 1286 lapját eleinte a mőhely két meglevő sajtója egyikén, majd mindkettőn, végül új nyomdaprés beállítása után három sajtón nyomtatták. FUHRMANN elfogadja elődei számítását, hogy 150 papír- és 25 hártypéldányban jelent meg. Ez 61 250 ívet és 1531 munkanapot igénylő 245 000 nyomást kívánt. A hártypéldányok mindegyike 175 borjú életébe került; a 25 pergamenpéldány együtt 4375 borjút, hatalmas csordát emésztett meg.

Az első impresszumos nyomtatvány, a piros és kék metszett iniciálékkal díszített *Psalterium Moguntinum* 1457-ben FUST és SCHÖFFER, de nem GUTENBERG nevét tünteti fel. FUHRMANN szerint mégis GUTENBERG indította útnak. IRVINE MASSON 1954-ben megállapította, hogy a nyomtatás a hatodik quinternio után megszakadt. Ez az első szakasz volna GUTENBERG munkája. FUST ehhez adta a második 800 forintos kölcsönt. SCHÖFFER, aki 1451-ben még Párizsban mint kalligrafus és rubrikátor élt, nem értett a féntechnikához, s nem lehetett az acélbélyegzők és rézmatricák alkotója. Ezek szakértő művésztől származnak, ez pedig abban az időben más nem lehetett, mint GUTENBERG.

S ha valóban GUTENBERG kezdeményezte a *Psalteriumot*, kapcsolatba kell őt hozni a 24 lapos ívrétű *Canon Missae*-vel is, amely ugyanazokkal a típusokkal, ugyanabban a stílusban nyomtatott, s amelyben azok a megsérült díszkezdőbetűk fordulnak elő, amelyek a *Psalterium* második, 1459-i kiadásában is láthatók.

FUHRMANNnak egy további meglepő állásfoglalása feleleveníti és elfogadja avult bibliográfusoknak már a múlt században sokszor cáfolt hitét, hogy GUTENBERG a nyomdász a háromkötetes, ún. 36-soros *Bibliának*. Ez az óriási, 1768 ívrétű lapot tartalmazó mammutnyomtatvány papírpazarlásával sehogysem illett a kisebb fokú betűivel és soremelésével takarékosagra valló 42-soros *Biblia* nyomdászához. Tipusa, a javított *Donatus*-típus ugyan GUTENBERGé, de ezzel nyomtatott később Bambergben PFISTER is, aki 1460 táján szerezte meg készletét. A 36-soros *Biblia* terjesztési helye szintén Bamberg volt (eredeti kötéseinek díszai más bambergi nyomtatványok kötetábláin is előfordulnak). Papírjának vízjegyei gyakoriak bambergi kéziratokban és nyomtatványokban, de nem mainziakban. S végül: a bambergi érsek elég gazdag volt ilyen hely- és anyagpazarló kiadvány megrendeléséhez. Ez érvekkel szemben FUHRMANN, noha sem oklevél, sem egyéb bizonyíték nem áll rendelkezésére, mégis azt hiszi, az érsek GUTENBERGET bízta meg a tekintélyes típusmennyiség öntésével és a kiadás megszervezésével. GUTENBERG két sajtót ácsoltatott, megrendelte a több tonnányi papírt s 1458 elején megkezdte a nyomtatást.

Miként értékeljük FUHRMANN könyvecskéjét? Anyagi bizonyítékai nincsenek, állításait csak észokokkal támasztja alá. Képzelőereje erős és színes, logikája láncszerű. Ha akarom, elhiszem következtetéseit, ha nem akarom, nem hiszem. Az az érdeme mindenesetre megvan, hogy elgondolkodtat, s rámutat olyan tényleges lehetőségekre, amelyekben a hiperkritika nem hitt.

—Z

Günther Franz: Bücherkunde zur Weltgeschichte vom Untergang des Römischen Weltreiches bis zur Gegenwart. München 1956, R. Oldenbourg. XXIV, 544 l.

Az egyetemes történeti irodalom az utóbbi évtizedekben olyan hatalmas arányokban nőtt meg, hogy számontartása, a fontosabb munkák kiválogatása már nemcsak egy ember, hanem jóformán egy szakértői csoport képességeit is meghaladja. A nemzetközi történész bizottság által évenként kiadott kurrens történettudományi bibliográfia

alapos kimutatást nyújt az egy-egy évben megjelent irodalomról, de hatalmas mennyiségével szakemberek számára is szinte már inkább megnehezíti a tájékozódást. A régebben megjelent bibliográfiák viszont nem tartalmazzák éppen a legutóbbi egy-két évtized fejlődését. Ezért könyvtárosi szempontból is örömmel kell üdvözölni FRANZ kísérletét, még akkor is, ha ez a kísérlet távolról sem mondható egészen sikerültnek.

G. FRANZ számos szakember közreműködésével állította össze ezt a munkáját, és lényegében az 1954 végéig megjelent munkák anyagából válogatott. Mint alcíme is mutatja, az ókori történelem sok szempontból más jellegű történeti anyagát kirekesztette, de az egyes országok történetéről fontosabb őstörténeti munkákat is felvett. 6976 tétel-szám alatt sorolja fel a munkákat, de egy-egy szám alatt több munkát is összesített, így mintegy 17 000 címszó található a kötetben. Az egyes munkák címét gyakran — a közérthetőség határain belül — rövidíti, jelzi a kiadás helyét és évét, lapszámot azonban nem közöl, ami sajnálatos, mert hiszen a terjedelmet túlságosan nem bővítette volna, viszont mégis további tájékoztatást adott volna. A címeket az eredeti nyelveken közli, csak a szláv nyelvűekről ad német fordítást. A könyv elé tett *-gal jelzi, ha a könyv bőséges bibliográfiát is tartalmaz. A fontosabb folyóiratok és sorozatok címeit is megtalálhatjuk a könyvben, itt + -tel jelzi a folytatólagos kiadást.

Általános részben sorolja fel az egyetemes történetre vonatkozó munkákat, utána pedig sorra veszi az egyes országokat. Ebben a földrajzi beosztásban a mai helyzetből indul ki. Először az európai országokat tárgyalja, természetesen Németországgal kezdve, utána következnek a vele szomszédos kisebb nyugati országok, azután Olaszország, Spanyolország és Portugália, Franciaország, Anglia és a brit birodalom, a skandináv országok. Utána egy általános kelet-európai fejezetben belül Lengyelország, a balti államok, Litvánia és Oroszország, majd egy általános délkelet-európai fejezetben belül Bizánc, Görögország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Jugoszlávia, Bulgária. Albánia, Ciprus és Törökország. Ezekután Ázsia, illetve annak egyes nagyobb területei és országai, Ausztrália, Afrika és végül Amerika következnek.

Egy-egy fejezetben belül a beosztás a könnyebb áttekintés kedvéért mindig azonos. Először a segédkönyveket és a történeti segédtudományok anyagát közli, azután egyes történeti részdiszciplínák anyagát (a kultúrtörténetet, egyháztörténetet, jog-, gazdaság-, társadalomtörténetet, a hadtörténetet, az oktatás, a filozófia és az egyes művészetek történetét), és csak ezután következnek az általános történeti munkák, amelyek persze ennek megfelelően főképp politikai történetet hoznak. Ezeket a részeket alcímekkel és a lap szélén álló utaló címmel választja el egymástól. Ez az egységes felépítés feleslegessé teszi a tárgymutatót. Csak a szerzőkről, szerkesztőkről és sajtó alá rendezőkről ad a kötet névmutatót, ez a mutató a tétele számokra utal, egy egészen rövid mutató pedig a felvett országok, városok és népek anyagára utal úgy, hogy az illető fejezet első tétele számát vastagon szedve közli, és felsorolja még azokat a számokat is, amelyek alatt ugyancsak szó esik a felvett nevekről.

A munka beosztása természetesen a történelem polgári felfogását tükrözi, használatakor ezt mindig szem előtt kell tartani. Bár a könyv az 1945-ig terjedő korszakot tárgyalja, érdeklődése mégis inkább a középkorra irányul, annak az anyaga bővebb az újkorinál. Az országok szerinti beosztásban sok a kivetni való, véleményünk szerint indokolatlan például Csehszlovákiát és Magyarországot Délkelet-Európához sorolni. Az osztrák történelemre vonatkozó anyagot a Németországról szóló fejezetben belül szórta szét, holott ennek különválasztása teljesen jogosult volna. A Kelet-Európára vonatkozó anyag általában igen szegényes, a válogatás, mondhatjuk, rosszul sikerült, úgyhogy a bibliográfiának éppen ezt a minket szorosabban érdeklő részét kevésbé lehet csak használni. Igen hasznosnak tekinthető azonban a bibliográfia a nyugat-európai országok

története szempontjából. Ez az anyag a legbőségesebb, 285 oldal 4174 tételszámmal, tehát az egész kötetnek valamivel több mint a felét teszi ki. Elsősorban azért kell hasznosnak mondanunk, mert éppen az utóbbi évek történeti termésének a zömét találjuk meg benne, a könyvtáros tehát jól tájékozódhat arról, hogy a nyugati országok történetének melyek a legfrissebb polgári feldolgozásai.

Annotációkat a munka csak igen ritkán használ, és még ezek is sokszor semmitmondók vagy megtévesztők. A szélesebb közönség tájékoztatására tehát nem alkalmas a kötet, már csak azért sem, mert a marxista felfogású munkákat vagy egyáltalában kihagyja, vagy tendenciózus megjegyzésekkel közli. A nyugati polgári irodalom áttekintése szempontjából azonban végső fokon hiányosságai mellett is használható könyvnek mondhatjuk.

NIEDERHAUSER EMIL

Ladislauș Polgár S. J.: Bibliographia de historia Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica unitis (1560—1773). Róma 1957. 184 l. (Subsidia ad historiam S. I. No. 2.)

Magyarország Mohács utáni történetében egyik szerzetesrend sem játszott olyan jelentős szerepet, mint a jezsuiták. Akár politikai, akár kulturális vagy gazdasági téren nézzük, a rend tevékenységének nyomaival és hatásával lépten-nyomon találkozunk. Ezért igen hasznos mindenkinek, aki XVI—XVIII. századi történetünkkel foglalkozik, POLGÁR László könyvészeti összeállítása, amely a jezsuita rendnek és tagjainak a történeti Magyarország (Horvátországot és a Szerémséget is beleértve) területén kifejtett működésére vonatkozó munkákat szedte egybe a rend 1773-i feloszlatásáig.

A könyv anyagát 4 csoportra osztja. Az elsőben a jezsuita rend magyarországi történetének általános irodalmát találjuk, a rend belső fejlődése alapján három korszakra tagolva: 1560—1610-ig, 1690-ig és 1773-ig. A második csoport a jezsuita rend tágabb értelemben vett kulturális működésére vonatkozó irodalmat közli, külön-külön csoportosítva az egyházi, irodalmi, tudományos és nevelői tevékenységre vonatkozó munkákat. A harmadik csoport rendházanként közli a rájuk vonatkozó irodalmat. A negyedik csoport a történeti Magyarország területén született vagy itt tevékenykedett egyes jezsuitákra vonatkozó irodalmat közli személyenként ábécé sorrendben. A könyvészeti felsorolásokat a rendházak térképe és névsora, a munkában említett rendtagok és az idézett művek szerzőinek mutatója egészíti ki.

A könyv beosztása könnyen áttekinthető, és az egész munka jól kezelhető. Nemcsak azokat a munkákat említi meg, amelyek teljes egészükben a jezsuiták működésével foglalkoznak, hanem azokat is, amelyek csak terjedelmük egy részét fordítják egy vagy több idevágó problémára. Beledolgozta bibliográfiájába a fontosabb folyóirat-cikkeket, sőt kéziratok feldolgozásokat is. Ahol a cím nem ad kellő felvilágosítást, a szerző röviden jelzi a munka tartalmát és nem egy esetben nézőpontját. Megjegyzései rövidek, de mindig a lényegre világítanak rá. Csak sajnálhatjuk, hogy a naplókat és emlékiratokat a szerző eleve kirekesztette vizsgálódásai köréből.

Tökéletes bibliográfia persze nincsen, és POLGÁR könyvében is találunk néhány hibát, elírást vagy hiányt. Ezek nagyobb része abból következik, hogy anyagát külföldön gyűjtötte, s ahogy maga mondja (VII. l.) a könyvében felsorolt 1611 mű közül 524-et nem volt alkalma saját szemével látni. Ilyen hiba a 119. l. 1032. sz. alatti munkának ide iktatása, mert Eötvös Károlynak ez a tanulmánygyűjteménye nem a bibliafordító KÁLDI Györgyről, hanem KÁLDY Gyuláról, a múlt század második felének a maga idejében közkedvelt kuruc-utánzó zeneszerzőjéről szól. A 166. l. 1549. sz. alatti FRAKNÓI-féle munka különnyomatban is megjelent: Bp. 1887. — Ugyanígy a 11. l. 92. sz. alatti KRONES mű: Wien 1893, valamint 121. l. 1062. sz. MESZLÉNYI tanul-

mánya is: Bp. 1939. — RAVASZ Lászlónak 143. l. 1300. sz. alatti dolgozata egészen lényegtelen változtatásoktól eltekintve azonos a 147. l. 1345. sz. alatti munkájával. A 41. l. 321. sz. alatt említett SCHERMANN-féle munka nem 1928-ban, hanem 1918-ban jelent meg. — A 102. l. 848. sz. és a 105. l. 884. sz. alatti dolgozatok szerzője id. SZILY Kálmán, aki többször használta álnévül praedicatumát a NAGYSZIGETHY-t.

A hiányok közt elsősorban néhány bibliográfiai és életrajzi lexikonra hívjuk fel a figyelmet. Így megemlíthette volna HAHNEKAMP György (*Magyar convertiták. Életrajzi adatok.* Bp. 1900. benne DOBOKAY Sándor, PÁZMÁNY, RÉNYES István stb. életrajzai), CONCILIA Emil (*Magyar egyházi írók csarnoka.* Új Magyar Sion, VIII, 1877. benne JESZLINSZKY András, KENYERES József, LITKEY Nándor életrajza), ZELLIGER Alajos (*Esztergom-vármegyei írók ... koszorúja.* Bp. 1888. benne MOLNÁR János, PÁZMÁNY, RAJNIS, SPANGÁR stb. életrajza) összeállításait.

A 11. l. 89. sz. irattal kapcsolatban érdemes lett volna megemlíteni, hogy facsimile kiadásban leköszölte RÉVÉSZ Kálmán: *Bocskay István apológiája* c. dolgozata mellékleteként a Protestáns Szemle 1906-i évfolyamában. A 16. lapon többek közt hivatkozik 6 nyugati vármegyénck a jezsuiták érdekében 1705-ben RÁKÓCZIHOZ írott memorandumára és a fejedelemnek erre adott válaszára. A memorandumnak azonban csak német fordítását ismeri (132. sz.), holott a latin eredeti is megjelent egykorú kiadásban (APPONYI S.: *Hungarica.* II. 1485. sz.), majd pedig újra lenyomatták BOD Péter munkáinak leideni kiadásában (*Historia Hungarorum Ecclesiastica.* Ed. C. RAWENHOFF — J. J. PRINS, 1890. II. 322—324. l.). RÁKÓCZI válaszában sokhelyt hibás 1784-i kiadása helyett (133. sz.) viszont helyesebb lett volna az egykorú szöveget a rávonatkozó irodalommal együtt megjelentető RÁDAY Pál irataira hivatkozni (Bp. 1955. I. 705—726. l.).

Aránylag kevésbé ismeri a szerző a protestáns szerzők munkáit, akár forráskiadványok, akár feldolgozások azok. A legfontosabbakat hadd említsük meg ezekből is. POKOLY József: *Adatok az erdélyi rekatholizáció történetéhez* (Prot. Egyháztörténelmi Adattár. IX. 113—165. l.) az 1690-es évekre több iratot közöl a jezsuita rendre vonatkozóan is. Ugyanígy PAULINYI Oszkár: *Iratok Kassa sz. kir. város 1603—1604-ben megkísérelt rekatholizálásának történetéhez* c. forrásközlése. (Uo. XIV. 1930.) FABÓ András: *Codex Evangelicorum utriusque confessionis in Hungaria et Transylvania diplomaticus.* Pest, 1869. c. kiadványa egész sor iratot hoz a jezsuita kérdésre protestáns és katolikus részről egyaránt a XVII. század második feléből. STROMP László: *Magyar evangélikus egyháztörténelmi emlékek.* Bp. 1905. c. kiadványa pedig az 1711-i szatmári béke utáni időkből hozza a jezsuitaellenes protestáns sérelmi iratokat. OBÁL Béla munkáját (*Die Religionspolitik in Ungarn nach dem westfälischen Frieden.* Halle 1910.) szintén érdemes lett volna megemlíteni a XVII. századra, ahogy a szlovák OBERUC könyvét (*Les persécutions des Luthériens en Slovaquie au XVII. siècle.* Strasbourg 1927.) is.

Ezek a megjegyzések és kiegészítések nem érintik a lényegét: POLGÁR László könyvészeti összeállítása megbízható és hasznos útmutatója lesz mindazoknak, akik a jezsuita rend XVI—XVIII. századi magyarországi tevékenységéről akarnak tájékozódni.

BENDA KÁLMÁN

Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára A Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának sorozatáról

Egyetemi könyvtáraink bibliográfiai tevékenységében az elmúlt öt-hat esztendő során sajátos erjedési folyamat indult meg, s ez még ma sem mondható lezártnak. Különböző szempontok, elképzelések mérkőznek a szükségletekkel és a lehetőségekkel. A tel-

jesség és a történetiség igénye nélkül, inkább a típusok megrögzítésének szándékával, megkíséreljük kicövekelni eddig végzett munkájuk parcelláit.

Talán a legnagyobb múltra az ún. *egyetemi bibliográfia* tekinthet vissza, amely megrögzíti a tanszemélyzet irodalmi tevékenységét, illetőleg az egyetemen folyó kutató és oktató munka eredményeit. 1945 után Szeged keltette életre ezt a műfajt, s ma már felzárkózott mellé Debrecen, Sopron és Miskolc is.¹

A második csoportba a *szakbibliográfiák* vonhatók össze. Ezen a területen a tartalmilag legnagyobb változatosságot, már-már egyenetlenséget a *Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai* című, 1951-ben megindult sorozat mutatja. Az intézmény szaktudományi „profilját” tisztábban tükrözik az Agrártudományi és a Közgazdaságtudományi Egyetem, valamint a Budapesti Műszaki Egyetem sorozati vállalkozásai.

Az *új szerzemények és folyóiratok jegyzéke* alkotja az egyetemi könyvtárak bibliográfiai tevékenységének a részskatológus felé mutató harmadik típusát.

A debreceni egyetemi könyvtár munkaprogramjában különös hangsúlyt kaptak a *tájélibliográfiai feladatok*. Ezt a nagy lelkesedéssel vállalt és védett ügyet a negyedik helyen említjük.

Ezek után nézzük meg azt, hogy a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának fenti sorozata hol s melyik típusban helyezhető el. Tartalmilag a szakbibliográfiák közé iktatható. A szerkesztők azonban maguk hangsúlyozzák, hogy kiadványuk az egyetemi oktatás számára készült. Ezek szerint tehát pedagógiai célzatú szakbibliográfiákkal állunk szemben. Egyetemi könyvtáraink tevékenységében meglehetősen elhanyagolt műfaj ez. A budapesti Egyetemi Könyvtár vállalkozása tehát mindenképpen méltó a figyelemre.

Az eddig megjelent 11 füzet tematikájából arra következtethetünk, hogy az oktatási jelleg két oldalról is indukálódik. Az egyik a tanszemélyzet egyéni tudományos érdeklődése és ezzel párhuzamosan jelentkező igényei, amelyeknek kielégítését a tájékoztató-bibliográfiai szolgálattól várja. Nem tévedünk talán, ha *A nemzetiségi iskolapolitika a dualizmus korában* című összeállítást (1954, 47 l.) ilyen forrásra vezetjük vissza. A bibliográfiai munkának ez a passzív jellege a további füzetek nagy részében is kimutatható. Ezt nem elítélő hangsúllyal, hanem pusztán ténymegállapításként mondjuk, mert az inspiráció forrása jelen esetben mitsem von le a mű értékéből. A témákat többségükben az egyes tanszékek pillanatnyi pedagógiai kíváncsiságai sugalták. S ezzel el is jutottunk a másik indukáló góchoz: a folyamatos oktató munka szükségleteihez. Az újkori magyar történeti tanszék felkérésére állították össze a második füzetet: *Magyarország huszadik századi történelmének tanulmányozásához szükséges bibliográfiák és segédkönyvek válogatott bibliográfiája* címmel (1954, 33 l.). Ide sorolandók még *A marxizmus-leninizmus klasszikusai az 1848–49. évi forradalmakról* (1954, 64 l.) és *A nyugat-európai kommunista pártok megalakulása és kezdeti tevékenysége* (1955, 28 l.) című füzetek is.

A sorozatban a történelem mellett előkelő helyet foglal el az irodalomtudomány. *Thomas Mann magyarul megjelent művei és a magyar Thomas Mann irodalom c. összeállítás* (1956, 32 l.) a világirodalmi tanszék számára jelentett segítséget; *Dobossy László Romain Rolland bibliográfiája* (1956, 32 l.) pedig egy kandidátusi értekezés könyvészeti megalapozására ad példát. *A regény története* és PÁLVÖLGYI Endre *A dráma*

¹ Megjegyezzük, hogy az Országos Könyvtárügyi Tanács Bibliográfiai Szakbizottsága javaslatot tett az eltérő gyűjtőkörű és különböző elvek alapján készülő egyetemi bibliográfiák egységes szerkesztési szabályzatának kidolgozására, illetőleg a külföldi példák nyomán közös kötet kiadására. Ezt az előterjesztést az érdekelt intézmények nem fogadták el. A bibliográfiai szakbizottság újabb javaslata: a nyomtatásban meg nem jelenő doktori disszertációk, valamint a TMB-hoz benyújtott doktori és kandidátusi értekezések kurrens jegyzéke, tárgyalás alatt áll.

története című füzet a sorozat legsikerültebb darabjai közé tartoznak. Az előbbi érdeme — szerkesztési szempontból — az, hogy a Központi Címjegyzék nyomán megadja az egyes művek lelőhelyét, az utóbbinál pedig a gazdag, 1043 tételt felölelő, jól rendezett anyagban megkönnyíti a tájékozódást a mintaszerű tárgymutató.

SÁNDOR István, a Néprajzi Múzeum könyvtárosa a *Magyar néprajztudomány* 1945—1955 című válogatott bibliográfiáját adja a sorozat 8. kötetében (1956, 68 l.). S most ennél a kitűnő könyvészeti segédeszköznél meg kell állnunk. Az a tény, hogy az egyetemi oktatásban hangsúlyozottan jelentkezik egy néprajztudományi, egy irodalomelméleti és egy újkortörténeti bibliográfia igénye: fényt vet többek között szakkönyvészetünk sokat emlegetett „fehér foltjaira”. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának tájékoztató és bibliográfiai szolgálata jelentős és elismerésre méltó munkát végez, amikor lehetőségeihez mérten az egyetemi oktató munkának segítségére sietve, úttörő szakbibliográfiai tevékenységet is folytat.

Igényeket szolgálnak ki, felkérésre. De van jel arra is, hogy elébe mennek a kíváncsúknak. Ezt az aktivizálódást SZENTMIHÁLYI János *A természettudományok történetének tanulmányozásához szükséges segédkönyvek válogatott bibliográfiája* jelzi. (Könyv. A tudománytörténet kérdései c. műből. 1954.)

Ez a műfaj, ez a bibliográfiai propedeutika az, amely egyelőre csak lehetőségeiben adott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának gyakorlatában. Ebbe az irányba mutat az Agrártudományi Egyetem sorozatában WALLESHAUSEN Gyula összeállítása: *A mezőgazdasági tudományos kutatás és tájékoztatás segédkönyvei* című kötet (1957, 55 l.), s korábbi példa WÉGER Imre: *Irodalomkutatás, anyaggyűjtés*. Módszertani útmutató közgazdász hallgatók részére című munka (1955, 63 l.).

Az olvasószolgálatban és a tájékoztatásban dolgozó könyvtárosok közös tapasztalata, hogy egyetemi hallgatóink meglehetősen tájékozatlanok szaktudományuk kézikönyvei, a kutatás és eligazodás lehetőségei felől. A *Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára* című sorozat funkcionális értéke megítélésünk szerint csak növekednék, ha az Egyetemi Könyvtár tájékoztató és bibliográfiai szolgálatának munkatársai, a tanszékek szakembereivel együttműködve, tervükbe iktatnák rövid könyvészeti bevezetések elkészítését az egyes tudománysszakok tanulmányozásához.

BÉLLEY PÁL

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának műszaki tudománytörténeti kiadványai

Amikor 1953-ban a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára megindította technikatörténeti sorozatát, több oldalról kifogásolták, hogy ezzel túlmegy tulajdonképpeni könyvtári feladatán, és olyan kiadványsorozattal kísérletezik, amely nem tarthat számot komoly érdeklődésre. Az azóta elmúlt 5 év azonban bebizonyította a kezdeményezés helyességét.

A technikatörténet iránt világszerte megnőtt az érdeklődés. Ezt bizonyítja többek között az is, hogy a Brüsszeli Világkiállítás magyar pavilonjának elismert érdekességei közé tartozott az első Eötvös-inga, PUSKÁS Tivadar első telefonközpontja és ZIPERNOVSKY—DÉRY—BLÁTHY ős-transzformátora. A Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtára kiadványainak példányszáma is emiatt az érdeklődés miatt emelkedett 500-ról 1000-re. De helytelennek bizonyult az a másik érv is, hogy a technikatörténet nem könyvtári feladat. Az Országos Műszaki Könyvtárban külön munkatárs foglalkozik ilyen kérdésekkel, és a műszaki könyvtárak gyakorlata világszerte igazolja, hogy a technikatörténet a legjobb szakkönyvtári propaganda-módszerek közé tartozik. Az ilyen jellegű

könyvtári anyag feltárása és terjesztése éppen olyan könyvtári feladat, mint megyei vagy járási könyvtáraink helytörténeti munkássága.

Ma már tehát egészen más oldalról kell foglalkoznunk ezekkel a kiadványokkal. Egy alapjaiban helyes kezdeményezés továbbfejlődését és eredményesebb kibontakozását kell elősegítenünk. Nézzük meg, hogy a Tankönyvkiadó kiadásában megjelenő sorozatnak milyen kötetei jelentek meg eddig:

1. KÁROLYI Zsigmond: *Beszédes József élete és működése*. 2. FODOR Ferenc: *Balla Antal élete és munkássága*. 3. SERESS János: *Petzwall József*. 4. VENDL Aladár: *Schafarzik Ferenc*. 5. FODOR Ferenc: *Az Institutum Geometricum*. 6. NAGY Zoltán: *Vedres István művészi munkássága*. 7. VENDL Aladár: *A Budapesti Műszaki Egyetem Ásvány- és Földtani tanszékének története*. 8. FODOR Ferenc: *Magyar vízmérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei*.

A kötetek színvonaláról a washingtoni Library of Congress is elismerőleg nyilatkozott, ez a mi véleményünk is. Azonnal szembetűnő azonban, hogy ezek a tanulmányok egyes szakágaknak (vízépítés, földtan) aránytalanul nagy helyet szentelnek, és ugyanakkor teljesen mellőznek gyakorlatilag fontosabb mérnöki tudományágakat. Emellett a sorozatban túltengenek az egy-egy személy munkásságát feldolgozó monográfiák. Ezek miatt azután az olvasó — a széleskörű ismeretanyagot nyújtó, élvezetes olvasmány után is — bizonytalan marad a tekintetben, hogy amit megismert, az hogyan illeszthető be a technika történetének egészébe, miként értékelhető az összefüggések általános ismeretében. És ez egyúttal rámutat az e téren fennálló legnagyobb hiányra és feladatra: nincs összefoglaló jellegű magyar technikatörténet, elsősorban egy ilyen kézikönyvre van szükség. Ezt a munkát — amit a Műszaki Egyetem Könyvtára a Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudománytörténeti Főbizottságának felügyelete mellett érdekelt szakemberek és műszaki könyvtárosok bevonásával végezhetne el — viszont megelőzheti egy ismert külföldi technikatörténeti szakkönyv lefordítása és kiadása.

A kiadványsorozat nem kerül könyvárusi forgalomba, elsősorban csere-célokra használják fel. A szűkkörű terjesztésből adódik, hogy a sorozat első kötetei (két vízmérnök élete) pl. nem kerültek el az elsődlegesen érdekelt Vízügyi Tervező Intézet szakkönyvtárába sem. A Műszaki Egyetem Könyvtára, éppen ezért a jövőben, egy-egy újabb kiadványa terjesztéséhez vegye igénybe az Országos Műszaki Könyvtár tapasztalatait, és sorozatát szélesebb körben terjessze a műszaki termelési könyvtárhálózaton belül is. A külföldi cserekapcsolatok kifejlesztése céljából pedig ajánljuk, hogy javítsák meg egyes idegen nyelvű összefoglalóik joggal kifogásolható színvonalát mind szakmai, mind nyelvi szempontból. (A 6. számban pl. „architectural” és „ecclesiastic” helyett az értelmetlen „architectal” és „ecceistical” áll.)

A technikatörténeti sorozatról végezetül megállapíthatjuk, hogy tudományos igényvel készült egyes kötetei kiváló forrásanyagot tartalmaznak.

BALÁZS SÁNDOR

A magyar népművelés tíz éve (1945—1954). Válogatott bibliográfia. 1—3. köt. Bp. 1956—57, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. (Kézirat)

Hazai bibliográfiai tevékenységünk újabban ritkán hoz létre terjedelmes alkotásokat. E három vaskos kötetben megjelent bibliográfiáról épp ezért még akkor is szükséges lenne megemlékezni, ha nem ily jelentős terület irodalmát tárná fel. A könyvtárosok a népművelés hatalmas szerepével talán mindenkinél inkább tisztában vannak.

A bibliográfia célja — amint azt az előszó is hangsúlyozza —, hogy „dokumentálja a népművelés terén felszabadulásunk óta elért eredményeket, nyújtson lehetőséget a felgyűlt gazdag tapasztalatok elemzéséhez, a népművelés továbbfejlesztéséhez szük-

séges kérdések tisztázásához". Célja továbbá, hogy a népművelési szakemberek képzéséhez és a népművelés tíz éve történetének megírásához segítséget nyújtson.

A gyűjtés tárgyi elhatárolása kétségtelenül igen nehéz feladat volt. Az összegyűjtött 27 000 cím valóban hatalmas anyag, amely a szerkesztők szerint még nem is teljes, ebből kb. 20 000 cím került a bibliográfiába. (A kihagyott cédula-anyagot a Népművelési Intézetben lehet tanulmányozni.) A válogatásnál arra törekedtek, hogy fő vonalaiban hű képet nyújtsanak az elmúlt tíz esztendő népművelési irodalmáról. Kihagyták azonban a másodközléseket, az ugyanazon eseményekről vagy témáról szóló kisebb értékű cikkeket, s amennyiben nélkülözhetőnek tartották, a híryanagot, plakátokat, röplapokat, az országos eseményekről helyi lapokban megjelent közleményeket stb. Helyes elv mellett döntöttek, midőn kihagyandónak ítélték a dátumhoz kötött kulturális akciókról szóló irodalmat, minthogy az a napilapokban, folyóiratokban az adott dátum nyomán minden különösebb nehézség nélkül megtalálható. Ezt az elvet talán még több esetben is lehetett volna érvényesíteni, pl. a könyvnapok esetében be lehetett volna érni a könyvnapok dátumainak felsorolásával, és külön legfeljebb csak az elvi jelentőségű címanyagot kellett volna hozni. A válogatás általában lehetett volna még szigorúbb, s a bibliográfia nem vesztett volna értékéből. Mert vajon sokat nyújthat-e a népművelés története vagy módszereinek elemzése szempontjából pl. az a rövid üzemi riport, amely — az annotáció tanulsága szerint — a kultúrotthon munkájáról is szól, vagy az, amelyiknek *Esküvő a kultúrotthonban* a címe? Az ilyen híryanag a népművelés kérdéseinek tanulmányozásához komoly alapot nem ad.

A bibliográfiában összegyűjtött igen tekintélyes anyag elrendezése tizenegy fejezetben, tárgycsoportban történt. Ezeken belül négy-tizenöt szakcsoportot létesítettek a témáknak megfelelően, s végül évek szerinti csoportosítást alkalmaztak. Az egyes nagy fejezetek a népművelés általános és szervezeti problémáival, az ismeretterjesztés egyes típusaival és módszereivel, a művészeti körök, a tömegkönyvtárak, kultúrotthonok és a különféle szervezetek és intézmények népművelési tevékenységével foglalkozó irodalmat sorolják fel. A tagolásra való törekvés ellenére is az anyag gyakran meglehetősen áttekinthetetlen marad, s nem felesleges a bevezetés intése, hogy a kutató használat előtt a kötetek elején található és az egyes szakcsoportokra vonatkozó részletes útmutatást alaposan tanulmányozza át. A sok magyarázatot a még kisebb tárgyszavak alatt való csoportosítás és a rokon tárgyszavakra való utalások rendszere jórészt feleslegessé tette volna, legalábbis megkönnyítette volna a használatot. Szerencse, hogy az index-kötet jó rendszerezése helyrehozza a hibát, és a részletek iránt kutatóknak igen jó segítséget nyújt név-, tárgy- és helymutatójával. Az általánosabb, összefoglalóbb, elvi tanulmányozás azonban így is elég sok nehézséggel oldható csak meg, különösen azért, mert a lényeges vagy a legalább már terjedelménél fogva is jelentősebb munkák elvesznek a rövid cikkek, hírek tömegében. A *gyermekek körében végzett népművelési munka* c. fejezet például kb. 600 címből áll (csupán évek szerinti tagolásban), s ebben csak mintegy száz az egy lapnál hosszabb cikk vagy a könyv; ebből a százból is több mint ötven műsorfüzet, amit talán jobb lett volna külön csoportban hozni, annál inkább, mert bőven kerül belőlük más, pl. a *Bábjáték* szakcsoportba is.

A szerkesztők maguk is tudatában voltak, hogy a kapcsolódó szakcsoportok között sok az átfedés, a tárgyi csoportosítás teljessége érdekében azonban egy-egy címet többször is szerepeltettek, mégpedig teljes címleírással, sőt általában megismételve az annotációkat is. Katalógusban ez nem baj, bibliográfiánál azonban feleslegesen növeli a terjedelmet. A bibliográfia terjedelme lényegesen csökkenthető lett volna az anyagból való elhagyás nélkül is a gazdaságosabb elrendezéssel és azoknak a rövidségük ellenére is semmitmondó annotációknak az elhagyásával, melyek tartalmi szempontból nem lényeges műfaji megjelölések (cikk, vezércikk, belső vezércikk, riport, hír stb.), vagy pedig

nem mondanak többet a szakcsoport címénél, amelybe besorolták. Így pl. a *Könyvnapok* — hetek c. csoportban az 1950. évnél *A hatodik könyvnap után* c. cikkről ilyen annotációt olvashatunk: „A lezajlott könyvnapokról. Riport.”; vagy az 1951. évnél a *Köszöntjük a könyv ünnepét* c. cikkről: „Belső vezércikk a 7. szabad könyvnap alkalmából.” Mennyivel tudunk meg többet ezekből az annotációkból?

De még más lehetőség is lett volna a bibliográfia terjedelmének a csökkentésére. Részletes bibliográfiai leírás helyett egyes esetekben talán elegendő és célravezetőbb is lett volna az index-szerű feltárás, így pl. az egyes kultúrotthonokra, népkönyvtárakra stb. vonatkozó irodalom esetében földrajzi csoportosításban a források (folyóirat és újság számok) pusztá felsorolása. Ezzel a harmadik kötet is tehermentesítve lett volna, és a használat is egyszerűbbé vált volna.

Mindenesetre az index segítségével bőséges anyagot gyűjthetünk össze a bibliográfiából pl. arról, hogy itt vagy amott a kultúrotthon, a népkönyvtár mikor alakult, hogyan működött stb. Igaz, hogy ez tulajdonképpen inkább sajtódokumentációs feladat. Persze igen jó, hogy megvan ez az anyag így együtt, és jól fel is tudják használni mindenütt, ahová a kéziratként 350 példányban sokszorosított népművelési bibliográfiából jutott. De vajon nem volt túl nagy luxus a napi és heti sajtóból ilyen nagy anyagot átkutatni és összegyűjteni akkor, amikor még adósak vagyunk ugyanezen tíz esztendő folyóiratcikkeinek repertóriumával, amely pedig a népművelés és minden más szakterület kutatómunkájához nélkülözhetetlen bibliográfiai segédeszköz lehetne? A tanulság, ami mellesleg ezúttal is levonható, hogy az anyagi és szellemi erők helyes, előrelátóbb és valóban tervszerű összefogásával biztosítani kellene a tudományos kutatás és művelődéspolitikánk egészének egyes területei között az összehangolt és arányos fejlesztést a bibliográfiai tevékenység tekintetében is.

BABICZKY BÉLA

Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.

Szerkesztették BODOR András, CSELÉNYI Béla, JANCsó Elemér, JAKó Zsigmond, SZABó T. Attila. Kolozsvár—Bukarest, 1957. Tudományos Könyvkiadó. 700 l., 50 kép, 1 térkép. (Bolyai Tudományegyetem kiadványai I. Tanulmányok I.)

KELEMEN Lajos, az Erdélyi Múzeum volt könyvtárosa, majd levéltárának vezetője, hivatali pályája végén az erdélyi múzeumok és levéltárak főigazgatója, a kiváló történetkutató nyolcvanadik születésnapja alkalmából barátai és tisztelői értékes kiadvánnyal gazdagították Erdély múltjának szakirodalmát. Az ünnepi évfordulón kibocsátott emlékkönyv, mely a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem most induló kiadványsorozatának első köteteként jelent meg, egy eredményekben gazdag, hosszú, munkás élet s mély és átfogó ismereteivel kitűnő tudós méltó megbecsülését fejezi ki.

Az emlékkönyvben megjelent tanulmányok KELEMEN Lajos tudományos érdeklődésének, fél évszázadot meghaladó kutatásainak széles területéről: a művészet-, művelődés- és gazdaságtörténet, a régészet, néprajz, múzeum-, könyvtár- és levéltártörténet témaköréből, Erdély haladó hagyományaiból merítették tárgyukat. Tartalmuk egyben a kutatások jelenlegi állását is érzékeltetni kívánja azokon a munkaterületeken, amelyekre KELEMEN Lajos sokrétű alkotó tevékenysége kiterjedt. Ugyanakkor e tanulmányok, mint a kötet bevezetése rámutat, a feldolgozott történeti anyagot nem a múlt elszigetelt jelenségeinek tekintik, hanem az utóbbiaknak — a ma feladatainak keresztül — a jövővel való összefüggéseit is szem előtt tartják. Erdély s a Román Népköztársaság együttélő népeinek közös hagyományai, az érdeklődés előterébe került műemlékvédelem, a múzeumok, könyvtárak és levéltárak fejlődésének kérdései azok a pontok, amelyeken az emlékkönyv történeti tárgyai közvetlenül kapcsolódnak a jelen problémáihoz.

A kötet gazdag tartalmából, a magyar, német és román nyelven megjelent tanulmányok közül — folyóiratunk érdeklődési körének megfelelően — az alábbiakat emelhetjük ki:

FARCZÁDY Elek *A marosvásárhelyi Bolyai Tudományos Könyvtár* cím alatt a nagymúltú intézmény történetéről ad áttekintést. Tárgyát a XVI. sz. közepéig vezeti vissza, amikor a marosvásárhelyi „schola particula” megalakult. A Sárospatakról Gyulafehérvárra, majd ide menekült ref. kollégiummal 1718-ban egyesített marosvásárhelyi kollégium — s annak az iskola fejlődésével párhuzamosan gyarapodó könyvtára — a további évszázadok során jelentős kultúrközponttá növekedett. 1948-ban államosították a kollégiumot és a könyvtárat, s az utóbbit 1950-ben önálló tudományos könyvtárrá szervezték át. E külső keretnél részletesebben foglalkozik a szerző az intézmény belső történetével: a könyvanyag növekedésével, a különböző korszakokban folyó katalógizálási munkákkal stb.; végül a könyvtár és a kéziratár jelenlegi állományának számadatait közli.

Hasonló tárgyú BENCZÉDI Pál *A volt kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának kéziratáráról* c. közlése, mely a 400 éves könyvtár — ma az RNK Akadémiájának kolozsvári III. sz. könyvtára — kéziratári anyagát ismerteti. A gyűjteményből különösen a történelmi, nyelvészeti és irodalomtörténeti vonatkozású források jelentősek. Kor szerint az anyagból a XVIII. század dokumentumai emelkednek ki. Az eredeti iratok egy része már nyomtatásban publikálva van.

TÓTH Kálmán cikke: *Könyvnyomtató Makai Nyirő János deák* a nevezettnek, a XVII. sz. elején lehanyatlott kolozsvári HELTAI-nyomda fellendítőjének életrajzát és munkásságát tárgyalja. A MAKAI NYIRŐ által nyomott könyvek közül legrészletesebben szól a szerző ENYEDI György erdélyi unitárius püspök 1619-ben a fejedelmi cenzúra megkerülésével kiadott hitvitázó munkájáról: a könyv kinyomtatásának körülményeiről és további sorsáról.

BENKŐ Samu *A marosvásárhelyi kollégium diákjainak művelődési törekvései a múlt század harmincas éveiben* c. tanulmánya az erdélyi tanuló ifjúság szellemi mozgalmainak keretébe állítva foglalkozik közelebbi tárgyával, a marosvásárhelyi diákok (1834-ben létesült) olvasóegyletével. Az egylet, mint a reformkor hasonló társulásai, a haladó politikai törekvések szolgálatában állott, ami a hatóságok tiltó rendelkezéseit váltotta ki.

KRISTÓF György *Meltzl Hugó, a Kolozsvári Petőfi-irodalmi iskola megalapítója* c. alatt MELTZL kolozsvári egyetemi tanár irodalomtörténeti, publicisztikai és műfordítói tevékenységét ismerteti, mellyel a múlt század utolsó évtizedeiben Kolozsvárt a PETŐFI-irodalom s a PETŐFI-kultusz középpontjává tette. A köréje csoportosult irodalmi iskola hatása az egész országban szétsugárzott, s műfordításai PETŐFI költészetét a külfölddel is megismertették.

BÓNIS György tanulmánya: *A somogyvári formuláskönyv* a marosvásárhelyi Bolyai Tudományos Könyvtár egyik kódexével, egy középkori stilionariummal foglalkozik. Finom clemzómunkával megállapítja a formulagyűjtemény keletkezésének időpontját és helyét, feltárja lérejtöttének körülményeit, s valószínűsíti szerzőjét. A XV. századi, MÁTYÁS-kori kódex a magyar jogtörténet rendkívül értékes forrása.

A könyvtárszakkal rokon tárgya miatt megemlítjük még KISS András cikkét, amely *Kolozsvár levéltára rendjének fejlődése a XIV. századtól a XVIII. század végéig* c. alatt jelent meg. Az előbbi dátum az az idő, amikor a városi levéltár oklevelein az őrzés és kezelés bizonyos rendszerére utaló hátiratok feltűnnek. Az ügyvitel fejlődése s az iratanyag gyarapodása a XVI. sz. végétől a rendezés és lajstromozás megkezdését is szükségessé tette. Ez eleintén csak a jogbiztosító iratokra terjedt ki, s elég kezdetleges módon történt. Az államhatalom beavatkozása a levéltári munkáknak a XVIII. sz.

második felében nagyobb lendületet adott, a levéltár első átfogó rendezése azonban — mint Magyarországon általában — csak a XIX. sz. elején indult meg.

Az emlékkönyvet KELEMEN Lajos életrajzi adatainak s hat évtizedes tudományos munkássága során megjelent cikkeinek, tanulmányainak, könyveinek összeállítása, végül a kötet tartalmáról adott kivonatok zárják le. Az utóbbiakkal kapcsolatban ki kell emelni a szerkesztés gondosságát: az idegen nyelven írt közleményekről ugyanis magyar, a magyar és német nyelvűekről román, a román és magyar nyelvűekről német s valamennyiről orosz nyelvű kivonatok tájékoztatják az olvasót.

VARGA ENDRE

Ujabb könyvtártudományi művek

Ajánló szöveggyűjtemény a Népek barátsága hónapja tiszteletére. [Kiad. a.] Megyei Könyvtár munkaközössége. [Kecskemét 1958]. Házi sokszr. 17 lev.

Április 4. Bibliográfia hazánk felszabadulása évfordulójának megünneplésére. Összeáll. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Bibliográfiai Osztálya, a kerületi könyvtárak számára kiállítások rendezéséhez. Bp. 1958. Házi soksz. 6 lev. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. A — röplap bibliográfiája 2.)

BERCZELI A. Károlyné: *A Népszínház műsora.* (Adattár.) Bp. 1958. Színháztud. és Filmtud. Int. — Orsz. Színháztört. Múzeum. 61 l. (Színháztörténeti füzetek 20.)

(BOGYA Klára): *A magyar népköztársasági országos szabványok — MSZ — teljes jegyzéke.* 1958. (Összeáll. — Közrem. ANTAL Sándorné, FEJES Gyula, TÖRÖK Zoltánné.) [Kiad. a.] Magyar Szabványügyi Hivatal. 1958. Közgazd. és Jogi Kiadó. 764 l.

BORSY Károly: *A pécsi nyomdászegylet első évei (1869—1875).* Pécs, 1958. Pécsi Szikra ny. 56 l. (Klly. a Janus Pannonius Múzeum 1957. évi évkönyvéből.)

(Debrecen. Déri Múzeum.) *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1948—1958.* (Szerk. BALOGH István.) Debrecen 1957 (1958), Alföldi ny. 161 l., 6 t. ([Debrecen. Déri Múzeum] Debrecen város Déri Múzeumának kiadványai 43.)

[Debrecen. Egyetem.] *A Debreceni Orvostudományegyetemi Gyermekklinikának csecsemőkori sorvadás terén kifejtett munkásságának gyűjteménye. 1953—1957.* Debrecen 1958. Szabadság ny. 10 l.

[Debrecen. Egyetemi Könyvtár.] *Összefoglaló jelentés a Debreceni Egyetemi Könyvtár 1957. évi működéséről.* Debrecen, 1958. Felsőokt. Jegyzetell. Bp. soksz. 34 l. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei 8.)

[Eger. Pedagógiai Főiskola.] *Az Egri Pedagógiai Főiskola tanárainak szakirodalmi munkássága. Bibliográfia.* (Összeáll. LUKÁCS Dezső.) Eger, 1958. Borsodm. ny. Miskolc, 507—637 l. (Klly. a [z] Egri Pedagógiai Főiskola évkönyvéből.) ([Eger.] Pedagógiai Főiskola. Az Egri — füzetek 120.)

GÁSPÁR Margit: *A magyar kémiai irodalom bibliográfiája 1946—1955.* Összeáll. —. Bp. 1958. Akad. Kiadó. 518 l.

[Ifjúsági könyvek jegyzéke.] Bp. 1958. Móra Kiadó. [8] lev.

Kulturális élet Győr-Sopron megyében. (Szerk. VIDONYI Dánielné, CSEFIGA Pál stb.) Kiad. a Győr-Sopron megyei tanács.) [Győr] 1958. Győr-Sopron m. ny. 62 l.

A magyar népművelés tíz éve (1945—1954). Válogatott bibliográfia. 3. köt. Mutatók. (Összeáll. ROZGONYI Györgyné.) [Kiad. a.] Népművelési Intézet. Bp. 1957 [1958], Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. II, 239 l.

Magyar Szabványügyi Hivatal. *Az országos szabványosítás 1958. [ezerkilencszázötvennyolcadik] évi terve.* Bp. 1958. Terv ny. soksz. 60 l.

A Magyar Tudományos Akadémia Központi Fizikai Kutató Intézete szakkönyvtárának alapkatológusa. Kiad. az MTA Központi Fizikai Kutató Intézete Dokumentációs Csoportja. [Bp.] (1957) 1958. Jegyzetsoksz. 417 l.

Megyei Könyvtár. Székesfehérvár. Krs Andor: *Körlevél [az] 1958. év első negyedévi könyvtári tevékenységről.* Székesfehérvár, 1958. [Házi soksz.] 2 lev.

Műszaki könyvtárosi vizsga tananyaga. (Összeáll. JÁNSZKY Lajos.) [Kiad. az] Országos Műszaki Könyvtár. Bp. 1958. [Házi soksz.] 61 l.

Nemzetközi szerződések gyűjteménye 1945—1958. (Szerk. és ford. HAJDU Gyula, HALMOSY Dénes stb.) Bp. 1958. Közgazd. és Jogi Kiadó, 324 l.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyermek-könyvtárosi tanfolyamán elhangzott előadások. [Bp. 1958. Jegyzetsoksz.] 23 db.

Orvostudományi Dokumentációs Központ. *Magyarországon található külföldi orvosi folyóiratok 1956—1957. évi lelőhely jegyzéke.* Bp. 1957 [1958]. Jegyzetsoksz. 369 l. (PAJKOSSY György—TÓTH András—VÉRTESY Miklós): *Tájékoztató tanszéki könyvtárak számára.* (Összeáll. —.) Bp. 1958. Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 78 l. ([Buda-pest.] Egyetemi Könyvtár. A budapesti — kiadványai 3.)

Szász Eta—KEPES Ágnes: *Beszélő könyvtár.* Az ifjúsági irodalom ajánló bibliográfiája. [Ill.] (WÜRTZ Ádám.) Bp. 1958. Móra Kiadó. 229 l.

SZATALA Ödön: *A vegyszeres gyomirtás.* Összeáll. —. A vegyszeres gyomirtás bibliográfiája. Összeáll. KOLLER László. Kiad. az Országos Mezőgazdasági Könyvtár. Bp. 1958. Házi soksz. 106 l. (Témadokumentáció. Növényvédelmi sorozat.)

[Szeged.] *Egyetemi Könyvtár. Beszámoló a szegedi — 1957. évi működéséről.* Összeáll. HENCZ Aurél. Szeged, 1958. [Házi soksz.] 41 l.

(TISZAYNÉ GESMEY Borbála): *Szakkbibliográfiák és témadokumentációk bibliográfiája (1950—1957).* (Összeáll. —.) Bp. [1958], Orsz. Mezőgazd. Könyvtár. Házi soksz. 18 l.

(VUJICSICS D. Sztoján): *A Matica Sprska bibliográfiái.* [Bp.] 1957 [1958], Akad. Kiadó. 341—344. l. (Könyv. az Irodalmi Figyelőből.)

Összeállította: H. Izsó Livia

TARTALOM

<i>Keresztury Dezső</i> : Horváth János nyolcvanadik születésnapjára	305
<i>Tombor Tibor</i> : Egy főúri palota átépítése az Országos Műszaki Könyvtár számára — Rebuilding an aristocrat's palace to suit the purposes of the Hungarian Central Technological Library	307
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Mátyás király könyvtárának scriptorai. Petrus Cenninius — Petrus Cenninius, scripteur du roi Mathias Corvin	327

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Jakó Zsigmond</i> : Váradi Péter könyvtárának töredéke Kolozsvárott	345
<i>Jakó Zsigmond</i> : Mátyás király törvénykönyvének újabb töredéke	350
<i>Durza Sándor</i> : A tudományok osztályozásának magyar történetéhez	351
<i>Pálvölgyi Endre</i> : Tárgyszókatálogos terve az Egyetemi Könyvtárban	357

FIGYELŐ

<i>Markos Béla</i> : Fényképi címfelvételezés az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztó osztályán és a fényképi eljárás tapasztalatai néhány könyvtár katalogizálásában	363
<i>Csapodi Csaba</i> : Tudományos könyvtárak és könyvtártudomány Csehszlovákiában	367
<i>Tordayné Péter Erzsébet</i> — <i>Wallshausen Gyula</i> : Még egyszer a mezőgazdasági bibliográfiáról	374
Hírek : Nemzetközi Dokumentációs Központ (<i>sma</i>) — Érdekes könyvtártechnikai újdonság (<i>B. B.</i>) — Modern könyvillusztrátorok (<i>P. Lakatos Éva</i>) — Beszámoló a lengyel—magyar bibliográfiai kapcsolatokról (<i>Terbe Lajos</i>) — Kner Imre emlék-est (—)	378

SZEMLE

<i>O. W. Fuhrmann</i> : Über die Auflagenhöhe der ersten Drucke (<i>Ism. —z</i>)	380
<i>Günther Franz</i> : Bücherkunde zur Weltgeschichte (<i>Ism. Niederhauser Emil</i>)	381
<i>Ladislaus Polgár</i> : Bibliographia de historia Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica unitis (1560—1773) (<i>Ism. Benda Kálmán</i>)	383
Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára (<i>Ism. Bélley Pál</i>)	384
A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának műszaki tudománytörténeti kiadványai (<i>Ism. Balázs Sándor</i>)	386
A magyar népművelés tíz éve (1945—1954) (<i>Ism. Babiczky Béla</i>)	387
Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára (<i>Ism. Varga Endre</i>)	389
Újabb könyvtártudományi művek (Összeáll.: <i>H. Izsó Livia</i>)	391

Ára : 20,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>D. Keresztury</i> : Le quatre-vingtième anniversaire de János Horváth.....	305
<i>T. Tombor</i> : L'adaptation d'un ancien hôtel particulier seigneurial pour les fins de la Bibliothèque Nationale Technique de Hongrie (Avec résumé en anglais)	307
<i>K. Csapodi</i> : Petrus Cenninius, scripteur du roi Mathias Corvin (Avec résumé en français).....	327

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Zs. Jakó</i> : Les restes de la bibliothèque de Péter Váradi, humaniste hongrois, à Kolozsvár	345
<i>Zs. Jakó</i> : Un fragment récemment découvert du code du roi Mathias Corvin...	350
<i>S. Durzsa</i> : Les débuts hongrois de la classification des sciences.....	351
<i>E. Pálvölgyi</i> : Catalogue-matières alphabétique à la Bibliothèque de l'Université de Budapest	357

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>B. Markos</i> : Cataloguement photographique au Département Distributeur de la Bibliothèque Nationale Széchényi et les expériences de la reproduction photographique dans certaines bibliothèques.....	363
<i>Cs. Csapodi</i> : Bibliothèques scientifiques et bibliothéconomie en Tchécoslovaquie	367
<i>E. Torday—Gy. Wallshaussen</i> : Intervention à propos de la bibliographie d'agriculture	374
Nouvelles : Le centre international de documentation (<i>sma</i>) — Une nouveauté technique (<i>B. B.</i>) — Illustrateurs modernes (<i>É. P. Lakatos</i>) — Rapport sur les relations bibliographiques hungaro-polonaises (<i>L. Terbe</i>) — En mémoire de Imre Kner (—)	378

COMPTE-RENDUS CRITIQUES

<i>O. W. Fuhrmann</i> : Über die Auflagenhöhe der ersten Drucke (-z)	380
<i>Günther Franz</i> : Bücherkunde zur Weltgeschichte (<i>E. Niederhauser</i>).....	381
<i>Polgár Ladislaus</i> : Bibliographia de historia Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica unitis (1560—1773) (<i>K. Benda</i>)	383
Bibliographies au service de l'enseignement universitaire (<i>P. Bélley</i>)	384
Publications de la Bibliothèque Centrale de l'Université Technique de Budapest concernant l'évolution des sciences techniques (<i>S. Balázs</i>)	386
A magyar népművelés tíz éve (1945—1954) (<i>P. Babiczky</i>)	387
Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára (<i>E. Varga</i>)	389
Vient de paraître (<i>L. H. Izsó</i>).....	301